

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 25 • Nummer 2 • 2018

Brukarinflytandets politiska innebörder – konsensusorientering, individcentrering och avpolitisering i den nationella policydiskursen
Erik Eriksson 91–113

Varifrån kommer välfärdsstaten? Om ett modernt nyckelbegrepps långa historia
Nils Edling 115–139

”Vi möter de ofrivilliga” – socialsekreterare om äldre personer med missbruksproblem
Evy Gunnarsson & Lis-Bodil Karlsson 141–157

”Jag kunde bara slåss” – förklaringar och vändningar i tidigare kriminella kvinnors personliga berättelser
David Wästerfors, Hanna Edgren & André Grigoriadis 159–180

Debatt: Låt kunskap blomma – om behovet av en yrkesmaster för socionomer
Harald Gegner & Pia Forsberg 181–184

Nya böcker 185–190

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig Tidskrift, Socialhögskolan, Lunds universitet, Box 23, SE-221 00 Lund.

Fax: 046-222 94 12 Hemsida: <http://www.soch.lu.se/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Anna Meeuwisse, tel. 046-222 31 57, e-post anna.meeuwisse@soch.lu.se

Korresponderande redaktör:

Docent Torbjörn Hjort, tel. 046-222 30 61, e-post torbjorn.hjort@soch.lu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Mikael Bengtsson, tel. 046-222 01 14, e-post mikael.bengtsson@soch.lu.se

Redaktionsledamöter:

Christofer Edling, sociologi; Robert Holmberg, psykologi; Katarina Jacobsson, socialt arbete; Susanna Johansson, socialt arbete/rättssociologi; Björn Johnson, socialt arbete/statsvetenskap; Åsa Lundqvist, sociologi; Lars Plantin, socialt arbete; Kerstin Svensson, socialt arbete.

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö; Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Britta Lundgren, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm; Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö; Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala.

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Enskilda nummer av tidskriften kostar 110:-, dubbelnummer 150:-.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr

Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur

Box 311 20, 400 32 Göteborg

Tel: 031-743 99 05

maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Engelsk översättare: Alan Crozier

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Erik Eriksson

Brukarinflytandets politiska innebörder

– konsensusorientering, individcentrering och avpolitisering i den nationella policydiskursen

The political meaning of user involvement – Consensus, individualization, and de-politicization in the national policy discourse

During the last 25 years "user involvement" has emerged as a prominent concept within the welfare sector, and the aim of the article is to review the Swedish national policy on "user involvement". Through a policy discourse analysis inspired by Carol Bacchi, the constitutive effects of the policy are revealed. Three distinctive features of the policy discourse are (1) its open and imprecise formulation, (2) its dominating consensus perspective, and (3) the tendency to focus the argumentation on the service users as individuals, rather than the service users as a collective. The policy has several discursive consequences, such as constructing the service users as subjects responsible for their own well-being; that potential value conflicts are avoided; and that the service users' ambitions to influence are directed towards welfare organizations rather than political decision-making.

Erik Eriksson, doktor i socialt arbete, Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet

Kontakt: erik.m.eriksson@liu.se

Introduktion

Sedan åtminstone 25 år tillbaka finns politiska förväntningar på att den offentliga välfärdsadministrationen ska medge brukarinflytande i sina verksamheter.¹ För att få en bild av vad lokala människobehandlande organisationer har att förhålla sig till i detta arbete riktar artikeln sökarljuset mot nationell policy och undersöker hur fenomenet brukarinflytande framställs i offentliga utredningar, rapporter och styrdokument producerade på nationell central nivå. Syftet är att granska den offentliga nationella policyn kring brukarinflytande, för att därigenom synliggöra den styrning de nationella policyaktörerna ägnar sig åt (jfr Bacchi, 2009). Arbetet är en diskursanalytisk dokumentstudie och den övergripande fråga som väglett undersökningen är: Hur konstrueras fenomenet brukarinflytande i svensk nationell välfärdsolicy?

Samtidigt som socialpolitisk policy inte implementeras oförvanskad, utan i en mening skapas på gräsrotsnivå genom offentliganställdas dagliga arbete (Lipsky, 2010), så anger policyn rāmärkena för det praktiska arbetet inom människobehandlande organisationer. Utifrån ett konstruktionistiskt, diskursteoretiskt perspektiv blir de skrivna formuleringarna centrala att studera eftersom de inte bara avspeglar politiska intentioner, utan också är konstituerande och performativa genom att de bidrar till att forma vår uppfattning av verkligheten och vårt agerande (se Foucault 2002; Miller & Rose, 2008, s. 57). Diskurser avgränsar hur det blir möjligt att tänka kring en fråga och vilka subjektspositioner en individ kan inta (Foucault, 2008; Bacchi, 2009). Således kommer den nationella policyformuleringen att påverka hur utförare inom välfärdssystemet positionerar sig och agerar i arbetet med brukarinflytande.

Disposition

Artikeln inleds med att metod och empiri presenteras och därefter framställs policyanalysen. Först analyseras formuleringen av brukarinflytandets syfte och de problem brukarinflytandet förväntas lösa. Därefter lyfts tre utmärkande drag i policyn fram: (1) att definitionen av brukarinflytande är öppen och oprecis, (2) att policydiskursen bygger på ett konsensusperspektiv och (3) att argumentationen tar utgångspunkt i den enskilde individen. Analysen avslutas med en diskussion om policyns förändring över tid liksom policyns diskursiva konsekvenser. Relevant forskning kring brukarinflytande presenteras fortlöpande genom artikeln.

¹ Begreppet *brukarinflytande* används i artikeln eftersom det är det begrepp som oftast används i de analyserade texterna.

Metod och empiriskt material

Genom diskursanalys klarlägger studien de grundantaganden den politiska policyn bygger på, liksom hur de fogas samman till en enhetlig verklighetsbild (Winther Jørgensen & Philips, 1999). Denna i text uttryckta verklighetsbild kan sägas vara den diskurs som undersöks.² Diskursen ska inte förstås enbart som politiska intentioner satta på pränt, utan även som en produktiv social praktik (Foucault, 2002).

Analysen tar utgångspunkt i Carol Bacchis (2009) diskursanalytiska ramverk som är specifikt utformat för policyanalys. Genom att dekonstruera (i meningen att i sina beståndsdelar granska) den politiska diskursens axiom och förgivettagna sanningar kan den statliga styrningens innehåll och effekter explicitgöras (ibid.). I Bacchis tillvägagångssätt synliggörs policydiskursen genom att sex frågor ställs till de texter som undersöks (Bacchi, 2009, s. 2–19). Bacchis utgångspunkt är att problemkonstruktioner är kärnan i all politisk policy, och även om jag likt Bacchi förstår problemkonstruktioner som centrala, har min analys inte samma obehagliga inriktning på problematiseringarna. Analysen fokuserar i stället på diskursen som helhet och har tagit utgångspunkt i fyra av Bacchis sex frågor, omformulerade till att inte enbart eftersöka problemkonstruktioner.³ Min ambition har varit att belysa policydiskursens dominerande uttryck – det centrala innehållet i den verklighetsbild som diskursen skapar – och utöver frågorna som hämtats från Bacchi (fråga 2–5 nedan) har jag formulerat en inledande fråga för det här syftet (fråga 1 nedan). Sammantaget har fem frågor varit utgångspunkt för analysarbetet:

1. Vilka är policydiskursens utmärkande karaktärsdrag?
2. Hur konstrueras det problem som den politiska policyn ska hantera?
3. Vilka förgivettaganden bygger policydiskursen på?
4. Vad lämnas oproblematiserat och okommenterat inom policydiskursen?
5. Vilka effekter skapar policydiskursen?⁴

2 Även om det diskursbegrepp som används bottnar i Michel Foucaults teoretisering, så avgränsas undersökningen till diskursanalys i dokumentanalytiska termer. Det är den skrivna, officiella diskursen som studeras. För Foucault skulle detta bara vara en avgränsad del av diskursen, eftersom diskurs enligt Foucault innebär hela den sammantagna sociala situation som gör vissa uttryck, handlingar och yttranden tänkbara (se Foucault, 2008, s. 181).

3 De av Bacchis frågor som utesluts är den tredje och sjätte, som behandlar den diskursiva kontexten.

4 När Bacchi diskuterar en policys "konsekvenser" eller "effekter" avses inte normativa effektstudier. Det som avses är effekter i form verklighetskonstruktioner. En viss konstruktion av ett problem kommer att leda till att vissa specifika lösningar och subjekspositioner möjliggörs, vilket får reella konsekvenser genom att frammana vissa specifika handlingar (Bacchi, 2009, s. 15).

Rent konkret genomfördes analysen i två steg. I det första steget lästes materialet igenom systematiskt där de fem frågorna besvarades med utgångspunkt i varje dokument.⁵ I analysens andra steg jämfördes sedan svaren från de olika dokumenten, för att därigenom ta reda på vilka drag som utmärkte policydiskursen som helhet.

Urval, avgränsningar och empiri

Analysen har innefattat 12 dokument från fyra centrala policyaktörer på nationell nivå: regeringen, Socialstyrelsen, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) och Nationell psykiatrisamordning (NP). Dessa aktörer kan ses som de mest tongivande nationella policyaktörerna på det socialpolitiska området. Policyaktörerna benämns här som skilda "aktörer" eftersom de är avgränsade från varandra genom att de utgör egna organisatoriska enheter och är avsändare av respektive policydokument. Aktörerna är dock på olika sätt knutna till varandra. Nationell psykiatrisamordning var exempelvis ett tidsbegränsat initiativ som agerade på regeringens uppdrag, med syfte specifikt att bereda frågan om brukarinflytande inom verksamhetsområdena psykiatri och socialpsykiatri. Genomgången är avgränsad till dokument som getts ut från år 2000 som rör verksamhetsområdena socialtjänst (inklusive missbruksvård, äldreomsorg och socialpsykiatri) och psykiatri. Avgränsningen bygger på ett försök att undersöka brukarinflytande inom socialt arbete (ett i sig svåravgränsat område). Således definieras delar av det offentliga välfärdssystemet bort, exempelvis skola, förskola, försäkringskassa, arbetsförmedling och vård.⁶ Somatisk vård innefattas dock delvis genom att SKL:s dokument riktar sig till alla verksamheter inom vård/omvårdnad och socialt stöd som kommun och landsting ansvarar för. Att psykiatri särskiljs från vården beror dels på att psykiatrisk vård tangerar det sociala området på ett tydligare sätt än somatisk vård, dels på att psykiatriområdet varit tongivande för brukarinflytandets utveckling (Crossley, 1999; Socialstyrelsen, 2003). Även äldreomsorg gränsar till vårdområdet, men har likt psykiatri tydliga sociala dimensioner och handläggs och bedrivs inom ramen för socialtjänsten.

Från Socialstyrelsen och SKL finns ett flertal texter som i någon mån berör brukarinflytande och de texter som valts ut är de som har brukarinflytande som huvudtema och/eller på mest omfattande sätt diskuterar frågan. Texter där brukarinflytande bara behandlas ytligt har däremot valts bort. Urvalet av offentliga utredningar handlar om slutbetänkanden från de offentliga utredningar som genomförts på undersökningsområdet mellan åren 2000 och 2015 och som på ett omfattande sätt diskuterar

5 I de offentliga utredningarna har endast de delar som berör brukarinflytande analyserats.

6 Detta innebär inte att liknande tendenser till "brukarorientering" inte finns inom också dessa välfärdsområden.

inflytandefrågan.⁷ Dokumenten från Nationell psykiatrisamordning har valts utifrån att de är de publikationer från satsningen som berör ämnet brukarinflytande. De analyserade texterna presenteras i tabell 1. Utöver denna empiri har ytterligare en text analyserats, nämligen den första statliga utredningen kring brukarinflytande (Civildepartementet, 1991). Texten används för att sätta policydiskursen i perspektiv.

Tabell 1. Materialöversikt

Aktör	Utgivningsår	Titel
Regeringen	2006	SOU 2006:100 <i>Ambition och ansvar. Nationell strategi för utveckling av samhällets insatser till personer med psykiska sjukdomar och funktionshinder</i>
Regeringen	2008	SOU 2008:51 <i>Värdigt liv i äldreomsorgen</i>
Regeringen	2011	SOU 2011:35 <i>Bättre insatser vid missbruk och beroende</i>
Nationell psykiatrisamordning	2007a	<i>Inflytande för hälsa och demokrati – Vägar till att förverkliga ett uppdrag</i>
Nationell psykiatrisamordning	2007b	<i>Hitta rätt! Vägledning till brukarinflytande i psykiatri och socialtjänsten</i>
Socialstyrelsen	2003	<i>Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling</i>
Socialstyrelsen	2008	<i>Brukarinflytande inom äldreomsorgen</i>
Socialstyrelsen	2011	<i>Metoder för brukarinflytande och medverkan inom socialtjänst och psykiatri – En kartläggning av forskning och praktik</i>
Socialstyrelsen	2013	<i>Att ge ordet och lämna plats – Vägledning om brukarmedverkan och inflytande inom socialtjänst, psykiatri och missbruks- och beroendevård</i>
SKL	2010	<i>Patient- och brukarmedverkan. Positioneringspaper – För ökad kvalitet och effektivitet i hälso- och sjukvård och socialtjänst</i>
SKL	2011	<i>Brukarmedverkan. Ett nytt sätt att arbeta</i>
SKL	2015	<i>När brukare och patienter blir medskapare – En lönsam historia</i>

7 Det betyder inte att det inte finns andra offentliga utredningar inom tidsperioden som tar upp ämnet (se exempelvis SOU 2008:18, vars formuleringar kring brukarinflytande i allt väsentligt överensstämmer med den analys som presenteras här).

De fyra nationella policyaktörerna

Något bör sägas om de fyra policyaktörernas roll i förhållande till varandra och de välfärdsorganisationer deras styrning riktas mot.

Regeringen har särskild tyngd eftersom den inriktning de offentliga utredningarna anger är den högsta statliga formuleringen av en policy, som till stor del blir utgångspunkt för övriga policyaktörer. De offentliga utredningarnas policy kan dessutom befästas i lagar. Missbruksutredningen (SOU 2011:35, s. 194) föreslog exempelvis ett lagstadgat brukarinflytande på organisationsnivå, vilket dock inte blev verklighet då utredningen inte ledde till proposition. Psykiatriutredningen ledde däremot till en lagändring, där rätten till samordnad individuell plan (SIP) lagstodades för individer med komplex problematik (2 kap. 7 §, SoL; 16 kap. 4 §, HSL) – ett lagstöd som blivit viktigt i brukarrörelsens arbete med att driva brukares rättigheter gentemot psykiatrin (se Eriksson, 2015, s. 248 ff.).

Socialstyrelsen är regeringens organ för att styra och följa upp den offentliga välfärdsförvaltningen. Socialstyrelsen kan därför genom sina publikationer ange en mer preciserad riktning för hur landets välfärdsorganisationer bör agera (se Socialstyrelsen, 2011; 2013). Men i Socialstyrelsens uppdrag ingår även att vara ett kunskapsstöd, varför några av Socialstyrelsens texter (2003; 2008) för mera djupgående diskussioner grundade i forskning. De två publikationerna är över huvud taget de mest analytiskt orienterade texterna i empirin, medan övriga är mer renodlat policyorienterade.

SKL i sin tur är välfärdsproducenternas egen paraplyorganisation, varför deras publikationer mer kan ses som ett internt formulerat stöd. De har formen av metodhandböcker och praktiska vägledningar kring hur brukarinflytande kan förstås och bedrivas.

Nationell psykiatrisamordning, avslutningsvis, var ett statligt initiativ med specifikt syfte att utveckla det offentliga stödet till individer inom psykiatriområdet. Psykiatrisamordningen initierades av regeringen, och i dess uppdrag fanns ett uttalat mål att brukarinflytandet skulle utökas inom insatserna. Utöver sina publikationer hade psykiatrisamordningen möjlighet att styra genom att tilldela statliga medel till utvecklingsprojekt.

Vad är problemet – varför jobba med brukarinflytande?

Carol Bacchis utgångspunkt är att all policy bygger på konstruktioner av problem som policyn avser att hantera – samtidigt noterar hon att policyer i regel fokuserar på lösningsförslagen. Genom lösningarna formuleras problemen implicit (Bacchi, 2009, s. xi), och först genom att avtäckas de implicita problemkonstruktionerna blir det möjligt att förstå policyn och dess konstitutiva effekter.

Precis som Bacchi förutspår fokuserar inte den studerade policyn på de problem brukarinflytandet förväntas lösa. I stället är det genom argumentationen kring brukarinflytandets syfte som problemkonstruktionerna kan synliggöras.

Det mest utmärkande draget i de studerade texterna är att de undantagslöst beskriver brukarinflytande som någonting positivt som bör öka i omfattning. Detta kan ses som texternas centrala diskursiva premiss (Bacchi, 2009, s. xix) – det odiskutabla för-givettagande som utgör den yttre ramen för vad som är tänkbart att uttrycka.⁸ En bärande problemkonstruktion är därmed att det råder ett underskott på brukarinflytande inom den svenska välfärden. Att brukarinflytande bör genomföras är alltså i princip obestridligt. Men kring varför brukarinflytande ska genomföras blir bilden mer mångtydig, och det uttrycks regelmässigt att brukarinflytande kan uppfylla ett flertal olika syften (se Socialstyrelsen, 2003, s. 28 ff.; SOU 2006:100, s. 515; SKL, 2015, s. 7 f.).

Många argument och många problem

Socialstyrelsen (2003, 2011, 2013) lyfter med hänvisning till Dahlberg och Vedung (2001) fram sex argument för att jobba med brukarinflytande, och snarlika argument återfinns i samtliga texter. Argumenten handlar om (1) demokratisering, (2) legitimitetsskapande, (3) effektivisering, (4) maktutjämning, (5) ökad kvalitet och (6) stärkt position för individen. Varianter av de sex argumenten utgör policydiskursens grundläggande motivering till att brukarinflytande är viktigt. Även om Dahlberg och Vedungs argument tolkas fritt i policydokumenten – kring flera av argumenten är innebörden delvis förskjuten från författarnas ursprungliga formulering – kan denna konceptualisering sägas ha haft stort inflytande över den politiska policyn eftersom de lösningar som återfinns i policydokumenten ofta (uttalat eller outtalat) tar utgångspunkt i dessa forskares ramverk. Genom att granska de här argumenten för brukarinflytande, kan de bakomliggande problemkonstruktionerna synliggöras. Eftersom argumentationen i policydiskursen till stor del tar utgångspunkt i varianter på Dahlbergs och Vedungs indelning, betyder det att även problemformuleringarna till stor del härrör från den indelningen.

Psykiatricutredningen slår fast att ”brukarinflytande i vård, stöd och service hör samman med en strävan mot ökad demokratisering i samhället” (SOU 2006:100, s. 515) och demokratisering är ett vanligt argument i texterna. I regel formuleras demokratiargumentet i termer av alla människors demokratiska rätt att delta och påverka (se Nationell psykiatrisamordning, 2007a, s. 4; SOU 2011:35, s. 194).

⁸ Författarens ståndpunkt är snarare att brukarinflytande *kan* vara någonting positivt, men att det beror på hur fenomenet definieras och implementeras, liksom på om det bidrar till att stärka brukargruppen. Fenomenet ska inte avfärdas men är i behov av problematisering och bör inte uppfattas som något per definition ”gott”.

Demokratisering handlar då om att möjliggöra delaktighet i en form som för tankarna till deltagardemokrati (Pateman, 1970), där medborgarna genom direkt inflytande påverkar det administrativa systemet. Det här argumentet bygger på problemkonstruktionen att det råder ett demokratiskt underskott i samhället genom att vissa individer (och grupper) inte är delaktiga.

Legitimitetsargumentet anför att brukarinflytandearbete skapar förtroende för en verksamhet liksom trovärdighet för (välfärds)staten som helhet. Den implicita problemkonstruktion argumentet grundar sig i är att välfärdsorganisationerna har för lågt förtroende hos medborgarna i allmänhet och hos brukargruppen i synnerhet. Den här typen av argumentation lyfts fram i flera texter (se t.ex. Socialstyrelsen, 2011:11; SOU 2011:35, s. 194), men betonas sällan. Tidigare forskning har dock visat att ökat förtroende och förståelse för det offentliga är en av de mer märkbara konsekvenser brukarinflytande leder till (Böcker Jakobsen, Turf & Mik-Meyer, 2001; Eriksson, 2015).

Tanken bakom effektivitetsargumentet är att organisationerna, genom att följa brukarnas önskemål, kan rationalisera bort onödiga insatser och kostnader. "Effektivitet" formuleras här primärt i ekonomiskt och organisatoriskt rationella termer och den typen av argument är vanligt förekommande. Tänk bara på titlarna på SKL:s skrifter: "Patient- och brukarmedverkan – för ökad kvalitet och effektivitet i hälso- och sjukvård och socialtjänst" och "När brukare och patienter blir medskapare – en lönsam historia". Det problem som konstrueras bakom argumentet är att det offentliga står inför ekonomiska utmaningar och att verksamheterna inte är tillräckligt (kostnads)effektiva.

Maktutjämningsargumentet utgår från uppfattningen att det förekommer en obalans i makt mellan anställda/organisation och brukare, och att brukarinflytande skulle kunna utjämna den obalansen. Argumentet används regelmässigt i de analyserade dokumenten och just i det här fallet framställs problemet ofta explicit. Utöver den ojämna maktfördelningen anföras även att brukarna i allmänhet har för lite makt över sina egna liv. En djupare analys av hur maktfrågan formuleras återkommer senare i artikeln.

I kvalitetsökningsargumentet är drivkraften inte effektivitet i ekonomiska termer, utan förbättrade verksamheter utifrån brukarnas intressen. Det argumentet är det absolut vanligaste och skrivs ofta fram i termer av verksamhetsutveckling och anpassning till brukarnas behov (se Socialstyrelsen, 2003, s. 41 f.; 2008, s. 32; SOU 2008:51, s. 153; SOU 2011:35, s. 194; SKL, 2015, s. 7). Följaktligen finns en implicit bakomliggande problemkonstruktion som säger att kvalitén på nuvarande verksamheter är för låg och att insatserna är dåligt anpassade till brukarna.

Det sista argumentet kan ses som en samling argument med anknytning till stärkt position för individen, vilket ofta formuleras i termer av empowerment

(se Socialstyrelsen, 2003, s. 38 ff; Nationell psykiatrisamordning, 2007b, s. 15). Socialstyrelsen (2011, s. 11) menar att deltagande i brukarinflytande kan bidra till ökat självförtroende och stärkt självbild, och det bärande argumentet för äldreomsorgsutredningen (SOU 2008:51) är individens möjlighet till självbestämmande (se även Nationell psykiatrisamordning, 2007b, s. 6). Utöver självrealisering förekommer också argument som menar att brukarinflytande bidrar till återhämtning (Socialstyrelsen, 2013, s. 1, 4) och minskat utanförskap (Nationell psykiatrisamordning, 2007b). Den problemkonstruktion som skapas i förhållande till dessa argument är att brukare på olika sätt mår dåligt eller befinner sig i ofördelaktiga positioner. I (bara) det här fallet förläggs alltså problemen till brukarna.

Policydiskursen framställer alltså många argument för brukarinflytande, men de ges avsevärt olika stort utrymme. De mest framträdande argumenten rör kvalitetsförbättring och verksamhetsutveckling, som i sin tur kopplas till en förbättrad situation för individen. En typisk formulering (här hämtad ur missbruksutredningen) är följande:

Utredningens utgångspunkt är att brukare kan bidra med viktiga erfarenheter och värdefull kunskap i det ständigt pågående arbetet med att utveckla vården. Till exempel är brukarnas erfarenheter och kunskap av stor betydelse när det gäller att förbättra bemötandet av patienter och klienter och när det gäller att utforma behandlingsutbudet och vårdens organisation för att bättre möta patienternas och klienternas behov. (SOU 2006:100, s. 196)

En förbättrad situation för brukarna formuleras som det överordnade syftet, vilket kan uppnås genom ökad kvalitet och serviceanpassning. Ekonomisk effektivitet framställs sedan som en önskad (bi)effekt som kan uppnås samtidigt som brukarnas situation förbättras; en logik som har ifrågasatts (Rønning & Solheim, 1998; Newman, Glendinning & Hughes, 2008; Eriksson, 2015).

Välfärdsapparaten som problemet, aktivering av brukare som lösningen

Sammantaget utgör de problemkonstruktioner som explicitgjorts bakom argumenten för brukarinflytande en anmärkningsvärd kritik mot välfärdsapparaten: det råder ett underskott på demokrati och jämlikhet, välfärden är för ineffektiv, håller för låg kvalitet och är inte tillräckligt anpassad till brukarnas behov. Välfärdsorganisationerna lyckas inte hjälpa brukarna, hindrar dem att agera självständigt och har för låg trovärdighet. Men eftersom texterna uppehåller sig vid brukarinflytandets fördelar snarare än de implicerade problemen blir den kritiken inte särskilt iögonfallande (jfr Bacchi, 2009, s. xvi). Genom att undvika att sätta problemen i fokus menar Bacchi att politisk policy får samhällsstrukturen att framstå som i grunden funktionell, endast i behov av

mindre justeringar. Att policyn ändå innefattar en så pass omfattande (om än implicit) kritik kan förstås utifrån att den är författad inom ramen för en överordnad nyliberal politisk diskurs där ifrågasättande av välfärdsstaten är en bärande komponent (Hasselbladh, Bejerot & Gustafsson, 2008, s. 53 ff.).

Merparten av de problem som framställs förbinds med utförarorganisationerna. Det är inom välfärdsorganisationerna det råder kvalitetsbrister, låg effektivitet, dåligt anpassad service och bristande trovärdighet. Och enligt policydiskursen kan dessa brister avhjälpas genom brukarinflytande, det vill säga genom att aktivera och involvera brukare. Här sker en intressant rockad, där brukarna formuleras som lösningen på välfärdsorganisationernas problem, i stället för att organisationerna (som i normalfallet) formuleras som lösningen på brukarnas problem. Rockaden kan analyseras i termer av ansvarsförskjutning från det offentliga till individen/brukarna, vilket har framhållits som en central aspekt av den samtida välfärdspolitiken (Ferguson, 2007; Johansson, 2011).

I ett par avseenden fokuserar problemkonstruktionerna samhällsnivån och tar då upp ojämlikhet i demokratisk inkludering liksom negativa attityder gentemot brukargruppen. Ingen problemkonstruktion kopplas däremot till att problem skulle kunna uppstå eller lösas i de politiskt givna förutsättningarna för välfärdsarbetet. De problem som konstrueras förväntas i stället härstamma ur – och framför allt kunna lösas inom – välfärdsorganisationerna, vilket kan tolkas som en "avpolitisering" av frågor som i grunden har politisk karaktär (jfr Hasselbladh, Bejerot & Gustafsson, 2008, s. 59; Clarke, 2013). Utifrån Bacchis (2009) fråga om vad som lämnas oproblematiserat kan alltså sägas att blicken konsekvent riktas bort från att hitta problem och utkräva ansvar inom den politiska sfären, varför brukarnas ansträngningar att påverka också riktas mot andra objekt än den socialpolitiska arenan (se Eriksson, 2015, s. 268 ff.; 2018).

Hur ska brukarinflytande genomföras?

Enligt de granskade texterna kan brukarinflytande bedrivas på individ-, organisations- eller strukturnivå. Individnivå avser påverkan på det enskilda individärendet och anses ha stöd i socialtjänstlagen (3 kap. 5 §). Organisationsnivå avser påverkan på en välfärdsorganisations verksamhet utöver det enskilda ärendet. På strukturnivå avses påverkan mot politiker lokalt eller nationellt. Alla nivåerna erkänns regelmässigt som viktiga, men i praktiken behandlar texterna närmast uteslutande individnivå och organisationsnivå. Psykiatriutredningen är dock ett undantag, där vikten av att stödja en vital nationell brukarrörelse lyfts fram (SOU 2006:100, s. 531 ff.). Socialstyrelsen (2008, s. 17 f.) diskuterar också samrådsorgan kopplade till politiska församlingar liksom självförvaltningsorgan som former för inflytande på struktur-

nivå, men generellt fokuserar texterna aktiviteter som kan genomföras inom ramen för en enskild välfärdsorganisation. Exempel som ges på individnivå är bland annat: bedömning på distans (SKL, 2011, s. 21), självskattningsformulär (SKL, 2011, s. 45), levnadsberättelser (Socialstyrelsen, 2011, s. 43), personliga ombud (Socialstyrelsen, 2011, s. 45), ”shared decision making” (Socialstyrelsen, 2011, s. 47), individuell plan (SOU 2006:100, s. 522), Shiers delaktighetsmodell (Socialstyrelsen, 2013, s. 31), vårdtestamenten (SOU 2008:51, s. 165) och kundvalsmodeller (Socialstyrelsen, 2008, s. 39). Utöver sådana konkreta ”metoder” understryks att brukarinflytande på individnivå handlar om förhållningssätt och bemötande från den anställde som möjliggör inflytande (se SOU 2006:100, s. 522 f.; SOU 2008:51, s. 152 ff.; Socialstyrelsen, 2008, s. 20 f.; 2013, s. 27).

Jämfört med individnivån har texterna en tonvikt på organisationsnivå. Hela psykiatriutredningens kapitel om brukarinflytande inriktas exempelvis mot ”kollektivt inflytande” (SOU 2006:100, s. 516).⁹ Exempel på aktiviteter som här ges i texterna är bland annat: brukarråd (SOU 2006:100, s. 527), representanter i beslutande organ (Nationell psykiatrisamordning, 2007b, s. 11 f.), dialogforum (Socialstyrelsen, 2011, s. 40), brukarundersökningar (SOU 2008:51, s. 166), brukarstyrd utvärdering (SKL, 2011, s. 39), att anställa brukare i verksamheten (SKL, 2015, s. 35f.) eller involvera brukare i personalutbildning (Socialstyrelsen 2011, s. 48), och samtliga de här exemplen tas upp i ett flertal publikationer.

Ett fokus på metoder

I stor utsträckning framställs brukarinflytande som någonting som bedrivs genom specifika ”metoder” och det framhålls att alltför få metoder är utvärderade. Socialstyrelsen (2011, s. 7) skriver exempelvis följande:

Det finns fler beskrivningar av olika metoder för att stärka inflytande och medverkan än vad det finns utvärderingar eller uppföljning av dem. [...] Detta betyder att det inte går att veta om de metoder som används idag är effektiva eftersom att de inte utvärderas. (Ibid., s. 16)

Den här retoriken påminner om diskussionen kring evidensbaserad av behandlingsmetoder (se Sundell, 2008) och skapar förväntningar om att brukarinflytande ska bedrivas genom specifika modeller som kan effektutvärderas. Men brukarinflytande arbete skulle inte nödvändigtvis behöva kräva avancerade metoder eller avancerade

⁹ Både missbruksutredningen och psykiatriutredningen benämner organisationsnivån ”kollektivt inflytande”. Det blir missvisande då det antyder att det skulle vara brukarna som kollektivt utövar inflytandet, vilket långt ifrån alltid är fallet (se Eriksson, 2015).

utvärderingsinstrument. Givetvis är det centralt att följa upp arbetets resultat, men det framstår som svårt att genom "evidensbaserad" garantera att en specifik arbetsmetod skulle ge ett visst inflytande. Detta eftersom graden av inflytande i slutändan inte beror på metoden, utan direkt på varje enskild verksamhets möjlighet och/eller vilja att tillmötesgå de åsikter brukarna för fram.

Diskursens utmärkande drag

Genom analysen framstod tre karaktärsdrag som utmärkande i policydiskursen: (1) inflytandebegreppets öppna formulering, (2) det starka konsensusperspektivet, liksom (3) diskursens individinriktning. Dessa karaktärsdrag kan ses som centrala aspekter av den sammanhållna verklighetsbild policydiskursen konstituerar (Winther Jørgensen & Philips, 1999).

Inflytande eller medverkan – en öppen definition

Det är skillnad på att prata om brukarinflytande eller brukarmedverkan. Socialstyrelsen (2013) uppmärksammar detta:

Uttrycken brukarmedverkan eller delaktighet anger att personerna som får insatserna på något sätt medverkar och är delaktiga i en process, oavsett vad denna delaktighet leder till. Uttrycket brukarinflytande skulle i så fall förutsätta att brukarnas delaktighet på något sätt påverkar processen. (s. 11)

"Medverkan" behöver inte innebära någon påverkan, medan "inflytande" indikerar en högre grad av makt att faktiskt påverka (jfr Karlsson & Börjesson, 2011). De statliga utredningarna använder regelmässigt termen brukarinflytande, och så gör även Nationell psykiatrisamordning och till största delen också Socialstyrelsen. Bara SKL använder konsekvent benämningen brukarmedverkan. Mycket av framställningen i SKL:s skrifter liknar ändå övriga aktörers, men användningen av begreppet medverkan ger en förskjutning i precis den riktning som indikeras ovan. I SKL:s skrifter diskuteras i högre utsträckning än hos övriga hur brukare kan göras till "medskapare" i sin vård (SKL, 2010, s. 4 ff, 2015, s. 4). I handboken *Brukarmedverkan. Ett nytt sätt att arbeta* skriver SKL att:

Brukarmedverkan kan betyda att brukares och patienters upplevelser, erfarenheter och kunskap kommer till användning för att utveckla en verksamhet och hitta mer effektiva arbetssätt. Eller att människor ges en mer aktiv roll och större ansvar för delar av insatsen eller behandlingen. (SKL, 2011, s. 8)

Flera av SKL:s exempel på metoder handlar om att patienter tar ökat praktiskt ansvar för sin hälsa (se SKL, 2011, s. 21, 45; SKL, 2015, s. 10, 29) och brukarmedverkan blir här ett mycket brett begrepp som exempelvis kan innebära att lära patienter att veta om de är sjuka (se SKL, 2011, s. 10) – en medverkan som ligger långt ifrån att påverka välfärdsorganisationer. Att det är just SKL som frångår regeringens språkbruk och använder begreppet *medverkan* kan ses i ljuset av att SKL representerar de organisationer som utför det praktiska arbetet, medan övriga policyaktörer kan använda begreppet *inflytande* för att sätta press på välfärdsorganisationerna att medge mer långtgående påverkan.

Även i de texter som använder benämningen *brukarinflytande* återfinns dock en bred definition, som ibland närmar sig begreppet *medverkan*. Så här specificerar psykiatriutredningen vad brukarinflytande ska vara:

I första hand handlar det om att ge brukare möjlighet att lämna synpunkter i en rådgivande roll, det vill säga inte att ge brukare formellt inflytande eller beslutsmakt. (SOU 2011:35, s. 193)

Aktörerna tycks gärna vilja använda begreppet inflytande, men det är samtidigt oklart hur mycket påverkan som verkligen ska medges. I utdraget framhålls att brukarinflytande *inte* handlar om formellt inflytande(!). Vidare kan brukarinflytande enligt psykiatriutredningen innebära allt från "möjligheten att få begriplig och korrekt information" (SOU 2006:100, s. 518) till "brukarrepresentation i form av personer med eget mandat att besluta om verksamhetsfrågor, eller med rätt att lägga in veto mot beslut" (SOU 2006:100, s. 519). Den här typen av breda och oprecisa definitioner, tillsammans med mångfalden av syften och metoder, gör att brukarinflytande blir ett i sanning öppet begrepp i den nationella policydiskursen.

Enligt Michael Lipsky (2010, s. 41) kan öppna formuleringar på policynivå vara en medveten strategi för att undvika konflikter mellan olika aktörer. Om innebörden av begreppet brukarinflytande preciserades tydligare skulle risken vara att vissa grupper ifrågasatte eller bestred det, men med en öppen definition möjliggörs en bred uppslutning bakom inflytandefrågan. Den oprecisa policyformuleringen gör även att ansvaret för avgränsningarna förskjuts till organisationsnivån i det politiska systemet (jfr Brodtkin, 2010, s. 64), vilket kan ses som en av policyns diskursiva effekter (Bacchi, 2009, s. 15).

Ett dominerande konsensusperspektiv

Policydiskursen ger brukarinflytandet många tänkbara syften, men dessa diskuteras aldrig i termer av att utesluta eller stå i konflikt med varandra. Några texter (t.ex. SOU 2006:100, s. 12) uppmärksammar att välfärdsorganisationer och brukare kan

gagnas på skilda sätt av brukarinflytande, men potentiella konflikter kopplat till det kommenteras inte. Tydlighet kring brukarinflytandearbetets syfte framställs som en framgångsfaktor (se Socialstyrelsen, 2013, s. 33; Nationell psykiatrisamordning, 2007b), och det tycks tas för givet att det går att komma överens om detta syfte och/eller att flera syften kan uppnås samtidigt. Med undantag för kortare stycken i enstaka publikationer glider texterna över huvud taget undan från frågor om konflikt och kontrasterande perspektiv.

Det framhålls förvisso att brukarinflytande är en fråga om maktutjämning (se t.ex. SOU 2006:100, s. 516) och Socialstyrelsens vägledning inleder med denna deklARATION kring brukarinflytande:

I grunden handlar det om att införa ett nytt synsätt, bryta ny mark. Det talas till och med om ett paradigmskifte. Verklig medverkan och inflytande är något mycket mer än att den enskilde eller en grupp tar emot information. Maktförhållandena mellan de som får insatserna och professionen förändras. (Socialstyrelsen, 2013, s. 7)

Det ligger snarast i sakens natur att nya synsätt, paradigmskiften och maktförskjutningar skulle skapa åsiktsskiljaktigheter och spänningar, ändå framstår brukarinflytande i policydiskursen som en konfliktfri företeelse som handlar om att skapa "former för att tillvarata brukares erfarenheter och kunskaper" (SOU 2011:35, s. 193).¹⁰ SKL (2015, s. 39) beskriver brukarmedverkan som "den långsiktiga inriktningen för att medborgare, patienter, närstående och medarbetare systematiskt ska utveckla vården tillsammans som samarbetspartners". Aktörerna framställs som samarbetsparter inte motparter (se även SOU 2006:100, s. 526; Nationell psykiatrisamordning, 2007b, s. 8–11; Socialstyrelsen, 2013, s. 23 f.). Att brukares åsikter skulle kunna skapa spänningar, exempelvis genom att gå emot organisationens logik eller efterfråga sådant organisationen inte kan eller vill erbjuda, berörs knappt. Socialstyrelsens skrift "Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling" (2003, s. 29 ff.) är den enda som presenterar ett längre stycke om tänkbara konflikter; exempelvis rollkonflikter inom enskilda individer och intressekonflikter inom brukargruppen. Anmärkningsvärt nog berörs inte heller här den potentiella konflikten mellan brukarkollektivet och det offentliga.¹¹

Konsensusorienteringen stärks också av den sammankoppling som görs mellan brukarinflytande och evidensbaserad praktik (Socialstyrelsen, 2003; 2011). Evidenstanken bygger på att det är möjligt att uppnå ett objektiva mål inom välfärds-

¹⁰ Givetvis är texterna inte fullständigt fria från problematisering. Kortare passusar kan ta upp "hinder" för brukarinflytande och Socialstyrelsen (2003, 2008) har delvis mer problematiserande ansatser.

¹¹ Med brukarkollektivet menas här de samlade brukarna som grupp.

arbete: bästa möjliga (behandlings)resultat (Jergeby, 2008). Om ett objektvt mål är möjligt att fastslå kan konfliktperspektiv undvikas. Brukarinflytande handlar då inte om skilda åsikter, perspektiv eller ideologier. Det handlar om allas strävan mot det objektiva målet, exempelvis bästa möjliga kvalitet. Men vad händer om aktörerna inte är överens om vad kvalitet innebär? Vad händer om organisationen inte kan eller vill tillmötesgå brukarnas åsikter? Sådana scenarier diskuteras aldrig.

Sammantaget framträder alltså ett starkt konsensusperspektiv. Det tar sig uttryck genom att brukarinflytande formuleras i termer av samarbete, men kanske framför allt genom underlåtenheten att diskutera potentiella konflikter, som om sådana – med Foucaults diskursbegrepp i åtanke – faktiskt inte är tänkbara. Policydiskursen bygger på förgivettagandet (Bacchi, 2009, s. 5) att brukarinflytande kan genomföras i samförstånd och samarbete mellan det offentliga och brukarkollektivet. Härigenom skapas en förväntan om att brukarinflytande ska vara konfliktfritt, vilket kan ses som en av diskursens konstituerande effekter (Bacchi, 2009, 16 f.). Diskursen sätter press på aktörerna att inte vara alltför kritiska eller polemiska, vilket skulle kunna äventyra samförståndet. Vad som å andra sidan lämnas okommenterat (Bacchi, 2009, s. 12) är det faktum att konflikt mycket väl skulle kunna uppstå, exempelvis kring brukarinflytandets syfte eller vilket inflytande som kan medges. Just frågan om hur stort inflytande som är möjligt är en anmärkningsvärd tystnad i diskursen,¹² vilken resulterar i att det snarast framstår som att välfärdsorganisationerna skulle ha möjlighet att tillmötesgå brukarnas förändringsförslag. Detta kan ses i relation till Wikströms (2005) studier, som visar att arbetet med brukarinflytande kantas av konfliktfyllda beslut där handlingsalternativ utifrån olika perspektiv står i motsatsförhållande till varandra. Vidare kan policyambitionen att öka brukarinflytandet även ses som motsägelsefull i förhållande till andra parallella policyer inom välfärdsområdet. Brukarinflytandet ska öka *samtidigt* som organisationerna ska spara pengar (Andersson et al., 2015). Valfriheten ska öka *samtidigt* som organisationerna bara ska jobba utifrån vissa "evidensbaserade" metoder (se Eriksson, 2015, s. 260 f.). Välfärdsorganisationerna förväntas alltså implementera flera policyer samtidigt, utan att konflikterna mellan dem uppmärksammas.

En individcentrerad diskurs

Hela missbruksutredningens stycke om brukarinflytande är organiserat under rubriken "Stärkt ställning för individen" och en tredje tendens i policydiskursen är att argumentationen byggs kring den enskilde individen. Denna individcentrering kan åskådliggöras genom att granska hur makt- och demokratiargumenten formuleras.

12 Socialstyrelsen (2008) är dock ett undantag.

Texterna framhåller att brukarinflytande är en fråga om maktutjämning mellan anställda/organisation och brukare (se t.ex. Nationell psykiatrisamordning, 2007b, s. 6; SOU 2008:51, s. 129), men när makt diskuteras närmare behandlas ämnet snarare i termer av att brukarna ska återta "makten över sitt eget liv" (SOU 2006:100, s. 515; se även SOU 2011:35, s. 194). Genom ett stärkt inflytande ska brukarna ges möjlighet att frigöra sig från välfärdsorganisationerna och "gå vidare i livet" (Nationell psykiatrisamordning, 2007b, s. 6). Härigenom omformuleras inflytande inom välfärdsorganisationer och maktutjämning inom välfärdsorganisationen – vilket formellt framställs som sakfrågorna – till frågor om inflytande över det egna livet och makt över den egna situationen. Här blir Bacchis (2009, s. 12) fråga om vad som osynliggörs åter aktuell. Genom att formulera frågan om maktutjämning som en fråga om individens makt över sitt eget liv vänds blicken bort från maktförhållandet mellan välfärdsorganisation och brukarkollektiv. Brukarinflytande blir ett medel för att skapa självständiga individer, där välfärdsorganisationen genom brukarinflytande kan hjälpa brukaren att ta makt över sin situation. En potentiell konflikt mellan gruppintressen omformuleras här till en konsensusbaserad stödrelation på individnivå.¹³ Denna individcentrering är kanske allra starkast på äldreområdet. I äldreomsorgsutredningen kretsar hela argumentationen kring att göra det möjligt för den äldre att vara självbestämmande och ta makt över sin vardag (se SOU 2008:51, s. 121, 152 ff.). Äldreomsorgsutredningen ledde också fram till en lagändring i socialtjänstlagen (5 kap. 5 §), där den äldres möjlighet till valfrihet accentuerades.

Möjligheten till inflytande (över sitt eget liv) formuleras också som en demokratisk rättighet. Nationell psykiatrisamordning skriver exempelvis:

[...] inflytande handlar förstas om mycket mer än att påverka utvecklingen av en verksamhet. Det handlar i grunden om att kunna påverka sitt liv, att ha mandat och möjlighet att påverka de beslut och verksamheter som får stora konsekvenser för ens vardag. Att ha egen makt och möjlighet att ta ansvar för sin hälsa och återhämtning är sammankopplat med möjligheten till ett medborgarskap på lika villkor. Det handlar om demokrati. (2007a, s. 4)

Missbruksutredningen (2011:35, s. 194) tydliggör vidare att "det finns behov att underlätta för den enskilde patienten och klienten inom missbruks- och beroendevården att hävda sina rättigheter gentemot huvudmännen och vårdgivarna". Genom att formulera demokratiargumentet i termer av individuella rättigheter riktas strål-

13 Socialstyrelsen (2003, s. 32 ff.) avviker delvis från diskursen genom att föra en mer nyanserad diskussion kring maktfrågan.

kastarljuset bort från kollektiva rättigheter och gruppintressen. I stället för att tala om demokratisering av offentliga organisationer genom representativt medbestämmande eller utsatta gruppers delaktighet i samhällets politiska processer, formuleras demokrati som en fråga om individuella rättigheter, valfrihet och autonomi gentemot välfärdsstaten (jfr Karlsson & Börjesson, 2011, s. 21 ff.).

Visserligen lyfts brukarföreningarna fram som en viktig aktör i brukarinflytande-arbetet (se t.ex. SOU 2006:100, s. 195 ff.; SKL, 2015, s. 22), och två av regeringens texter har ett uttalat fokus på vad de kallar ”kollektivt brukarinflytande” (SOU 2006:100; SOU 2011:35). Detta skulle kunna uppfattas motsäga den individcentrerad jag argumenterat för. Den skenbara motsägelsen kan dock förklaras med att det finns en diskrepans mellan texternas allmänna argumentation och de tillvägagångssätt som krävs för att skapa brukarinflytande. I texternas allmänna argumentation står den enskilda individen förvisso i centrum. Men ambitionen att utvidga varje individs rätt till inflytande att gälla också organisatorisk nivå får som konsekvens att brukarna måste engageras ”kollektivt”. Brukarna engageras kollektivt, men inte utifrån argument kring generell maktutjämning eller demokratisering, utan som ett medel för att hävda varje individs rättigheter gentemot välfärdsorganisationerna. Detta förtydligas i psykiatriutredningen: ”Kollektivt brukarinflytande handlar naturligtvis om att få önskvärda effekter på individnivå” (SOU 2006:100, s. 518).

Ett starkt förgivettagande i texterna är alltså värdet av brukares autonomi och egenmakt, och en effekt av policydiskursen är att den skapar en viss typ av subjekt-position för brukarna att inta. Subjektpositionen framställer en kompetent och driven individ med starka rättigheter, men också med långtgående ansvar för sitt eget liv och för att hantera sina egna (och välfärdsorganisationernas!) problem. Det går inte att påstå att de analyserade texterna avvisar det offentliga generella ansvar för medborgarna, men policyn innehåller en tendens till ansvarsförskjutning från det offentliga till individen (jfr Ferguson, 2007; Clarke, 2013).

Avpolitisering – policydiskursens förändring över tid

För att ge perspektiv på den studerade policydiskursen kan den jämföras med den första politiska utredningen kring brukarinflytande: *Vidga brukarinflytandet. En väg till ökad delaktighet och bättre service* (Civildepartementet, 1991). Skillnaderna är på många sätt slående. År 1991 avgränsades begreppet på ett mycket mer precist sätt, och demokratiargumentet var helt centralt (ibid., s. 20). Demokratisering skulle realiserars genom att ge brukargruppen medbestämmande inom de offentliga organisationerna och brukarinflytande handlade över huvud taget inte om individnivå:

[...] brukarinflytande i den form det definierats här är [...] ett gruppintresse [understruket i originalet]. Det är i frågor där brukarna som grupp har ett gemensamt intresse som brukarinflytande ska komma till uttryck. Det innebär att den enskildes inflytande i rollen som patient, elev, förälder m.m. inte är det som avses här. (Civildepartementet, 1991, s. 43)

Individens inflytande över det egna ärendet ansågs inte i behov av att underställas en speciell aktivitet (brukarinflytande), utan betraktades som en grundläggande utgångspunkt för välfärdsarbete (ibid.). Inte heller den politiska (system)nivån räknades in i definitionen (ibid., s. 26). Enligt 1991 års policy skulle brukarinflytande enbart handla om kollektivt inflytande¹⁴ över organisatoriska beslut, vilket skulle realiseras genom allmänna rådslag eller att "företrädare för brukarna engageras i organiserad form" (ibid., s. 34). Brukarinflytande ansågs kunna röra alla beslut som delegerats till verksamheten, exempelvis förslag till budget, anställningsbeslut, planering och principer för bemanning liksom beslut kring verksamhetens inriktning och utförande (ibid., s. 34 f.). Trots att brukarinflytande År 1991 definierades som någonting renodlat kollektivt skulle brukarföreningarna (i kontrast till dagens uppfattning) inte dras in i arbetet. "Intresseföreningarna" sågs som en viktig aktör, men som enbart skulle ägna sig åt att påverka politiken (ibid., s. 23). Termen brukarinflytande reserverades för initiativ inom välfärdsorganisationerna som involverade lokala brukare (ibid., s. 44). Just denna förändring i policyn har sannolikt fått mycket konkreta konsekvenser för brukarföreningars arbete.

Jämfört med utredningen från år 1991 har alla de tre utmärkande dragen i policydiskursen som beskrivits ovan accentuerats: definitionen av brukarinflytande har blivit bredare, konsensusperspektivet mer utpräglat och individorienteringen mer markant. Det som 1991 års utredning definierar som brukarinflytande innefattas visserligen i de sentida texterna, men begreppsdefinitionen har vidgats betänkligt. Tidigare gavs brukarinflytande en uttalad avgränsning till kollektiv påverkan på organisatoriskt beslutsfattande. Numera innefattas allt från individnivå till strukturnivå och brukarinflytande kan även handla om sådant som att få information, ha förståelse för sin egen problematik, delta i utbildningar och utvecklingsarbeten, genomföra utvärderingar eller bli anställd i verksamheten. Arbetet behöver inte heller involvera brukare från den aktuella verksamheten och brukarföreningarna har omformulerats till en central aktör. Konfliktperspektivet var också mer närvarande år 1991, där brukarinflytande formulerades som en fråga om medbestämmande och organisatorisk beslutsmyndighet i stället för som samarbete och egenmakt. Den individorienterade retoriken återfinns förvisso även i utredningen från år 1991 (se t.ex. s. 19–22), men är

14 Här i betydelsen inflytande med utgångspunkt i gemensamma gruppintressen.

mycket mer långtgående i de sentida texterna. I stället för att framhålla individens autonomi som kärnfrågan lägger 1991 års utredning tonvikten vid hur det offentliga kan demokratiseras. Och där de sentida texterna formulerar ”kollektivt brukarinflytande” som ett medel för att tillvarata enskildas rättigheter finns år 1991 ett renodlat fokus på gruppintressen.

Exempelvis Baumeister (1986) och Bauman (2002) påvisar att samhället blir alltmer individualistiskt på bekostnad av kollektiva värden – vilket även gäller politiken (Lewin, 2007, s. 55) – och bland andra Mouffe (2002) argumenterar för att konsensusperspektiv blivit förhärskande inom de demokratiska politiska systemen (se även Garsten & Jacobsson, 2011). Detta har föranlett forskare att benämna samtiden som ”avpolitiserad” eller ”postpolitisk”, vilket inte innebär att samhällsfrågor inte längre är politiska eller fyllda av ideologisk konflikt, men att de inte uppfattas och framställs som sådana (ibid., s. 431). Utvecklingen i brukarinflytandediskursen uppvisar just sådana inslag, vilket alltså inte är en isolerad företeelse utan kan ses i ljuset av mer övergripande samhälleliga och politiska strömningar.

Olika välfärdsområden och andra välfärdsområden

Analysens målsättning har varit att belysa policydiskursens dominerande (gemensamma) uttryck, varför skillnader i formuleringar mellan olika områden inte getts särdeles stort utrymme. Flera av de analyserade texterna är också generella och rör alla verksamheter inom vård, omsorg och socialt stöd. Dock finns givetvis förhållanden som gör att brukarinflytande formuleras delvis olika inom olika verksamhetsområden. Att individcentreringen och tonvikten på självbestämmande och valfrihet nått allra längst på äldreområdet kan exempelvis hänvisas till att stora delar av stödet ges isolerat i hemmet, liksom att äldres många gånger starka beroendeförhållande till omvårdnadspersonalen gör dem extra utsatta (Möller, 1996; Wikström, 2005). Som SKL:s skrifter antyder är brukarinflytande inom somatisk vård också speciellt, eftersom den kliniskt medicinska kunskapen i många fall är så stark att det varit svårt för patienter att ha synpunkter; ett förhållande som dock luckrats upp i och med den omfattande information som numera finns tillgänglig på internet (SKL, 2011; 2015). Inom socialtjänsten har en svårighet i brukarinflytandearbete förknippats med att vissa brukargrupper inte organiserar sig kollektivt, exempelvis finns få brukarorganisationer för personer som uppstår ekonomiskt bistånd (Meeuwisse, 1999). Inom missbruksvård och psykiatri finns lagstiftning som möjliggör tvångsvård, något som också innebär speciella förutsättningar för inflytandearbete (Socialstyrelsen, 2013, s. 27 ff.) – vilket kan vara en anledning till att det är just inom dessa fält brukare faktiskt organiserat sig för att påverka (Sunesson, 1989).

Den diskurs som här undersökts i termer av brukarinflytande kan ses som ett spe-

cifikt uttryck för en mer allmän politisk diskurs om medborgardelaktighet (se Clarke, 2013; Montin & Granberg, 2013, s. 133 ff.) och även på välfärdsområden som inte innefattas av studien finns liknande tendenser. Exempelvis har Arbetsförmedlingen liksom Försäkringskassan på senare år börjat intressera sig för "kunddriven verksamhetsutveckling", där organisationerna eftersträvar kvalitetsökning med utgångspunkt i målgruppens upplevelser (se Eriksson, 2017). Även inom skolan har inflytande länge varit en ambition som kommit till uttryck genom "elevdemokrati" (se SOU 1996:22), och här kan individualiseringstrenden ses i ljuset av avreglering och individuella skolval (se SOU 2013:56).

Summering

Artikelns övergripande frågeställning var: Hur konstrueras fenomenet brukarinflytande i svensk nationell välfärdspolicy? För att sammanfatta denna konstruktion kan vi återvända till det analytiska ramverkets fem frågor.

Vad gäller policyns dominerande karaktärsdrag (fråga 1 i det analytiska ramverket) har tre utmärkande drag identifierats: (1) att brukarinflytande formuleras öppet och oprecist, (2) att diskursen intar ett tydligt konsensusperspektiv och (3) att argumentationen tar utgångspunkt i brukarna som enskilda individer. Analysen visar också att samtliga tre aspekter har accentuerats över tid; en utveckling som kan sättas i relation till mer generella tendenser i den kontemporära politiska och samhälleliga utvecklingen.

Övriga frågor i analysen har utgått från Bacchis (2009) policyanalys, och här visar det sig att det genom policyn (implicit) konstrueras ett flertal problem (fråga 2) som hänvisas till det samtida välfärdsarbetet: bland annat att dess kvalitet och effektivitet är för låg. Problemen hänförs primärt till välfärdsorganisationerna och brukarna konstrueras som en bärande del av problemens lösning.

Det mest grundläggande förgivettagandet som texterna bygger på (fråga 3) är att brukarinflytande är någonting gott som bör öka i omfattning. Ett annat grundläggande förgivettagande är värdet av individens autonomi, rättigheter och egenansvar.

Vad gäller aspekter av brukarinflytande som lämnas oproblematiserade (fråga 4) så är det framför allt diskussioner kring potentiella konflikter som undviks. Policyn underlåter även att diskutera inflytandets gränser liksom välfärdsorganisationernas faktiska möjligheter att tillmötesgå brukarnas förändringsförslag. Dessutom undviker policyn att förlägga några problemkonstruktioner till den politiska arenan.

Om den nationella policyn förstås som en form av styrning (Bacchi, 2009; Miller & Rose, 2008) blir det analytiska ramverkets fråga om diskursiva effekter central (fråga 5), och ett flertal konstituerande (Foucault, 2002) och performativa (Miller & Rose, 2008) effekter av diskursen kan urskiljas. En sådan effekt är att policyns oprecisa defi-

nition av brukarinflytande måste hanteras av dem som implementerar policyn. En annan effekt handlar om de subjekspositioner policydiskursen skapar, där brukaren konstrueras som kompetent och aktiv, både i välfärdsorganisationernas utvecklingsarbete och kring att ta ansvar för sitt eget liv. Det är en stark konstruktion som står i kontrast till bilden av brukaren som resurssvag och hjälpbehövande. Samtidigt förskjuter denna konstruktion en del av ansvaret för samhällets sociala problem till individen. En ytterligare effekt av diskursen är att den skapar en stark förväntan om att inflytandearbete inte ska innebära polemik – det ska innebära samförstånd och samarbete mellan välfärdsorganisationer och brukargrupper. I termer av styrning kan policyn därför sägas ha konfliktreducerande dimensioner som dämpar opposition. Chantal Mouffe (2002) har understrukt att ett dominerande konsensusperspektiv försvårar förändring och upprätthåller befintliga strukturer. Härmed kan den undersökta policydiskursen sägas bära på en inneboende paradox, eftersom dess uttalade mål är förändring. En sista konsekvens av policydiskursen är att brukarkollektivets ansträngningar att påverka koncentreras mot utförarnivån i det offentliga systemet. Det sker dels genom att brukarrörelsen – till skillnad från tidigare – nu formuleras som en central aktör i välfärdsorganisationernas brukarinflytandearbete, men också genom att de problem- och lösningskonstruktioner som skapas kopplas till välfärdsorganisationerna. Hasselbladh, Bejerot och Gustafsson (2008, s. 59) framhåller att konsekvensen av att socialpolitiska övertväganden förläggs till den administrativa nivån blir att frågorna framstår som tekniska och värdemässigt neutrala, vilket kan förstås som en "avpolitiserings" av i grunden politiska frågor. När brukarinflytandefrågan hänvisas till tjänstemannanivå finns alltså en risk att grundläggande politiska frågor om omfördelningspolitik, sociala rättigheter och socialförsäkringssystemets utformning undgår brukarnas uppmärksamhet. Det går att argumentera för att även de tendenserna i policyn motverkar mer betydande förändringar, eftersom de problem brukarna upplever ofta är av så omfattande karaktär att de skulle behöva angripas och lösas politiskt (Eriksson, 2015; 2018).

Referenser

- Andersson, M., Eklund, M., Sandlund, M. & Markström, U. (2015) Freedom of choice or cost efficiency? The implementation of a free-choice market system in community mental health services in Sweden, *Scandinavian Journal of Disability Research*, 18(2): 129–141.
- Bacchi, C. (2009) *Analysing policy. What's the problem represented to be?* Frenchs Forest: Pearson.
- Bauman, Z. (2002) *Det individualiserade samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Baumeister, R.F. (1986) *Identity. Cultural change and the struggle for self*. New York: Oxford University Press.
- Brodtkin, E.Z. (2010) Human service organizations and the politics of practice. I: Y. Hasenfeld (red.) *Human services as complex organizations*. 2 uppl. London: Sage.

- Böcker Jakobsen, T. & Mik-Meyer, N. (2001) Modsigelse og paradoks ved brugerinddragelse, *Nordisk Sosialt Arbeid*, 21(2): 101–107.
- Civildepartementet (1991) *Vidga brukarinflytandet. En väg till ökad delaktighet och bättre service*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Clarke, J. (2013) In search of ordinary people. Problematic politics of popular participation. *Communication, Culture and Critique*, 6(2): 208–226.
- Crossley, N. (1999) Fish, field, habitus and madness. The first wave mental health users movement in Great Britain. *British Journal of Sociology*, 50(4): 647–670.
- Dahlberg, M. & Vedung, E. (2001) *Demokrati och brukarutvärdering*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, E. (2015) *Sanktionerat motstånd. Brukarinflytande som fenomen och praktik*. Akademisk avhandling. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Eriksson, E. (2017) *Kunskapsutveckling som etablering. Om kvalificerade etableringsinsatser och målgruppsinkludering i myndigheters kunskapsproduktion*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Eriksson, E. (2018) Incorporation and individualization of collective voices. Public service user involvement and the user movement's mobilization for change. *Voluntas: International Journal for Voluntary and Nonprofit Organizations*. <https://doi.org/10.1007/s11266-018-9971-4>.
- Ferguson, I. (2007) Increasing user choice or privatizing risk? The antinomies of personalization. *British Journal of Social Work*, 37(3): 387–403.
- Foucault, M. (2002) *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv.
- Foucault, M. (2008) *Diskursernas kamp*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Garsten, C. & Jacobsson, K. (2011) Post-political regulation. Soft power and post-political visions in global governance. *Critical Sociology*, 39(3): 421–437.
- Hasselbladh, H., Bejerot, E. & Gustafsson, R.Å. (2008) *Bortom new public management. Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund: Academica Adacta.
- Jergeby, U. (red.) (2008) *Evidensbaserad praktik i socialt arbete*. Stockholm: Gothia förlag.
- Johansson, M. (2011) *I dialogens namn. Idén om en överenskommelse mellan regeringen och ideella organisationer*. Växjö: Linnaeus university press.
- Karlsson, M. & Börjeson, M. (2011) *Brukarmakt. I teori och praktik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lewin, L. (2007) *Statsvetenskapens grunder*. Stockholm: SNS Förlag.
- Lipsky, M. (2010) *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Meeuwisse, A. (1999) Egenorganisering för stärkt medborgarskap och ökat inflytande. Om alternativ till patient- och klientskap. I: SOU 1999:113, *Medborgarnas erfarenheter*.
- Miller, P. & Rose, N. (2008) *Governing the present*. Cambridge: Polity Press.
- Montin, S. & Granberg, M. (2013) *Moderna kommuner*. Stockholm: Liber.
- Mouffe, C. (2002) *Politics and passion. The stakes of democracy*. London: Centre of the Study of Democracy.
- Möller, T. (1996) *Brukare och klienter i välfärdsstaten. Om missnöje och påverkansmöjligheter inom barn- och äldreomsorg*. Stockholm: Publica.
- Nationell psykiatrisamordning (2007a) *Inflytande för hälsa och demokrati. Vägar till att förverkliga ett uppdrag*. Stockholm: Ersta diakoni.
- Nationell psykiatrisamordning (2007b) *Hitta rätt! Vägledning till brukarinflytande i psykiatin och socialtjänsten*. Stockholm: Nationell psykiatrisamordning.
- Newman, J., Glendinning, C. & Hughes, M. (2008) Beyond modernisation? Social care and the transformation of welfare governance. *Journal of Social Policy*, 37(4): 531–557.

- Pateman, C. (1970) *Participation and democratic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rønning, R. & Solheim, L.J. (1998) *Hjelp på egne premisser? Om brukarmedvirkning i velvferdstjenestene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SKL (2010) *Patient- och brukarmedverkan. Positioneringspaper. För ökad kvalitet och effektivitet i hälso- och sjukvård och socialtjänst*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- SKL (2011) *Brukarmedverkan. Ett nytt sätt att arbeta*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- SKL (2015) *När brukare och patienter blir medskapare. En lönsam historia*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Socialstyrelsen (2003) *Brukarmedverkan i socialtjänstens kunskapsutveckling*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2008) *Brukarinflytande inom äldreomsorgen*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011) *Metoder för brukarinflytande och medverkan inom socialtjänst och psykiatri. En kartläggning av forskning och praktik*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2013) *Att ge ordet och lämna plats. Vägledning om brukarmedverkan och inflytande inom socialtjänst, psykiatri och missbruks- och beroendevård*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1996:22 *Inflytande på riktigt. Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2006:100 *Ambition och ansvar. Nationell strategi för utveckling av samhällets insatser till personer med psykiska sjukdomar och funktionshinder*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2008:18 *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten. Till nytta för brukaren*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2008:51 *Värdigt liv i äldreomsorgen*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2011:35 *Bättre insatser vid missbruk och beroende*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2013:56 *Friskolorna i samhället*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Sundell, K. (2008) *Effektutvärderingar. I: U. Jergeby (red.) Evidensbaserad praktik i socialt arbete*. Stockholm: Gothia förlag.
- Sunesson, S. (1989) Kooptation eller motoffentlighet. Strategier för de förtrycktas organisationer. *Socialmedicinsk tidskrift*, 68(8): 406–411.
- Wikström, E. (2005) *Inflytandets paradoxer. Möjligheter och hinder för självbestämmande och inflytande i hemtjänsten*. Växjö: Växjö universitet.
- Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (1999) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Nils Edling

Varifrån kommer välfärdsstaten?

Om ett modernt nyckelbegrepps långa historia

Where does the welfare state come from? On the long history of a modern key concept

This article charts the history of the term *the welfare state* in Germany and the United States, the two countries where it was formed. It starts from the premise that political key concepts, such as *the welfare state*, have multiple meanings and are open to contestation. This means that the objective is to study the different and changing usages and meanings of the term from the 1860s to the 1940s.

In the oldest of the four usages, *der Wohlfahrtsstaat* referred to pre-1789 authoritarian regimes where the welfare of the people constituted the objective and rationale of the state. Gradually during the latter half of the nineteenth century, an alternative understanding emerged in Germany where *the culture and welfare state* connoted a responsible state, which regulated the modernizing economy. In the early twentieth century, many texts mentioned this new *Kultur- und Wohlfahrtsstaat* as a fitting label for contemporary Germany. At the same time, this new regulating welfare state became a topic in the United States as well.

In the Weimar Republic 1919–33, the idea of *the social welfare state* was highly contested from the start. This understanding centred on social policy, on the state as the driving force in social reform. Fourthly, *the democratic welfare state*, a state that catered for the common good and respected civil liberties, was contrasted to authoritarian *power states*. These four usages should not be seen as separate stages in an orderly historical sequence of conceptual development, but as co-existing layers of meaning that could be mixed in multiple and changing ways. Depending on ideological and political point of view, the modern welfare state, which emerged after 1945, could incorporate one or several of the historical layers (the authoritarian-paternalistic, the regulating, the social and the democratic welfare state). This new idea of the welfare state was a product of the Depression and the War with expanding state activity and ideological mobilization. The United States' acquired position as global military and moral superpower constituted one prerequisite. *The welfare state* was in this sense part of the democratic restart after 1945. Two considerations were important for this conception: the state's responsibility for promoting economic growth and combating unemployment and the emergence of human rights that include social security.

Nils Edling är docent vid Historiska institutionen, Stockholms universitet.

Kontakt: nils.edling@historia.su.se

Studiens utgångspunkter

”There is no agreement amongst historians and social scientists over when the first welfare states were established or what the term actually means”, konstaterar den brittiske historikern Rodney Lowe (1999, s. 9).¹ Liknande omdömen om välfärdsstatens besvärande vaghet återkommer hos andra forskare (t.ex. Pierson & Leimgruber, 2010, s. 32). Samtidigt finns en spridd definition som utgår från nutidens förståelse uppbyggd kring offentliga åtaganden för sociala försäkringar och tjänster (hälsovård och omsorg, utbildning, socialförsäkringar, arbetsmarknadsåtgärder m.m.). Allt det och mycket mer kan ingå i *väljärden*, för att använda den numera gängse, oprecisa benämningen i det offentliga samtalet som också tagit plats i forskningen. Välfärdsstat kan också användas i en bred bemärkelse som beteckning för en viss typ av samhällen, som i *den kapitalistiska välfärdsstaten*, och stå för en viss sorts stat (Pierson, 2006, s. 10).

Alla definitionerna har en tydlig samtidsorientering och har etablerats under de senaste decennierna. Denna vida och vaga förståelse anger startpunkten för dagens analyser, och det är i sig tämligen oproblematiskt, även när välfärdsstaten så att säga projiceras bakåt och används som teoretiskt begrepp i historiska undersökningar. Sådana historiska studier finns det gott om och de har producerat mängder med intressanta resultat (t.ex. Ashford, 1986; Hennock, 2007). Men den analytiska definitionen och det historiska bruket bör hållas isär. Risker för anakronismer blir annars överhängande om inte hänsyn tas till att de politiska begreppens användning och konnotationer förändras över tid och till att det inte är givet att dåtidens aktörer lade in samma innehåll i orden som vi gör i dag.

Jag undersöker här det historiska bruket och utgår därför inte från en bestämd definition av *väljärdsstaten* utan intresserar mig för de växlande sätt på vilka man använt ordet och dess över tid förändrade innehåll. Syftet är att undersöka hur det mångtydiga moderna välfärdsstatsbegreppet vuxit fram. Uppmärksamheten riktas alltså inte direkt mot idéerna som format välfärdsstaten som vi känner den i dag (t.ex. Ashford, 1986; Freedon, 2003). I det följande studerar jag inte heller socialpolitikens olika institutioner och system utan riktar sökarljuset mot själva ordet *väljärdsstat*. En teoretisk utgångspunkt är att politiska begrepp av det här slaget är viktiga; de är rika på betydelser och förstås på olika sätt av olika aktörer. Därmed blir de omstridda samtidigt som de strukturerar politiken, sätter gränser och pekar ut framtida mål.

1 Den här studien är utarbetad inom projektet ”Kampen om välfärdsstaten: Välfärdsbegreppens historia 1850–2010” som finansierats av Riksbankens Jubileumsfond (P12-0269). Tack till tidskriftens anonyma bedömare för goda kommentarer på manus och till deltagarna i det modernhistoriska seminariet vid Historiska institutionen, Stockholms universitet, som läste och kommenterade en tidig version av uppsatsen. Översättningarna är mina egna.

Nyckelbegrepp fungerar på så vis både som vapen och verktyg i politiken.² Det motiverar i sig en historisk studie, och än viktigare blir det i och med att den gängse dateringen av välfärdsstaten är felaktig.

I forskningen återkommer att *välfärdsstaten* myntades i Storbritannien på 1940-talet och att den entydigt hör till tiden efter år 1945 (t.ex. Daly 2011, s. 84–85; Pierson & Leimgruber, 2010, s. 32). Den givna referensen är Asa Briggs essä från 1961: "The phrase 'welfare state' is of recent origin. It was first used to describe Labour Britain after 1945. From Britain the phrase made its way round the world" (Briggs, 1961, s. 221). Som de danska historikerna Klaus Petersen och Jørn Henrik Petersen (2013) visat är detta inte korrekt, och lika felaktiga är förslagen att Gustav Möller uppfann begreppet (Esping-Andersen, 1994, s. 727) eller att biskop William Temple, briternas favoritkandidat till rollen som begreppslig innovatör, var först med att använda det år 1928 (t.ex. Grimley, 2004, s. 1). Som Petersen och Petersen klarlägger krävs det inte heller någon större ansträngning för att hitta fler oklara dateringar och påståenden om vem som egentligen var först i litteraturen. Men frågan om vem som var först är inte så intressant, viktigare är de över tid skiftande bruken och betydelseerna. Det är dem jag studerar och jag utgår då från Petersen och Petersens analys som jag försöker att utveckla. Deras kronologi över nyckelordets historia håller väl, menar jag. Det är den bästa som finns att tillgå. De studerar Tyskland och Storbritannien, de betonar de många konnotationerna och urskiljer två huvudsakliga betydelser hos *välfärdsstaten*: en som rörde statens konstitutionella form och en som handlade om statens socialpolitiska ansvar. Den uppdelningen kan både förfinas och kompliceras. Jag identifierar fyra olika och överlappande sätt som *välfärdsstaten* användes på före 1940-talet. Fyra välfärdsstater med olika innebörder och tidsinnehåll, olika riktning mot det förflutna, nutiden och framtiden. Dessa fyra är den paternalistiska, den reglerande, den sociala och den demokratiska välfärdsstaten. Det är med dem jag strukturerar studien. Jag menar också att samtliga fyra användningar kunde inkludera vad som kan kallas socialpolitiska idéer, mer eller mindre utvecklade resonemang om statens ansvar att reglera, understödja och beskydda. Petersen och Petersens tudelning i form och funktion är därför något för förenklad.

Det hade i och för sig varit önskvärt att i studien inkludera andra länder och språk-

2 Begreppshistoria utgår från det ömsesidiga beroendet mellan språk och historia; allt språk är historiskt betingat och all historia språkligt betingad, heter det i Reinhart Kosellecks formel (2006, s. 32, för en introduktion Kurunmäki, 2012). Det politiska språket är alltså inte tidlöst och politiken innehåller alltid partisk användning av begrepp. Vad jag gör är alltså att studera ett med tiden alltmer laddat ord och de betydelser, de över tid föränderliga denotationer och konnotationer, som olika brukare gett ordet. Nominalismen, mitt fokus på ett nyckelord (jag använder *ord* och *begrepp* som synonymer, se Lorentzon, 2006, s. 14–15), medför självklart en kraftfull begränsning och i det större projektet, som den här studien ingår i, inkluderar jag såväl hela det semantiska fältet med besläktade och konkurrerande ord som en bredare analys av begreppsanvändningens politiska och sociala sammanhang. Den större studien har fokus på Sverige 1850–1975.

områden men formatet tillåter inte det. Därför står de båda viktigaste länderna, Tyskland och USA, i centrum medan Storbritannien behandlas mindre utförligt; av skäl som kommer att framgå ser jag den amerikanska utvecklingen som väsentligare än den brittiska. Mitt fokus är nominalistiskt, vilket betyder att jag söker efter konkreta förekomster av nyckelordet i olika texter och databaser. Det är där jag börjar för att sedan studera vilket innehåll man gett det och hur man använt det.³ Studier av det här slaget är sällsynta samtidigt som ämnet är gigantiskt, vilket ger framställningen en kartläggande karaktär. Utöver Petersen och Petersen (2013) kan nämnas Lessenich (2003), som dock inte behandlar själva nyckelbegreppet välfärdsstat, och Béland och Petersen (2014), en antologi om socialpolitikens språk som dock har ganska begränsade historiska perspektiv i flertalet bidrag.

Den paternalistiska välfärdsstaten

Som Petersen och Petersen (2013) klargör är ”välfärdsstat” ett tyskt begrepp från 1800-talet. *Wohlfahrt* (välfärd) utgjorde ett centralt tema i den tyska filosofiska, statsrättsliga och politiska litteraturen och förekom i en lång rad sammansättningar som statens välfärd (*Staatswohlfahrt*), folkets välfärd (*Volkswohlfahrt*), offentlig välfärd (*öffentliche Wohlfahrt*) och, än vanligare, välfärdspoliti (*Wohlfahrtspolizei*), alltså välfärdsadministration. Välfärdsprincipen, uttryckt i formeln ”det allmänna bästa” (*Gemeinwohl*), stod stark i den preussiska civillagstiftningen från år 1794 (Ebel, 1995), och byggde vidare på en etablerad tradition med gamla och starka rötter. ”Välfärd”, i betydelsen lycka och säkerhet enligt arvet från Aristoteles och Cicero, var en integrerad del av en gemensam västerländsk definition av offentliga angelägenheter; politik – dygdiga män som strävade efter gemenskapens välbefinnande – och ”det gemensamma bästa” (*salus publica/salus populi*) kunde inte separeras (Miller, 1994, kap. 1–2). Det var kort och gott målet för människornas politiska gemenskap, oavsett om man satte Guds ordning och avsikt med staten eller män-

3 Likt Petersen och Petersen (2013) bygger jag studien på sökningar i digitala baser och digitalt tillgängliga texter. Utöver Google Books ingår hathitrust.org, internetarchive.org, openlibrary.org och gallica.bnf.fr samt zvv.d.de. Det studerade materialet består primärt av verk inom statsrätt, filosofi, teologi, statsvetenskap, nationalekonomi och sociologi kompletterat av politiska skrifter av olika slag. Täckningen av dagstidningar är mycket dålig och tidskriftsmaterialet har också stora luckor. Med hjälp av handböcker, standardverk och specialstudier som Stolles (2001), Lindenfeld (1997), Kaufmann (2012) samt Dyson (1980) och Patel (2016) har jag i nästa steg identifierat centrala författare och verk vilkas begreppsanvändning jag undersökt. Databasernas luckor har jag på så vis försökt att täcka genom utvidgade sökningar och genomgångar. Studien har alltså genomförts i två steg: 1. sökningar i databaser och genomgång av tillgängligt digitalt källmaterial, 2. kompletterande genomgångar av centrala författares texter. Sammantaget ger det ca 5 000 tysk- och engelskspråkiga källtexter från tiden efter 1820. Följande huvudsökord har använts: *Wohlfahrtsstaat*, *Kulturstaat*, *Kultur- und Wohlfahrtsstaat* och *Polizeistaat* samt *welfare state*, *police state* och *social service state* i olika stavningar. I arbetet utnyttjar jag Petersens och Petersens ”snöbollsmetod”, dvs. genomgången undersöker och följer alla referenser till andra verk som källorna innehåller.

niskornas ursprungliga naturrättsliga överenskommelser i centrum. Såväl kyrkofäder och reformatorer som regenter och rättslärda bekände sig till denna socialetiska grundprincip som med bred tillämplighet och många tolkningsmöjligheter på olika sätt länkade samman säkerheten i riket och undersåtarnas lycka och välfärd, båda ytterst regentens ansvar. Välfärd hade många betydelser – att upprätthålla fred, rättvisa och god moralisk ordning, försvaret av rätt kristen tro som en förutsättning för "evig välfärd" – lycksalighet bortom jordelivet – och att främja materiellt välstånd. Så såg det ut runt om i Europa. Den tyske juristen Pufendorfs välkända lärobok, med en första utgåva i Lund på 1670-talet och mer än 150 senare upplagor på olika språk, uttalade "det allmänna bästa-regeln" klart och tydligt: "Den grundläggande regel som regenter har att iakta är denna: folkets välfärd är den högsta lagen" (Pufendorf, 2001 [1673], bok 2, kap. 11, § 3). Statens ändamål, ett ämne där det växte fram en flödande rik tysk litteratur om hur målet på bästa sätt skulle uppnås, var kort och gott folkets välfärd och medlet en aktiv och reglerande stat (Maier, 1980; Raeff, 1983). Och strömmen av arbeten om statens ideala former och mål och de existerande tyska staternas författningar och förvaltningar dämades inte upp under 1800-talet (Lindenfeld, 1997; Stolleis, 2001).

Med upplysningen, franska revolutionen, det tysk-romerska rikets fall och ekonomins omvandling – framväxten av Adam Smiths *commercial society* som en sfär med egen dynamik – förändrades synen på staten radikalt. Dess maktbefogenheter gentemot den privata sfären och individens rättigheter blev ett centralt konfliktområde, och för den framväxande liberalismen framstod *der Rechtsstaat* (rättsstaten) som ett ideal. Nu restes krav på konstitutionella och rättsliga reformer riktade mot auktoritära regenter i de samtida tyska staterna och med det följde ett avståndstagande mot forna regimer av det slaget. Sådana kunde etiketteras *Polizei- und Wohlfahrtsstaat* eller bara *Wohlfahrtsstaat*.

Välfärdsstaten var i den här grundläggande meningen ett motbegrepp, en negation av den högt värderade rättsstaten. Den uppfattades så eftersom den underordnade individuell frihet främjande av välfärd och lycka, och detta ansågs, från liberala utgångspunkter, inte som legitima statliga uppgifter. Enligt Immanuel Kant bröt den gamla absolutismens paternalistiska kontrakt mellan regent och undersåte mot individens rätt till frihet och en härskare som uppträdde som en välvillig fader för sina underlydande barn utövade därmed den värsta tänkbara despotin. Staten skulle garantera säkerhet och frihet, inte bestämma över medborgarnas preferenser och livsval (Kersting, 2008, s. 1035–36; Lindenfeld, 1997, s. 55–59). Den nya rättsstaten hade på så vis en annan uppgift, ett annat ändamål än den äldre välfärdsstaten. Hos Lorenz von Stein och Rudolf von Gneist, två ledande rättslärda som på 1860- och 70-talen utvecklade dikotomin mellan rättsstat och välfärdsstat, framgick detta tydligt. Enligt Stein utgjorde välfärds-

staten ”en tvångsinrättning för folkets lycka och välbefinnande”, en statsform som tillhörde det förgångna och som först ersatts av den administrativa politistaten och sedan av den konstitutionella rättsstaten (Stein, 1866, s. 20). För Stein representerade rättsstaten, som han skrev i den omarbetade andra upplagan av sin förvaltningslära, motsatsen till välfärdsstatens paternalistiska detaljreglering inriktad på att främja lyckan, nämligen ”överhögheten hos principen om medborgerlig frihet” (Stein cit. i Böckenförde, 1991, s. 53). Stein identifierade *der Wohlfahrtsstaat* med kameralismen och namn som Christian Wolff och J.H.G. von Justi, alltså en filosof och en kameralist från 1700-talet som satte upp allmän lycka och välfärd som statens mål.⁴ Gneist i sin tur använde termen för att beskriva Frankrike och det hot som avsaknaden av konstitutionellt förankrad maktindelning medförde; en brist som gjorde att de styrande lätt kunde påverkas av folkviljans förändrade uttryck och detta öppnade för byråkrati och despoti (Gneist, 1872; 1879; Petersen & Petersen, 2013). Varken Stein eller Gneist var motståndare till sociala reformer som sådana utan kärnfrågan var den rättsliga regleringen, det som kallas *rule of law*. För Gneist, varm beundrare av brittiska samhällsförhållanden, handlade det allmänt sett om att begränsa den nya kejsarliga statens maktutveckling under Bismarcks ledning (Müller, 2015), medan Stein, som med sin förvaltningslära utvecklade regler och procedurer för staten att hantera ”den sociala frågan” inom rättsstatens ramverk, numera lyfts fram som en av den moderna tyska socialstatens viktiga idégivare (Böckenförde, 1991, s. 115–145; Kaufmann, 2012, s. 65–68).

Med Stein och Gneist etablerades en historisk förståelse av *välfärdsstaten* som en förmodern, rättsligt obunden, paternalistisk och byråkratisk statsform som primärt associerades med 1700-talets kameralister och upplysta monarker som Preussens Fredrik den store och Österrikes Josef II, eller för den delen Napoleon Bonaparte (t.ex. Marchet, 1885; Schnabel, 1933; Krieger, 1957). Den återkom i specialstudier och översiktsverk, och när termen väl var etablerad kunde den enkelt användas också om andra personer och perioder i det förgångna som Thomas Mores, Hobbes, antikens och medeltidens välfärdsstater (t.ex. Döring, 1903; Kern, 1928; Ritter, 1948). För Max Weber, som inte hade mycket till övers för välfärdsstaten oavsett hur den definierades, gällde samma begreppsförståelse: välfärdsstaten hörde samman med

4 *Polizeiwissenschaft*, *Staatswissenschaft* och *Kameralistik* används ofta synonymt men olika forskare har definierat innehållet på helt olika sätt, lagt tyngdpunkten vid olika aspekter och tillämpat mer eller mindre vida definitioner. Politivetenskapen blev ett universitetsämne i Tyskland på 1720-talet, den vittförgrenade läran om statens inre politik och förvaltning, medan kameralistiken/kameralismen definierats som såväl läran om statens finanser i inskränkt mening som samhällets ekonomi i bred bemärkelse, se Lindenfeld (1997), Tribe (2006) samt den tyska litteraturen från Marchet (1885) över Gerloff (1937) till Rüdiger (2005). *Policey/Polizei*, *polis/politi*, är också en komplicerad och mångtydig företeelse, se t.ex. Lindenfeld (1997).

äldre tiders paternalism och upplysta despoter i både Europa och Asien (Weber, 1922, s. 492–493, 710, 744, 751; Baier, 1988).⁵

I den historiska användningen om olika läror och regimer före 1800-talet (upplyst absolutism, kameralism osv.) utgjorde *välfärdsstaten* ett okontroversiellt begrepp med ett tydligt innehåll och en specifik tidsbestämning, det syftade på ett passerat stadium i statens utveckling. Utanför det tyska språkområdet förefaller inte det här bruket ha varit särskilt spritt, inom det var det inte ovanligt. Där utgjorde den gamla paternalistiska välfärdsstaten fram till mellankrigstiden den mest etablerade varianten av välfärdsstat.

Mellanspel: kulturstat, socialpolitik och statssocialism

Självva ordet *välfärdsstat* är faktiskt belagt två decennier före Stein och Gneist. I en artikel från 1844 deklarerade unghегelianen Karl Nauwerck att staten måste vara något mer än en rättsstat, den måste utvecklas till en välfärdsstat (Petersen & Petersen, 2013). Nauwercks språkliga uppfinningsrikedom ska nog inte överdrivas – det är inte osannolikt att äldre exempel kommer att avtäckas när nya källtexter digitaliseras – och han gjorde ingen poäng av sitt ordval. Och *Wohlfahrt* var som sagt ett etablerat tema.⁶

Under 1800-talets andra hälft vann frågan om statens sociala ansvar ny tyngd. Bakgrunden är välbekant: den ekonomiska omvandlingen med industrialisering och urbanisering, lönearbetets expansion och ”den sociala frågans” utveckling. I det nybildade tyska riket, som kombinerade stark kejsarmakt, allmän rösträtt för män till riksdagen och federalism, lanserades flera nya statsbenämningar i meningsutbytena om statens karaktär och verksamhet i denna tid av genomgripande förändringar. Till nyheterna hörde maktstat, författningsstat, *Volksstaat* och *Zukunftsstaat*, de båda senare var socialdemokraternas benämningar på en demokratisk stat respektive framtidens socialistiska samhälle. De båda användes ganska flitigt bredvid rättsstaten, den viktigaste staten.⁷ Ytterligare en populär variant var *Kulturstaat*, ”kulturstaten”, som stod för bildning, för rättsstatens principer och idén om den moderna staten som ”en sedlig (*sittliche*) institution för människoslåktets uppfostran”, som den unge natio-

5 Petersen och Petersen (2013) menar att Webers begreppsanvändning i det avseendet var innovativ. Det har jag svårt att se; hans bruk av *Wohlfahrtsstaat* avvek inte från det i tiden gängse. Det är tydligt att välfärdsstaten inte var ett nyckelbegrepp för Weber på samma sätt som hans institutionella statsbegrepp, det som på tyska kallas *Anstaltsstaat*, se Anter (2014, kap. 1).

6 För denna tolkning talar även att *Wohlfahrtsstaat* saknas i det omfattande arbetet om unghегelianernas stats- och rättsuppfattning (Senk, 2007).

7 Det verkar inte finnas, och detta bekräftar tyska kolleger, nyare specialstudier av de många statsbegreppen och deras olika användningar över tid. Min bedömning av förekomsterna baseras på sökningar i det tyska riksdagstrycket, <http://www.reichstag-abgeordnetendatenbank.de/volltext.html> (2017-11-09).

nalekonomen Gustav Schmoller formulerade det i inledningsanförandet på *Verein für Sozialpolitik*s konstituerande församling 1872 (Bruch, 1989, s. 63). För Schmoller innebar kulturstaten väsentligt mer än sociala reformer, men en intervenerande stat som aktivt bidrog till att utjämna motsättningarna i samhället utgjorde en central beståndsdel i hans föreställning om det nya tyska kejsarrikets uppdrag. Hans kollega och konkurrent i offentligheten, professor Adolph Wagner i Berlin, gav en programmatisk formulering av denna grundsyn i en lärobok några år senare: den moderna staten hos de ledande folken utvecklades mer och mer bort från en ensidig rättsstat till att bli en kultur- och välfärdsstat (Wagner, 1876, 168 §). Denna intervenerande och reglerande *Kultur- und Wohlfahrtsstaat* utgjorde ett naturligt inslag i moderniseringsprocessen, en princip som Wagner uttryckte i sin välkända lag om sambandet mellan ekonomisk tillväxt och ökande offentlig verksamhet (Henrekson, 1992). Wagners måltavla var en helt oreglerad fri marknad med dess ekonomiska exploatering av människorna och den påföljande sociala atomiseringen av samhällslivet. Detta måste staten motverka för att det allmänna bästas skull. Wagner hade på så vis en positiv värdering av den gamla välfärdsstaten och dess grundläggande välfärdsprincip (Wagner, 1887).

Inflytelserika akademiker som Schmoller och Wagner hjälpte till att bereda vägen för de bismarckska arbetarförsäkringarna under 1880-talet, själva ursprunget för modern socialpolitik. *Välfärdsstat* intog ingen framskjuten position i de heta och utdragna diskussionerna om statsinterventionens principiella berättigande och frågor om obligatorium kontra frivillighet, om täckningsgrad, finansiering och institutionell struktur för de olika försäkringarna (Hennock, 2007). Neologismer som *arbetarförsäkring*, *sociala reformer*, *socialpolitik* och *statssocialism – Staatssozialismus* – blev populära och spreds över världen. Det sistnämnda ordet från början en pejorativ beteckning som Bismarcks motståndare använde och som kanslern adopterade och uttolkade som ”praktisk kristendom” där staten tillgodosåg arbetarnas berättigade önskemål (Schieder, 1992).

Välfärdsstaten var dock inte helt frånvarande i debatterna föranledda av de nya socialpolitiska satsningarna. Den förekom i meningsutbyten om fördelarna och nackdelarna med statlig socialpolitik inom det katolska partiet *Zentrum*. Några av de tidigaste exemplen på *välfärdsstat* som beteckning på en förgången eller samtida auktoritär stat återfinns i de tyskspråkiga katolska tidskrifterna. Under 1880-talet handlade diskussionen mer om den utmaning mot kyrkans sociala verksamhet som de bismarckska reformerna innebar. Påvens encyklika *Rerum Novarum* (1891) om kapitalets och arbetarnas rättigheter och skyldigheter, stärkte argumenten för sociallagstiftning för det allmänna bästa och idén om staten som en välvillig patriark

(Stegmann & Langhorst, 2005, s. 676–687).⁸ En del företrädare för katolsk sociallära adopterade välfärdsstaten ganska tidigt – exempelvis framhöll Joseph Mausbach tidigt att den moderna statens socialpolitik uttryckte centrala kristna principer (Mausbach, 1906, s. 60; Grosse Kracht, 2005). Det betyder inte att den politiska katolicismen omfamnade den protestantiska kulturstaten rakt av utan snarare handlade det om en uppslutning kring allmän välfärd som övergripande statligt ansvar på det sätt som Wagner formulerade det.

Den reglerande välfärdsstaten

Redan på 1880-talet noterade Gustav Cohn, professor i nationalekonomi i Göttingen, att de olika konkurrerande statsbegreppen som var i svang kunde användas på många olika och överlappande sätt. Den formellt definierade rättsstaten var inte oförenlig med "välfärdsstaten" och "kulturstaten" utan bara med "politistaten", och då endast om en sådan hade obegränsad handlingsfrihet. Med översättningen av delar av Cohns lärobok till engelska 1894 kom det första kända exemplet på *welfare state*, men då använt som en historisk term för den upplysta absolutismens regimer. Översättaren förklarade i en not vad som utmärkte den staten: "The idea is that the State should not merely protect the persons and property of its citizens, but should endeavor [sic] to promote their welfare by some more positive action or interference in their behalf" (Cohn, 1894, s. 83). Året därpå följde del två, översatt av Thorstein Veblen, och där klargjordes för den amerikanska läsaren att *the civil-legal state* (alltså rättsstaten) nu hade utvecklats och utan problem kunde förenas med en mer omfattande statlig aktivitet och följaktligen "had no quarrel with the 'welfare state'" (Cohn, 1895, s. 63–64).

I början av det nya århundradet hade *welfare state* två huvudsakliga betydelser. Dels användes begreppet om den äldre staten före 1789, dels började det bli en benämning på det samtida Tyskland och då handlade det om den moderna statens växande administrativa kapacitet, den intervenerande staten i Schmollers och Wagners variant. Den här reglerande välfärdsstaten är den andra starka användningen av nyckelordet och den hämtade förstås sin näring ur de föregående decenniernas olika förändringar. "Den moderna välfärdsstaten" kunde, klargjorde sociologen Ferdinand Tönnies (1914) med kritisk ton, preciseras som en stat som reglerade arbetsförhållanden, begränsade avtalsfriheten, exproprierade privat mark för offentliga ändamål etc. och gjorde allt detta inom den befintliga samhällsordningen. Wagner själv kon-

⁸ När samtida tyskar skrev om den politiska katolicismens sociala diskussioner var *Wohlfahrtsstaat* och stats-socialism självklara begrepp, se t.ex. Waha (1910, s. 238–56) medan en amerikansk studie bara använde *state socialism* om samma tema, Moon (1921, s. 107–12, 127–130).

staterade att de flesta insatta numera var ense om att den moderna staten hade viktiga kultur- och välfärdsfunktioner bredvid den rättsvårdande uppgiften och juristen Ernst von Meier menade i hans anda att växande offentliga åtaganden – han gjorde en lång uppräknning av nya uppgifter som inkluderade sjukhusbyggen, asfalterade gator, folkbibliotek, skolor, parker och kommunala slakthus och mycket mer – karakteriserade den nya staten (Wagner, 1911; Meier, 1904). Vid tiden för första världskriget var detta närmast en självklarhet som många upprepade: Tyskland hade när det gällde de inrikes förhållandena blivit, eller var åtminstone på väg att utvecklas till, en välfärdsstat (t.ex. Jerusalem, 1915; Müller-Lyer, 1914). Och oavsett hur man värderade den utvidgade staten rådde det enighet om att den var en samtida realitet och att den bröt med den äldre, liberala staten.

Vid sidan av de akademiska utläggningarna om statens förändrade karaktär och uppdrag skedde en massiv spridning av nya välfärdstermer inom det vida fältet för praktiskt socialt reformarbete på nationell nivå och, framför allt, på lokal nivå. *Wohlfahrt* förekom i en mängd sammansättningar som välfärdsinrättningar, välfärdsanordningar och, inte minst, *Wohlfahrtspflege*, socialt arbete. Det handlade om innovationer som på ett konkret sätt knöt *välfärd* till olika institutioner, inte sällan filantropiska samman slutningar och samhällsbyggande storföretag, och deras reformarbete. Och framför allt gavs *välfärd* här ett konkret socialpolitiskt innehåll; *social välfärd* kunde handla om understöd till behövande i och utanför fattigvården, om goda bostäder för arbetare, om folkbibliotek, försäkringar och hälsovård med mera (t.ex. Albrecht, 1902).

En sådan terminologisk institutionalisering ägde rum parallellt i Tyskland och USA 1890–1920. Tyskland var föregångslandet både avseende socialpolitiska innovationer och begreppsliga nybildningar som spreds över världen. "Arbetsfrågan" hade en transnationell karaktär: problemformuleringar, reformförslag och lösningar cirkulerade och översattes mellan organisationer, stater, städer och kommuner (Rodgers, 1998; Lees, 2011). Politiska och sociala kontexter och institutionella sammanhang varierade som bekant mellan länderna och ingen enkel formel kan fånga rikedom i socialpolitiska initiativ och lösningar som lades fram under de här decennierna. Själva begreppet *Wohlfahrtsstaat* var dessutom ingen omedelbar exportsuccé; inte okänt bland amerikanska och brittiska jurister och statsvetare men sällan använt av dem eller av de nya socialpolitiska teoretikerna och reformivrarna som önskade reglera och moderera industrikapitalismens verksamheter och effekter (*new liberals, progressives*, se t.ex. Rodgers, 1998). Men *välfärd* som paraplybeteckning fungerade utmärkt i USA och det berodde på ordets inhemska historia. I Förenta Staterna kunde idéer om den federala statens och delstaternas ansvar för välfärden hämta kraftfull näring i konstitutionens ord om *allmän välfärd* (*general welfare*) och i delstaternas administrativa regleringar som vuxit fram över tid (Novak, 1996). Konstitutionens skrivningar om allmän välfärd skapade en respekterad princip som måste tolkas och det öpp-

nade för en kontinuerlig och polariserad debatt om den offentliga maktens karaktär och gränser, en debatt om "det allmänna bästa" i relation till olika politiska, sociala och ekonomiska intressen i ett samhälle statt i hastig omvandling. Allmän välfärd och statsmaktens karaktär utgjorde viktiga teman för såväl lärda akademiker som politiska kommentatorer; i en inflytelserik bok i ämnet argumenterade statsvetaren W.W. Willoughby för att det inte gick att sätta upp fasta gränser för statens verksamhet eftersom "den allmänna välfärdens" innebörder och konsekvenser måste avgöras från fall till fall. Och statens ansvar för den välfärden innebar ett ansvar för folkets olika materiella och moraliska intressen (Willoughby, 1896, även t.ex. Goodnow, 1911).

I den strida strömmen av verk om federationens styre utgjorde den utvidgade offentliga makten ett väsentligt tema, och tjugofem år efter Willoughbys *The Nature of the State* konstaterade statsvetaren C.E. Merriam, senare rådgivare till presidenterna Hoover och Roosevelt, att många teoretiker och praktiker lämnat den gamla individualismen bakom sig: "De övergav den tidigare idén om 'polisstaten' och ersatte den senare med doktrinen om 'den allmänna välfärdsstaten'" (Merriam, 1920, s. 338; även Gettell, 1928, s. 572–75). Andra observerade också omvandlingen av den offentliga maktens ansvar och uppgifter (t.ex. Dealey, 1909). Den maktutövningen hade, betonade man under första världskriget, inget att göra med de statscentrerade preussiska doktrinerna om *statens välfärd* utan byggde en inhemsk demokratisk tradition (Willoughby, 1918). Sådant kan förstås avfärdas som krigspropaganda men det verkar också återspegla uppfattningen om *allmän välfärd* som ett genuint amerikanskt värde. Följaktligen kunde *the General Welfare State* och *der Wohlfahrtsstaat* ha snarlika politiska motiveringar och faktiska reglerande funktioner, men de ansågs inte alltid vara historiskt besläktade. Trots att utländska (tyska) modeller stod framträdande såväl i amerikansk statsvetenskap som i socialpolitiska diskurser och praktiker rörde det sig, i tidens begreppsliga förståelse, om olika slags stater.

I en statstypologi laborerade juridikprofessorn A. Kocourek i Chicago, en flitig introduktör av europeisk rättslära, med tre varianter av den reglerande välfärdsstaten (1930, s. 83–89). Hans exempel utgjordes av allmänna kommunikationer som en välfärdsstat kunde 1. kontrollera genom lagstiftning, 2. kontrollera och driva i egen regi eller 3. kontrollera, driva i egen regi och dessutom sköta produktionen av andra allmänna nyttigheter. För Kocourek var varje modern stat en välfärdsstat i någon mening och det handlade om gradskillnader mellan de tre statsformerna. Och för honom, som skrev detta innan depressionen nått full styrka, drog den tredje varianten åt socialismen eftersom staten fungerade som aktör på en marknad som den själv reglerade. Det kunde inte vara tillåtet, menade han. Poängen här är att hans statstypologi handlade om regleringar i allmänhet, inte specifikt om socialpolitik. Och den kan göras generell: den reglerande välfärdsstaten kunde befatta sig med socialpolitik men dess särdrag låg inte där utan i dess reglerande kapacitet.

Parallellt institutionaliserades *välfärd* i USA genom att det, precis som i Tyskland, började användas om olika sociala institutioner och program. Debuten ska ha skett 1904 i Ohio (Weekley, 1936, s. 63) och genombrottet kom cirka 1920 (Katz & Thomas, 1998); det första delstatliga *Department of Public Welfare* inrättades år 1916 i Illinois och två decennier senare hade alla stater välfärdsdepartement med ansvarsområden som pensioner, vård av föräldralösa barn, åtgärder mot arbetslöshet, kriminalvård med mera (Stevenson, 1938). Poängen, den förtjänar att betonas än en gång, är att de omdöpta och reorganiserade myndigheterna gav den vaga storheten *välfärd* ett konkret socialpolitiskt innehåll då olika former av understöd och vård knöts till begreppet. Nya välfärdstermer introducerades i mängd – som *child welfare*, *welfare work* och *welfare centers* – som beteckningar på socialpolitiska initiativ och program som drevs av företagare, filantropiska organisationer och delstater. *Welfare* och *social reform* betraktades under denna tid som något progressivt, som led i samhällets modernisering (Katz & Thomas, 1998).

Welfare som socialpolitiskt begrepp importerades till Storbritannien från USA vid tiden för första världskrigets slut (Harris, 2012, s. 77). Det användes huvudsakligen om insatser för svaga och beroende grupper som föräldralösa barn och kroniskt sjuka. Självklart hade man tidigare talat om välfärd på en rad olika sätt också i de socialpolitiska diskussionerna och Storbritannien hade genom reformerna åren före första världskriget en utbyggd statlig socialpolitik. Men man synes inte ha kopplat *välfärd* till offentliga insatser på det konkreta sätt som skedde i Tyskland och USA. Den terminologiska institutionaliseringen följde alltså inte samma mönster i Storbritannien utan i stället fungerade *social services* som paraplybegrepp för offentliga och enskilda socialpolitiska initiativ.

Weimar – den första sociala välfärdsstaten

Det har hävdats att *välfärdsstaten* inte utgjorde ett nyckelbegrepp i den första tyska demokratins politiska liv (Abelshauer, 1987, s. 10). Petersen och Petersen (2013) har nyanserat den tolkningen genom att starkare lyfta fram diskussionerna under republikens sista år. Jag vill gå längre: trots att omfattande undersökningar av begreppsanvändningen saknas, hävdar jag att *der Wohlfahrtsstaat* var central i Weimarrepubliken från år 1919, och likt Hong (1998) menar jag att Weimarrepubliken stod och föll med sin utvecklade och konfliktfyllda välfärdssektor. I de striderna användes välfärdsstat på ett nytt och om man så vill modernare sätt. *Välfärd* i betydelsen ambitiös offentlig socialpolitik ingick som ett centralt element i de program som republikens främsta politiska stöd – socialdemokrater, katolska centern (*Zentrum*) och vänsterliberaler – förde fram. Republikens författning från augusti 1919 inkluderade nämligen omfattande sociala rättigheter som utbyggd socialförsäkring (161 §) och rätten till en produktiv

försörjning genom eget arbete och offentligt skydd när sådan saknades (163 §). Den sistnämnda paragrafen inskräpte även varje tysks moraliska plikt att arbeta för den gemensamma välfärden (*das Wohl der Gesamtheit*).⁹ Ambitiösa målsättningar, stora reformer och djupa kriser kom att prägla socialpolitiken, och uppslutningen kring välfärdsstaten betydde inte nödvändigtvis full uppslutning kring *statliga* insatser på riksnivå. Tvärtom, välfärdssektorn hade många aktörer: olika frivilligorganisationer, de etablerade kyrkliga organisationerna (*Innere Mission, Caritas*) och konkurrenten, socialdemokratiska *Arbeiterwohlfahrt* (1919), samt utbyggda administrativa strukturer på lokal och delstatlig nivå med särskilda ministerier för välfärdsfrågor (*Ministerium für Volkswohlfahrt*). När katolska *Zentrum* i partiprogrammet 1922 uttalade sitt stöd för *Wohlfahrtsstaat* (Mommsen 1960, s. 488) bör det alltså tolkas som uppslutning bakom social välfärd som centralt samhällsättagande och övergripande mål. *Wohlfahrtsstaat* samsades med *Volksstaat*, demokrati, i förståelsen av vad republiken skulle vara. Samma mål formulerade företrädare för protestantiska välfärdsorganisationer (Hong, 1998, s. 36). *Välfärdsstaten* var med andra ord ett tema i det offentliga samtalet före sommaren 1932 då rikskansler von Papen fördömde den i hårda ordalag (jfr Petersen & Petersen, 2013). Och välfärdsfrågorna utgjorde ett stående tema i partiernas valkampanjer, inte minst när det gällde att vinna kvinnornas röster (Sneeringer, 2002).

Den nya tyska demokratin omtalades från början som en välfärdsstat. Detta kunde formuleras som ett allmänt påstående om det moderna samhället eller, viktigare här, som ett politiskt projekt som borde fullföljas. Det senare var uppfattningen hos många vänsterliberaler, centerpartister och socialdemokrater. De tyska socialdemokraternas engagemang – SPD var största partiet fram till 1932 – för välfärdsstaten är centralt. Redan 1910 hade juristen Gustav Radbruch, inflytelserik rättsteoretiker och republikens justitieminister i två omgångar, betonat vikten av att den gamla liberala rättsstatens principer överskreds. När den administrativa lagstiftningen, förvaltningsrätten, tillerkände arbetarna rättigheter och skydd genom att modifiera kontrakt mellan arbetsgivare och lönearbetare, stärktes *den sociala välfärdsstaten*. Professor Radbruch lyfte fram arbetarförsäkringarna som exempel: "Här som på andra ställen tjänar förvaltningsrätten i den sociala välfärdsstatens anda som ett korrektiv till manchesterliberal privaträtt. Förvaltningsrätten är en social rätt och i den socialistiska välfärdsstaten kommer civilrätten att slukas av förvaltningsrätten" (Radbruch, 1910/1987, s. 170–71). Välfärdsstaten, kopplad till socialismen, innebar lagstadgade sociala rättigheter för arbetarna. Som Rudolf Hilferding, den kände teoretikern, förklarade i riksdagen utgjorde en sådan stat ett etappmål för socialdemokraterna: "Vi eftersträvar republikens utveckling till en riktig välfärdsstat, till en social

9 Hela författningen, <http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm> (2017-05-22). Rättighetskatalogen var omfattande, för en effektiv genomgång och analys, se Peukert 1993, s. 130–34.

republik.”¹⁰ Socialpolitiker utanför socialdemokratien talade också om dess betydelse (t.ex. Salomon, 1928). Velfärdsstaten, enligt anhängarna en nödvändig utvidgning av den liberala rättsstaten, var också omstridd från början; politiska kommentatorer associerade den med socialdemokraterna och motståndare i olika läger fordrade att den omedelbart övergavs (t.ex. Gerlich, 1922; Schotte, 1926). Försörjningsstat, *Versorgungsstaat*, blev ett nytt och nedsättande omdöme hos kritikerna.

Med det sena 20-talets kriser, både massarbetslösheten och partipolitikens polarisering, ökade insatserna; kritikernas angrepp hårdnade och försvaret för velfärdsstaten blev mer explicit. Hans Muthesius, kommunalpolitiker i Berlin och ett framträdande namn inom den frivilliga velfärdssektorn där konflikterna mellan offentligt och privat, mellan kollektivt och enskilt levde, menade år 1930 efter att den sista socialdemokratiskt ledde, parlamentariska regeringen fallit att det först och främst var nödvändigt att uttala maximalt stöd för velfärdsstaten som princip – ”velfärdsstaten som högsta ansvarige för säkrandet av de enskildas nödtorftiga livsbehov” – innan man löste de organisatoriska frågorna (Muthesius, 1931, s. 54). Redan före nationalsocialisternas och regeringen von Papens attacker på systemet Weimar fanns alltså ett uttalat försvar av velfärdsstatens centrala betydelse. Mot de hårda kritikerna argumenterade socialdemokrater under åren före nazisternas maktövertagande för velfärdsstaten som en social demokrati som minimerade sociala risker och tryggade medborgarnas rätt till hälsa, utbildning och arbete (t.ex. Maier, 1931; Wachenheim, 1932). Tvungna att försvara de föregående årens reformarbete mot såväl kommunister som nazister gav de alltså själva begreppet *der Wohlfahrtsstaat* en explicit socialpolitisk förankring och kopplade det på ett starkare sätt till den egna reformistiska socialismen. Det tidiga 20-talets allmänna anslutning till velfärdsstaten som övergripande mål hade på så vis utvecklats till ett försvar för specifika socialpolitiska reformer och institutioner.

Den demokratiska velfärdsstaten

Under perioden från 1930-talets början och tio år framåt går det att urskilja minst fyra olika sätt att förstå velfärdsstaten. Tre av dem har jag redan presenterat. Den fjärde varianten är den som i forskningen förut och felaktigt setts som själva ursprunget. I Storbritannien använde den anglikanske biskopen William Temple *velfärdsstaten* på ett speciellt sätt. Han ställde *welfare state* mot *power state* i en text redan 1928 och det är detta som brittiska forskare tagit till intäkt för att han verkligen uppfann termen eller i varje fall var först med att använda den i England (t.ex. Nicholls, 1989, s. 44;

10 Anförande 1927-04-05, *Verhandlungen des Reichstags*, vol. 393, Berlin 1927, s. 10485. Andra socialdemokrater, centerpartister och liberaler gjorde liknande utsagor, <http://www.reichstag-abgeordneten-datenbank.de/volltext.html> (2017-11-09).

Grimley, 2004, s. 1; Wincott, 2014). Biskop Temple var utbildad i Oxford, tillhörde de socialt engagerade grupperna inom kyrkan och trädde på 1920-talet fram som en ledande företrädare för den anglikanska kyrkan för att sedan bli ärkebiskop i York 1929 och i Canterbury 1942, två år före sin död. Hans välfärdsstat karakteriserades primärt av folkstyre och demokratiska fri- och rättigheter och en sådan fredlig och demokratisk stat var till för medborgarna medan maktstaten utmärktes av motsatsen, att medborgarna helt underordnades den mäktiga statens intressen (Temple, 1928, s. 169–70; 1941, s. 26, 35). Mer bryskt uttryckt: välfärdsstater respekterade sina egna medborgare och andra stater medan maktstater kännetecknades av auktoritärt styre och aggressiv utrikespolitik. För Temple, professorn i internationella relationer Alfred Zimmern, den utrikespolitiske kommentatorn Stephen King-Hall och andra som använde *welfare state* i Storbritannien under 1930-talet handlade det primärt om fred och säkerhet i relationerna mellan stater (t.ex. Zimmern, 1934; King-Hall, 1937). Destabiliserande aggressiva stater som Nazityskland – eller för den delen Tyskland under första världskriget som Temple utgick ifrån 1928 – utgjorde därför typexemplet på maktstater. *The welfare states* primära uppgift var alltså att företräda och försvara demokratin. Internationella relationer och mänskliga rättigheter stod därmed i centrum, inte i första hand sociala trygghetssystem och åtgärder mot massarbetslösheten. Petersen och Petersen renodlar det första ledet, *välfärdsstaten*, som liberal demokrati, men jag menar att det är uppenbart att sociala reformer trots allt ingick i förståelsen av denna välfärdsstat. Enligt King-Hall (1937, s. 100), för att ta ett exempel som visar hur demokrati och social välfärd hängde samman, var det de demokratiska västländernas uppgift – Storbritannien och samväldet, Frankrike, USA och de skandinaviska länderna – att visa världen

that the democratic state is the welfare state, and that free men operating democratic institutions can solve the economic and political problems of these modern times without recourse to either war or to the suppression of the individual.

Bishop Temples långvariga sociala engagemang är också omvittnat och hans sena bok, bästsäljaren *Christianity and Social Order* (1942), pläderade för vidsträckta sociala reformer, för *social welfare* som en sant kristen målsättning, men den gjorde det utan att explicit använda de olika statstyperna från de tidigare skrifterna. En stat som tjänade Gud och för allas bästa tog över ansvaret för utbildning och social trygghet innebar, menade han, ett epokskifte och han påverkade kraftfullt kyrkans inställning till statlig socialpolitik i positiv riktning. Det blev tydligt efter 1945 när kyrkan officiellt slöt upp bakom Labours breda reformprogram för utvidgade sociala rättigheter, den nya sociala välfärdsstaten som följde "the law of Christ" (Prochaska, 2006, s. 95).

Olika välfärdsstater i ett begrepp

"The picture is further complicated by uncertainty over exactly what it is that the 'welfare state' (and its cognate terms) connotes", skriver Pierson och Leimgruber (2010, s. 32) närmast beklagande om välfärdsstatens begreppsliga vaghet. Den typologi som jag skisserat här fångar de olika huvudsakliga betydelser som *välfärdsstaten* hade före andra världskriget, och det är uppenbart att det var ett elastiskt och mångtydigt nyckelord redan då. Det ägde flera olika direkta betydelser och än fler möjliga konnotationer, olika betydelselager som samlats under ytan. Dess innebörder var historiskt föränderliga utan att de olika betydelseerna angav en fast kronologi med olika stadier som avlöste varandra i en utvecklingshistoria. Detta är centralt, trots att *den sociala välfärdsstaten* successivt blivit den dominerande betydelsen. Olika användningar och betydelser samexisterade alltså, och folk kunde – och kan givetvis fortfarande – vid en given tidpunkt säga *välfärdsstat* och syfta på olika specifika företeelser i syfte att väcka vissa associationer som mottagarna kunde förstå på än flera sätt. Så är det med politiska nyckelord; de är per definition öppna för tolkningsstrider eftersom de flesta kan hålla med om att de står för något mycket viktigt. Hur detta viktiga egentligen bör förstås råder det oenighet om. Det har sedan länge gällt för välfärdsstaten och det gäller än i dag.

Petersens och Petersens uppdelning i konstitutionell form och socialpolitiskt ansvar, de två huvudsakliga betydelseerna som de urskiljer hos begreppet *välfärdsstat* före 1940, gör inte komplexiteten i begreppsanvändningen full rättvisa. Fyra olika användningssätt täcker bättre tidens mångformiga bruk av välfärdsstaten; den gamla paternalistiska och den nya demokratiska välfärdsstaten rymms då i deras konstitutionella form, den reglerande och den sociala välfärdsstaten motsvarar deras fokus på socialpolitiken. Men socialpolitiska moment, resonemang om statens övergripande ansvar för välfärd av något slag, kunde rymmas i alla fyra förståelserna. Däremot var det inte statens ansvar för sociala reformer eller principer och medborgarnas sociala rättigheter som *utmärkte* samtliga användningar – exempelvis var grundprincipen i den reglerande välfärdsstaten just att staten intervenerade, inte att ingripandena nödvändigtvis gällde sociala frågor. Lika väsentligt är att välfärdsstatens socialpolitiska aktiviteter inte behövde handla om att utjämna ekonomiska orättvisor eller främja sociala rättigheter. Det finns med andra ord ingen inbyggd progression i begreppsanvändningen, ingen nödvändig utveckling fram till *den sociala välfärdsstaten*. Tvärtom. I Tyskland, och kanske än tydligare i det katolska Österrike, fanns det flera förespråkare för en stark reglerande välfärdsstat som motiverade en aktiv socialpolitik med att den behövdes för att återuppliva paternalismens principer och bevara en hotad samhällsordning. *Välfärdsstaten* har alltså inte i sig ett progressivt betydelseinnehåll.

Likt Petersen och Petersen ser jag den tyska utvecklingen som central: välfärdsstaten är en tysk uppfinning. Till skillnad från dem menar jag att USA hade större bety-

delse än Storbritannien. I USA institutionaliserades *welfare* tidigare och fick därmed ett större politiskt genomslag. De underskattar dessutom drastiskt välfärdsstatens betydelse i tysk politik 1918–33, en väsentlig poäng i den här studien. De menar att den katolska centern stod ensam i sitt försvar för välfärdsstaten och att nyckelordet blev omstritt först under republikens allra sista år (2013, s. 42). Den tolkningen har begränsat stöd: Weimarrepublikens välfärdsstat var för det första föremål för politisk strid och det redan i början av 1920-talet. För det andra erhöll begreppet genom stödet från socialdemokrater och vänsterliberaler en tydligt progressiv karaktär – åtminstone för anhängarna. Och det utgjorde någonting nytt: *den sociala välfärdsstaten* både politiserades och riktades mot framtiden genom den programmatiska reformismen. Politisering, kampen om rätten att definiera nyckelordet, och temporalisering, processen där nyckelordet så att säga öppnas och laddas med olika framtidsvisioner, brukar ses som centrala karakteristika för politiska grundbegrepp (Koselleck, 2006, s. 77–98). Och båda dessa uppvisade *der Wohlfahrtsstaat* i Weimartyskland. *Den sociala välfärdsstaten* var en modern intervenerande stat med en ideologisk grundval, ett socialt reformprogram. De förgrenade rötterna går att söka i kristna socialläror, i socialkonservativt, socialliberalt och socialdemokratiskt tänkande – och i konkret politisk-begreppslig mening var mellankrigstidens tyska prorepublikanska mitten- och vänsterpartier viktiga. Det var där, i deras ställningstaganden för socialpolitiska reformer, som idén om den riskminimerande och utjämnande välfärdsstaten för första gången gjordes explicit. Nyckelbestämningen *social* markerade att denna välfärdsstat skilde sig från äldre förståelser – motståndarna tolkade gärna det som socialism.

De fyra olika välfärdsstaterna som jag urskilt kunde blandas, betydelserna förskjutas och korsas på allehanda sätt, och det betyder att de olika användningarna ska ses som empiriska renodlingar. I den formen hade de olika tidsinnehåll: två av användningssätten, den reglerande respektive den demokratiska välfärdsstaten, var samtidsinriktade i den meningen att de utgick från och bedömde aktuella företeelser och pågående processer. *Den sociala välfärdsstaten* innehöll mer än en samtidsdiagnos – den inkluderade ett program för förändring och det skilde ut den från de närbesläktade förståelserna av välfärdsstaten. Den äldsta användningen, välfärdsstaten som beteckning på förmoderna paternalistiska-auktoritära lyckoinriktade monarkier, var tydligt historisk, där refererade termen till en avslutad epok. När *welfare* började bli ett mer bekant begrepp kunde kritiska röster lätt aktualisera den historiska förståelsen och peka på den nya statens nedärvda paternalism. Den kritiken torde inte ha avtagit över tid.

Välfärdsstatens etablering

Hur blev *välfärdsstaten* ett allmänt spritt politiskt begrepp? Utanför Weimartyskland var det i början av 1930-talet fortfarande en fackterm för jurister och statsvetare. Depressionen och nazisterna gjorde den impopulär i Tyskland; den försvann ur den allmänna debatten där och ersattes efter år 1945 av *sozialer Rechtsstaat* och *Sozialstaat*. Biskop Temple introducerade visserligen *the welfare state* i Storbritannien men någon allmän spridning fick den inte där före 1940-talets senare del. Hur det transnationella spridningsmönstret i detalj såg ut är inte klarlagt, men för att förstå välfärdsstatens snabba genomslag som begrepp och idé efter år 1945 måste utvecklingen i USA tas med i analysen.

President Franklin D. Roosevelts expansiva New Deal gjorde den sociala välfärdsstaten aktuell i USA under 1930-talet – och i Sverige verkade socialdemokraternas välfärdspolitik på samma sätt (Edling, 2013). Industrikapitalismens djupa kris, massarbetslösheten och de nya diktaturerna förändrade scenen i början av årtiondet. De liberala demokratierna utmanades av de nya regimerna i Rom, Berlin och Moskva samtidigt som den bråddjupa ekonomiska krisen öppnade för eller nödvändiggjorde statliga ingripanden, olika stödinsatser för industri och jordbruk. Roosevelts reformpolitik inriktad på *public welfare*, allmän välfärd, kan på så vis ses som ett försvar för den liberala demokratin (Hamby, 2004; Patel, 2016). New Deal innehöll en rad olika program mot arbetslösheten, ofta med egna nyinrättade myndigheter som ansvariga organ, och stora reformer som Social Security Act från år 1935, den första amerikanska välfärdsreformen. Forskningen har pekat på att den ekonomiska återhämtningen gick långsamt och att Roosevelt mötte hårt motstånd, men det viktiga här är de ideologiska och institutionella förändringarna som satte sociala reformer i centrum och att det var de socialpolitiska programmen som definierade New Deal (t.ex. Amenta, 1998). Och mot slutet av årtiondet var statens förändring uppenbar: "from the 'negative' or 'police' character which was its main function in the nineteenth century to that of the 'positive' or 'welfare' state" (Bunbury, 1938, s. 4). Nya organ för planering och olika typer av rådgivande kommittéer utmärkte denna mer avancerade, reglerande och planerande stat.

Planerna på att inrätta ett federalt *Department of Welfare and Social Security* realiserades visserligen inte på grund av kongressens motstånd (Jansson, 2015, s. 234). Men New Deals utvidgade stat, ett epokskifte i amerikansk historia, uppmärksammades från första stund i en mängd studier och har sedan dess debatterats i ännu fler (t.ex. Ernst, 2014; Postell, 2017). Olika etiketter lanserades – t.ex. *planning state*, *service state*, *creative state* och *administrative state* – och dessutom *welfare state*. En demokratisk stat som försonar kapitalismen med folkets intressen utan att inkräkta på äganderätten skulle kunna kallas välfärdsstat, klaggjorde en av New Deals ledande jordbruksexperter år 1939: "It now appears that the state of the twentieth century is

and will increasingly become a welfare state” (Wilson, 1939, s. 106). Andra pekade på samma förändring och den tyskfödde Harvardprofessorn C.J. Friedrich sammanfattade att det stod utom tvivel ”that the government of the United States has developed into what some like to refer to as a ‘service state’, others as a ‘welfare state’, still others as ‘socialism’” (1942, s. 140). Citatet pekar på polariseringen, de hårda konflikterna som omgav Roosevelts krisprogram och de socialpolitiska reformförslagen. Den växande statliga administrationen betraktades av många som hotfull (Grisinger, 2012). Kollektivism, oamerikansk socialism och tendenser till diktatur utgjorde kritikernas centrala angreppspunkter och de utvidgade reformplanerna för framtidens trygghetssystem jämfördes år 1943 av *New York Times* med ”Bismarck’s state insurance system, which laid the foundation for the German welfare state that ended in naziism” (Brinkley, 1996, s. 254). Presidenten lockade med sociala reformer, men egentligen stod han för ”statssocialism” och höll enligt motståndarna på att förverkliga Tocquevilles mörka spådom från 1840 om en ny faderlig despoti över de formellt likställda människorna: ”Över dessa människor reser sig en väldig och beskyddande makt som ensam åtar sig att garantera deras välbefinnande och vaka över deras öde. Denna makt är oinskränkt, detaljreglerande, metodisk, förutseende och mild.” (Tocqueville, 1997, s. 408–409). Det handlade om ”den milda despotin” hos en växande centraladministration (Ernst, 2014).

Samtidigt med att motståndet stärktes upprepade presidentens anhängare i återvalskampanjerna att Roosevelt länge företrätt den sociala välfärdsstatens ideal. ”The aim of the modern state”, förklarade han, ”is to provide such economic conditions as will allow the greatest number of people to live in peace and comfort” (Kingdon, 1944, s. 122). Roosevelt hävdade, utan att såvitt bekant någonsin använda själva ordet *welfare state*, uppfattningen att den statliga politiken skulle garantera medborgarna ekonomisk trygghet mot nöd, garantera ”freedom from want” som det hette i hans berömda tal om mänskliga rättigheter 1941 (Jones, 2016). Välfärd för alla – ”improved labor standards, economic advancement and social security” – sattes upp som ett av målen i Atlantdeklarationen år 1941 och kom att ingå som ett viktigt moment i de olika planerna som gjordes upp för en värld efter kriget präglad av samarbete och ekonomisk utveckling. Sådana målsättningar lade en ideologisk grund för överenskommelserna om det nya internationella valutasystemet och de ingick även i Förenta Nationernas stadga från år 1945 (Borgwardt, 2005). Två grundtankar bör särskilt framhållas: statens ansvar för att med den ekonomiska politiken bekämpa arbetslöshet, och mänskliga rättigheter som inkluderar social trygghet. Det är här, i vad som kan kallas den demokratiska omstarten för västvärlden efter 1945 som välfärdsstaten blir ett ideal. Social och ekonomisk grundtrygghet dominerade nu begreppsbestämningen, och den nya staten kopplas till modernisering och ekonomisk tillväxt och blir en del av västeuropeisk identitet under kalla kriget (Petersen, 2013). Omkring

år 1950 var *välståndet* i den meningen etablerad. Den förknippades med Labours reformer i Storbritannien, med de skandinaviska länderna, ibland med New Deal i USA och i regel med keynesiansk ekonomisk planering och politik för tillväxt och full sysselsättning.

En förutsättning för spridningen av den västerländska välfärdsstaten som idé och norm var USA:s ställning som militär och moralisk global stormakt (Borgwardt, 2005). Den andra förutsättningen utgjorde de konkreta socialpolitiska lösningarna. Och här finns en tydlig paradox. Amerikansk socialpolitik under Roosevelts New Deal och hans efterträdare Harry Trumans Fair Deal inkluderade utförliga planer på ett heltäckande socialt skyddsnet i USA (Brinkley, 1996; Amenta, 1998). Ambitionsnivån var hög och diskussionerna fördes samtidigt som Beveridgeplanen från hösten 1942 gjorde internationell succé. Men planerna stäcktes, välfärdsstaten mötte starkt inrikespolitiskt motstånd och var föremål för en intensiv politisk strid under fyrtioalets andra hälft. Samtidigt som *the welfare state* började bli populär runt om i världen förlorade dess anhängare maktkampen om begreppet och därmed krympte den amerikanska förståelsen av *welfare*; begreppet förlorade sina progressiva konnotationer och kom åter att handla om understöd för de allra svagaste (Katz & Thomas, 1998).

När *välståndet* efter andra världskriget blir ett välkänt begrepp runt om i världen anpassas det förstås till de inhemska sammanhang, politiska strukturer och institutionella ordningar som råder i de olika länderna. Import och översättningar behöver inte medföra att begreppets betydelseinnehåll övertas oförändrat; förståelsen av välfärdsstaten kan alltså förskjutas i både rummet och tiden. Och politiska nyckelbegrepp av det här slaget har alltid olika betydelselager och förblir därmed öppna och möjliga att tolka på skilda sätt. Välfärdsstaten har på så vis förblivit mångtydig och omstridd.

Referenser

- Abelshauer, W. (1987) Die Weimarer Republik – Ein Wohlfahrtsstaat? I: W. Abelshauer (red.) *Die Weimarer Republik als Wohlfahrtsstaat*. Stuttgart: Steiner.
- Albrecht, H. (1902) *Handbuch der Sozialen Wohlfahrtspflege in Deutschland. Auf Grund des Materials der Zentralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen*. Berlin: Carl Heymann.
- Amenta, E. (1998) *Bold relief. Institutional politics and the origins of modern American social policy*. Princeton: Princeton UP.
- Anter, A. (2014) *Max Weber's theory of the modern state. Origins, structure and significance*. Palgrave Basingstoke: Macmillan.
- Ashford, D.E. (1986) *The emergence of the welfare states*. Oxford: Blackwell.
- Baier, H. (1988) "Vater Sozialstaat". Max Webers Widerspruch von Wohlfahrtspatronage. I C. Gneuss & J. Kocka (red.) *Max Weber. Ein Symposium*. München: dtv.

- Béland, D. & Petersen, K. (red.) (2014) *Analysing social policy concepts and language. Comparative and transnational perspectives*. Bristol: Policy Press.
- Borgwardt, E. (2005) *A new deal for the world. America's vision for human rights*. Cambridge, MA: Harvard UP.
- Briggs, A. (1961) The welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology/ Archives Européennes de Sociologie*, 2(2): 221–258.
- Brinkley, A. (1996) *The end of reform. New deal liberalism in recession and war*. New York: Vintage Books.
- Bruch, R. vom (1989) Kulturstaat – Sinndeutung von Oben? I: R. vom Bruch, F.W. Graf & G. Hübinger (red.) *Kultur und Kulturwissenschaften um 1900. Krise der Moderne und Glaube an die Wissenschaft*. Stuttgart: Fr. Steiner Verlag.
- Bunbury, H. (1938) *Governmental planning machinery. A comparative study*. Chicago: Public Administration Service.
- Böckenförde, E.-W. (1991) *State, society and liberty. Studies in political theory and constitutional law*. New York: Berg.
- Cohn, G. (1894) *A history of political economy*. Philadelphia: American Academy of Political and Social Science.
- Cohn, G. (1895) *The science of finance*. Chicago: University of Chicago Press.
- Daly, M. (2011) *Welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Dealey, J.Q. (1909) *The development of the state. Its governmental organization and its activities*. New York: Silver, Burdett & Co.
- Dyson K.H.F (1980) *The state tradition in Western Europe. A study of an idea and institution*. Oxford: Oxford UP.
- Döring, A. (1903) *Geschichte der griechischen Philosophie Gemeinverständlich nach Quellen*. 2 vol. Leipzig: Reisland.
- Ebel, F. (red.) (1995) *Gemeinwohl – Freiheit – Vernunft – Rechtsstaat 200 Jahre Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten Symposium der Juristischen Gesellschaft zu Berlin 27.–29. Mai 1994*. Berlin & New York: de Gruyter.
- Edling, N. (2013) The primacy of welfare politics. Notes on the language of the Swedish social democrats and their adversaries in 1930s. I: H. Haggrén m.fl. (red) *Multi-layered historicity of the present. Approaches to social science history*. Helsinki: Helsinki University.
- Ernst, D.R. (2014) *Tocqueville's nightmare. The administrative state emerges in America, 1900–1940*. New York: Oxford UP.
- Esping-Andersen, G. (1994) Welfare states and the economy. I: N.J. Smelser & R. Swedberg (red.) *The handbook of economic sociology*. Princeton & New York: Princeton UP & Russell Sage Foundation.
- Freeden, M. (2003) The coming of the welfare state. I: T. Ball & R. Bellamy (red.) *The Cambridge history of twentieth-century political thought*. Cambridge: Cambridge UP.
- Friedrich, C.J. (1942) *The new belief in the common man*. Boston: Little, Brown and Co.
- Gerlich, F. (1922) "Staatszweck und Staatsform", *Bürger und Staat. Bericht über die vierte Hauptversammlung des Reichsbürgerrats in Bremen (8.–11. Juni 1922)*. Berlin: Verlag des Reichsbürgerrats.
- Gerloff, W. (1937) *Staatstheorie und Staatspraxis des kameralistischen Verwaltungsstaates*. Breslau: Marcus Verlag.
- Gettell, R.G. (1928) *History of American political thought*. New York: The Century Press.
- Gneist, R. von (1872) *Der Rechtsstaat*. Berlin: Springer.

- Gneist, R. von (1879) *Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland*. Berlin: Springer.
- Goodnow, F.J. (1911) *Social reform and the constitution*. New York: Macmillan.
- Grimley, M. (2004) *Citizenship, community, and the Church of England. Liberal Anglican theories of the state between the wars*. Oxford: Clarendon Press.
- Grisinger, J.L. (2012) *The unwieldy American state. Administrative politics since the new deal*. Cambridge: Cambridge UP.
- Grosse Kracht, H.-J. (2005) Sozialer Katholizismus und demokratischer Wohlfahrtsstaat. Klärungsversuche zur Geschichte und Gegenwart einer ungewollten Wahlverwandtschaft. *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften* 46: 45–97.
- Hamby, A. (2004) *For the survival of democracy. Franklin Roosevelt and the world crisis of the 1930s*. New York: The Free Press.
- Harris, J. (2012) The 'welfare state' in legal and social philosophy. Origins and controversies. I: M. Lobban & J. Moses (red.) *The impact of ideas on legal development*. Cambridge: Cambridge UP.
- Hennock, E.P. (2007) *The origin of the welfare state in England and Germany, 1850–1914. Social politics compared*. Cambridge: Cambridge UP.
- Henrekson, M. (1992) Vad förklarar den offentliga sektorns utveckling? I: B. Södersten m.fl. (red.) *Den offentliga sektorn. En introduktion till den offentliga sektorns ekonomi*. Stockholm: SNS.
- Hong, Y.-S. (1998) *Welfare, modernity, and the Weimar state, 1919–1933*. Princeton: Princeton UP.
- Jansson, B. (2015) *The reluctant welfare state. Engaging history to advance social work practice in contemporary society*. 8 uppl. Stamford: Cengage.
- Jerusalem, W. (1915) *Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre*. Stuttgart: Ferd. Enke.
- Jones, M. (2016) Freedom from want I: J. A. Engel (red.) *The four freedoms. Franklin D. Roosevelt and the evolution of an American Idea*. New York: Oxford UP.
- Katz, Michael B. & Lorrin L.R. Thomas (1998) The invention of "welfare" in America. *Journal of Policy History*, 10(4): 399–418.
- Kaufmann, F.-X. (2012) *European foundations of the welfare state*. New York: Berghahn Books.
- Kern, F. (1928) Vom Herrenstaat zum Wohlfahrtsstaat. Entwicklungsumrisse. *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche*, 52: 1–23.
- Kersting, W. (2008) Politics I: K. Haakonssen (red.) *The Cambridge history of eighteenth-century philosophy*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge UP.
- King-Hall, S. (1937) *The world since the war*. London: Thomas Nelson.
- Kingdon, F. (1944) *"That man" in the White House. You and your president*. New York: Arco Publishing.
- Kocourek, A. (1930) *An introduction to the science of law*. Boston: Little, Brown & Co.
- Koselleck, R. (2006) *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Krieger, L. (1957) *The German idea of freedom. History of a political tradition*. Boston: Beacon Press.
- Kurunmäki, J. (2012) Begreppshistoria. I: G. Bergström & K. Boréus (red.) *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Lees, A. (2011) "Toward Social Peace". British Social Reform in Wilhelmine Germany. *German Studies Review*, 34(3) (2011), 489–510.
- Lessenich, S. (red.) (2003) *Wohlfahrtsstaatliche Grundbegriffe. Historische und aktuelle Diskurse*. Frankfurt/Main: Campus Verlag.
- Lindenfeld D.F. (1997) *The practical imagination. The German sciences of state in the nineteenth century*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lorentzon, T. (2006) *Mellan frihet och jämlikhet. Jämförande studier av lexikala förändringar i moderaternas och vänsterpartiets valmanifest 1948–2002*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lowe, R. (1999) *The welfare state in Britain since 1945*. 2 uppl. Basingstoke & New York: Macmillan.
- Maier, H. (1980) *Die ältere deutsche Staats- und Verwaltungslehre*. 2 uppl. Munich: Beck.
- Maier, H. (1931) Wohlfahrtsstaat? *Arbeiterwohlfahrt* 6(12): 381–382.
- Marchet G. (1885) *Studien über die Entwicklung der Verwaltungslehre in Deutschland von der zweiten Hälfte des 17, bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. München & Leipzig: Oldenbourg.
- Mausbach, J. (1906) Christlich-Katholische Ethik. I: *Die Christliche Religion. Mit Einschluss der israelitisch-jüdischen Religion* (Kultur der Gegenwart. Vol. 1:4). Berlin: Teubner.
- Meier, E. von (1904) Das Verwaltungsrecht. I: J. Kohler (red.) *Encyklopädie der Rechtswissenschaft in systematischer Bearbeitung*. 2 vol. 2 uppl. Berlin: Duncker & Humblot.
- Merriam, C.E. (1920) *American political ideas. Studies in the development of American political thought 1865–1917*. New York: Macmillan.
- Miller, P.N. (1994) *Defining the common good. Empire, religion and philosophy in eighteenth-century Britain*. Cambridge: Cambridge UP.
- Mommsen, W. (red.) (1960) *Deutsche Parteiprogramme*. München: ISAR Verlag.
- Moon, P.T. (1921) *The labor problem and the social catholic movement in France. A study in the history of social politics*. New York: Macmillan.
- Muthesius, H. (1931) Kollektivverantwortung oder Einzelverantwortung in der Wohlfahrtspflege. I: *Die Stellung der Wohlfahrtspflege zur Wirtschaft, zum Staat und zum Menschen. Bericht über den 41. Deutschen Fürsorgetag in Berlin am 26. u. 27. November 1930* (Schriften des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge 15). Karlsruhe: G. Braun.
- Müller-Lyer, F. (1914) *Soziologie der Leiden*. München: A. Langen.
- Müller, F.L. (2015) Before "the West". Rudolf von Gneist's English Utopia. I: R. Bavaj & M. Steber (red.) *Germany and "the West". The history of a modern concept*. New York: Berghahn.
- Nicholls, D. (1989) *Deity and domination. Images of God and the state in the 19th and 20th Centuries*. London: Routledge.
- Novak, W.J. (1996) *The people's welfare. Law and regulation in nineteenth-century America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Patel, K.K. (2016) *The New Deal. A global history*. Princeton: Princeton UP.
- Petersen, K. (2013) The early Cold War and the Western welfare state. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 29(3): 226–240.
- Petersen, K. & Petersen, J.H. (2013) Confusion and divergence. Origins and meanings of the term "welfare state" in Germany and Britain, 1840–1940. *Journal of European Social Policy*, 23(1): 37–51.
- Peukert, D.J.K (1993) *The Weimar republic. The crisis of classical modernity*. London: Penguin (på tyska 1987).
- Pierson, C. (2006) *Beyond the welfare state. The new political economy of welfare*. 3 uppl. Cambridge: Polity.
- Pierson, C. & Leimgruber, M. (2010) Intellectual roots. I: F. Castles m.fl (red.) *The Oxford handbook of the welfare state*. Oxford: Oxford UP.
- Postell, J. (2017) *Bureaucracy in America. The administrative state's challenge to constitutional government*. Columbia: University of Missouri Press.
- Prochaska, F. (2006) *Christianity and social service in modern Britain. The disinherited spirit*. Oxford: Oxford UP.
- Pufendorf, S. (2001/1673) *Om de mänskliga och medborgerliga plikterna enligt naturrätten i två böcker*. Stockholm: City UP.

- Radbruch, G. (1910/1987) Einführung in die Rechtswissenschaft. I G. Radbruch, *Gesamtausgabe*, vol. I Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, s. 91–210.
- Raeff, M. (1983) *The well-ordered police state. Social and institutional change through law in the Germanies and Russia, 1600–1800*. New Haven: Yale UP.
- Ritter, G. (1948) *Dämonie der Macht. Betrachtungen über Geschichte und Wesen des Machtproblems in politischen Denken der Neuzeit*. 6 uppl. (1940 som *Machtstaat und Utopie*). München: Leibniz Verlag.
- Rodgers, D.T. (1998) *Atlantic crossings. Social politics in the progressive age*. Cambridge: Belknap Press.
- Rüdiger, A. (2005) *Staatslehre und Staatsbildung. Die Staatswissenschaft an der Universität Halle im 18. Jahrhundert*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Salomon, A. (1928) *Leitfaden der Wohlfahrtspflege*. 3 uppl. Leipzig: Teubner.
- Schieder, W. (1992) Bismarck und der Sozialismus. I: J. Kuhnisch (red.) *Bismarck und seine Zeit*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Schnabel, F. (1933) *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert*. Vol. 2. Freiburg: Herder.
- Schotte, W. (1926) Vor dem Zusammenbruch. *Preussische Jahrbücher*, 203: 99–101.
- Senk, N. (2007) *Junghegelianisches Rechtsdenken. Die Staats-, Rechts- und Justizdiskussion der "Hallischen" und "Deutschen Jahrbücher" 1838–1843*. Paderborn: Mentis.
- Sneeringer, J. (2002) *Winning women's votes. Propaganda and politics in Weimar Germany*. Chapel Hill: University of North Carolina.
- Stegmann, F.J. & Langhorst, P. (2005) Geschichte der sozialen Ideen im deutschen Katholizismus. I: H. Grebing (red.) *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland. Sozialismus – katholische Soziallehre – protestantische Sozialethik. Ein Handbuch*. 2 uppl. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Stein, L. von (1866) *Verwaltungslehre*. Vol. 2. Stuttgart: J.G. Cotta.
- Stevenson, M. (1938) *Public welfare administration*. New York: Macmillan.
- Stolleis, M. (2001) *Public law in Germany 1800–1914*. New York: Berghahn Books.
- Temple, W. (1928) *Christianity and the state*. London: Macmillan.
- Temple, W. (1941) *Citizen and churchman*. London: Eyre & Spottiswood.
- Temple, W. (1942) *Christianity and social order*. London: Penguin.
- Tocqueville, A. de (1997) *Om demokratin i Amerika*. 2 vol. Stockholm: Atlantis (första svenska utg. 1839–46).
- Tribe, K. (2006) Cameralism and the sciences of the state. I: M. Goldie & R. Wokler (red.) *The Cambridge history of eighteenth-century political thought*. Cambridge: Cambridge UP.
- Tönnies, F. (1914) Rechtsstaat und Wohlfahrtsstaat. Referat, erstattet auf dem III. Kongress der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 8: 65–70.
- Wachenheim, H. (1932) Für den Wohlfahrtsstaat. *Arbeiterwohlfahrt* 7(12): 353–357.
- Wagner, A. (1876) *Allgemeine oder theoretische Volks-wirtschaftslehre. Grundlegung*. Leipzig: Winter.
- Wagner, A. (1887) Finanzwissenschaft und Staatssozialismus, mit einer Einleitung über Stein's und Roscher's Finanzwissenschaft 1–2. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 43(1, 4): 37–122, 675–746.
- Wagner, A. (1911) Staat in nationalökonomischer Hinsicht. *Handwörterbuch der Staatswissenschaft*. 3 uppl. 7 vol. Jena: G. Fischer.
- Waha, R. de (1910) *Nationalökonomie im Frankreich*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Weber, M. (1922) *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J.C.B. Mohr.

- Weekley, E. (1936) *Something about words*. New York: Dutton & Co.
- Willoughby, W.W. (1896) *An examination of the nature of the state. A study in political philosophy*. New York: Macmillan.
- Willoughby, W.W. (1918) *Prussian political philosophy. Its principles and implications*. New York: D. Appleton & Co.
- Wilson, M.L. (1939) *Democracy has roots*. New York: Carrick & Evans.
- Wincott, D. (2014) Original and imitated or elusive and limited? A genealogy of the British welfare state. I: D. Béland & K. Petersen (red.) *Analysing social policy concepts and language. Comparative and transnational perspectives*. Bristol: Policy Press.
- Zimmern, A. (1934) *Que vadimus?* Oxford: Oxford UP.

Evy Gunnarsson & Lis-Bodil Karlsson

”Vi möter de ofrivilliga”

– socialsekreterare om äldre personer med missbruksproblem

”We meet the involuntary” – social workers talk about older people with alcohol problems

Social workers working in addiction teams in the municipalities rarely have documented collaboration with elder care managers despite the fact that older people with alcohol problems have become more common within elder care, especially home care services. There are few studies of older people with alcohol problems, and knowledge on the subject is scarce. The aim of this study was to investigate how social workers within addiction treatment talk about older people with alcohol problems. Six group interviews and three individual interviews have taken place including a total of 18 social workers. The social workers came from seven different municipalities. Social workers usually meet older people with a long history of abuse and several institutional stays behind them. Many are reluctant to have further contact with social services. In the case of older persons with alcohol problems it is seldom considered appropriate to initiate treatment interventions. Older persons could however sometimes get a place at an abuse institution to get in better shape. In the interviews elder care is often looked upon as a way to get a better situation around an older person with alcohol problems. There are few treatment programmes aimed at older people with alcohol abuse problems. According to the social workers there is a lack of adequate institutional care and various social activities. Nor do older people with alcohol problems fit into activities organized by elder care. One conclusion is the need to develop different treatment interventions targeted at older people with alcohol problems as well as to develop cooperation between elder care and addiction teams.

Evy Gunnarsson, professor, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Lis-Bodil Karlsson, docent, Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Kontakt: evy.gunnarsson@socarb.su.se

Inledning

Kunskapen kring äldre och alkohol är bristfällig, även om forskning visar att äldre 65+ i dag har en betydligt högre konsumtion av alkohol än tidigare generationer. I engelskspråkig forskning har det visats att "the baby boomers", det vill säga en stor efterkrigs-generation född på 1940-talet, har en betydligt mer liberal inställning till alkohol än tidigare generationer (Gilhooly, 2005). Den ökande alkohol-konsumtionen bland äldre visar liknande mönster i hela Europa (Hallgren, Högberg & Andréasson, 2009). Kvinnors ökande alkoholkonsumtion har varit betydande, från att många kvinnor i tidigare generationer varit nykterister, dricker i dag allt fler äldre kvinnor alkohol. I en forskningsöversikt om alkoholanvändning bland äldre kvinnor och män framkommer att det absoluta antalet personer med alkoholproblem kommer att öka i framtiden, även om förekomsten av problemdrickande förblir konstant (Ahlström, 2008). Det beror bland annat på att antalet äldre i befolkningen ökar och att äldre kvinnor dricker alkohol i större utsträckning än tidigare. Föreställningar om att alla äldre slutar att konsumera alkohol förekommer ofta. I en studie av de allra äldsta framkommer emellertid att många äldre fortsätter att dricka alkohol långt upp i åldrarna (Kelfve et al., 2014). Mellan 2002 och 2011 ökade andelen äldre kvinnor 77+ som angav att de drack alkohol varje vecka från 10 till 22 procent. Motsvarande siffror för män 77+ var 29 respektive 41 procent (a.a.).

Äldre personer med missbruksproblem har blivit en allt vanligare del av äldreomsorgens vardag, framför allt inom hemtjänsten (Gunnarsson, 2013). Enligt socialtjänstlagen (SoL) 5 kap. 4–5 § har kommunens äldreomsorg uppdraget att ge god omsorg, det vill säga omsorgen ska "inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande" och få det stöd och den hjälp i hemmet som de behöver. I äldreomsorgens uppdrag ingår däremot inte att bedriva missbruksvård. Det är den kommunala missbruksvården som enligt SoL (5 kap. 9 §) har uppdraget att "aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och vård som han eller hon behöver för att komma ifrån missbruket". Det är alltså två olika verksamhetsområden med olika uppdrag i förhållande till den äldre personen med missbruksproblem. Missbruksenheterna och äldreomsorgen har i liten utsträckning ett dokumenterat samarbete enligt Socialstyrelsen (2016). Knappt en tredjedel av landets kommuner har rutiner för intern samordning mellan socialtjänstens missbruksenheter och äldreomsorgen. Bara en tiondel av kommunerna har utarbetat rutiner för hur äldreomsorgens handläggare ska agera vid indikationer på att äldre personer missbrukar alkohol och/eller läkemedel (a.a.).

Behandlingsinsatser för personer med missbruksproblem är anpassade för yngre åldersgrupper och särskilda insatser behöver utvecklas för att möta behoven hos äldre personer med missbruksproblem (Ahlström, 2008). Socialstyrelsen (2012) har också uppmärksammat problemet och konstaterar att det inte finns behandlingsprogram

riktade till äldre personer. I "Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende" (Socialstyrelsen, 2015) går det att läsa att äldre med missbruksproblem omfattas av de allmänna rekommendationerna i riktlinjerna. Det finns inte några särskilda rekommendationer för gruppen äldre. Som i andra sammanhang påpekas dock att det är viktigt att hälso- och sjukvården och socialtjänsten uppmärksammar missbruksproblem även hos äldre och att äldreomsorgen och missbruks- och beroendevården samverkar (a.a.).

Behandling kan ske både på frivillig väg och genom tvångsomhändertagande enligt lagen om vården av missbrukare i vissa fall, LVM (1988:870). Enligt statistik från Statens institutionsstyrelse, SiS, (2016) utgjorde personer 60 år och äldre sju procent (19 kvinnor och 58 män) av det totala antalet personer som omhändertagits enligt LVM under 2015. Av dessa hade 84 procent omhändertagits på grund av alkoholmissbruk. Maximialdern var 71 år för kvinnor och 82 år för män (a.a.).

I den här artikeln intervjuas socialsekreterare inom kommunal missbruksvård om hur de uppfattar situationen kring äldre personer med missbruksproblem. Äldre är ett i sammanhanget relativt begrepp. Äldreomsorgen är i första hand riktad till personer som är 65 år och äldre. Majoriteten av äldreomsorgens brukare är 80 år och över och kvinnorna är i majoritet (knappt 70 procent). När socialsekreterare inom missbruksvården talar om äldre personer med missbruksproblem ligger gränsen betydligt lägre, under 50 år eller till och med ännu lägre (Palm, 2009; Storbjörk, 2010). Det blir därför oklart vilka grupper av äldre det talas om i olika sammanhang. Äldre personer (65+) med missbruksproblem är till stor del osynliga i statistik och undersökningar eftersom de sällan ingår i urvalet. Det som kan konstateras är att det saknas kunskap kring äldre (65+), alkohol och missbruksvård. Vår studie kan därför fylla en kunskapslucka.

För den här artikeln är syftet att undersöka vilka uppfattningar om och erfarenheter av äldre personer med missbruksproblem som socialsekreterare inom den kommunala missbruksvården har. Vilka äldre personer med missbruksproblem möter socialsekreterarna? Vilka insatser finns? Ska man ha frivillighet eller tvång som utgångspunkt? Vilka insatser skulle behövas för att kunna möta äldre med missbruksproblem? Hur uppfattar socialsekreterarna äldreomsorgens roll i missbruksarbetet?

Tidigare forskning

I en nordisk forskningsöversikt från år 2008 om åldrande och alkohol konstaterades att forskningen har varit mycket begränsad inom detta område (Jyrkämä & Haapamäki, 2008). Framst fanns det finsk forskning medan det var betydligt mer begränsat i de övriga nordiska länderna. Framför allt påpekades bristen på gränsöverskridande forskning mellan äldreforskning och alkoholforskning (a.a.).

Till stor del stämmer den bilden fortfarande även om det har kommit fler studier i ämnet de senaste åren. Svenska studier som har studerat äldreomsorgens arbete med äldre personer med missbruksproblem pekar på svårigheten att anpassa hemtjänstinsatserna efter de äldres behov (Gunnarsson, 2013; Gunnarsson & Karlsson, 2017). Äldreomsorgens biståndsinsatser är riktade till äldre personer som behöver hjälp i hemmet därför att de har svårigheter att klara sig själva i vardagen på grund av olika funktionsnedsättningar och sjuklighet. Personalen har dock ingen specifik utbildning i att arbeta med äldre personer med missbruksproblem. Äldre personer som har missbruksproblem har alltid förekommit inom hemtjänsten men personalen upplever ett ökande problem och har ett begränsat samarbete med missbruksenheter (Gunnarsson, 1979; Gunnarsson, 2013). I arbetet med äldre personer med missbruksproblem är tiden en svårighet eftersom den äldres situation kan förändras från dag till dag och bristen på samarbete med andra professioner är ett problem (Gunnarsson & Karlsson, 2017).

En finsk studie (Koivula et al., 2016) konstaterar liknande problematik som i de svenska studierna, att omsorgspersonal önskar mer utbildning kring äldre och alkohol och menar att arbetet med de äldre kräver mer tid och samarbete i tvärprofessionella team. I ytterligare en finsk studie (Vesa, Orjasniemi & Skaffari, 2017) beskrivs utvecklingen av en hemtjänstmodell för äldre kvinnor med missbruksproblem. Där försökte man kombinera hembesök, tvärprofessionellt samarbete och samarbete med anhöriga och frivilligorganisationer. En viktig del var möten mellan socialarbetare och de äldre kvinnorna i deras hem.

I brittiska studier framkommer liknande problematik som i nordisk forskning. I en brittisk studie (Wadd & Galvani, 2014), där personal inom behandlingsverksamheter för äldre personer med missbruksproblem intervjuades, framgick att det viktigaste för omsorgspersonalen var att skapa en relation till de äldre med missbruksproblem och ge dem tid att prata och etablera tillit. Många av de äldre använde alkohol för att hantera stress, kronisk smärta och förluster. Studien visade att omsorgspersonalen behövde utbildning för att kunna göra bedömningar mellan rätten att bestämma själv och risken för när alkoholen är skadlig (a.a.).

I en annan studie av ett äldreteam och deras erfarenheter av arbetet med äldre med missbruksproblem framkom även här att teamet saknade utbildning och saknade kontakt med missbruksteamet. Det påpekades att det behövdes mer riktade insatser för äldre med missbruksproblem i deras hem (Shaw & Palattiyil, 2008). Att utveckla relationer och bygga förtroende blev ett förhållningssätt som hemtjänstpersonalen utvecklade för att effektivt kunna arbeta med de äldre med missbruksproblem (Millard & McAuley, 2008).

När det gäller missbruksenheter finns det begränsat med forskning som studerar deras erfarenheter av äldre personer både i Norden och internationellt i övrigt.

Internationella studier är som regel mer medicinskt inriktade och de vänder sig därför till andra yrkesgrupper inom hälso- och sjukvården än till omsorgspersonal (se t.ex. Johannessen, Engedal & Helvik, 2015).

Frågan om tvång eller frivillighet diskuteras ofta i relation till ålder. Palm (2009) har intervjuat socialsekreterare om tvångsvård och hur den används. Som tidigare påpekats är begreppet äldre relativt och när socialsekreterarna i Palms studie talade om äldre var det oklart var gränsen gick, men den låg långt under 65 år som är det huvudsakliga fokuset för vår artikel. Äldre och gamla blir här också ett uttryck för att det handlar om klienter som har ett långvarigt tungt missbruk och dessutom vårdats många gånger. Målsättningen för de äldre, som socialsekreterarna inte trodde skulle komma att upphöra med sitt missbruk, var att hitta ett lågtröskelboende för att de äldre skulle hållas under armarna och få ett drägligt liv. På lågtröskelboenden finns inte ett absolut krav på nykterhet (a.a.). Tvångsvård sågs inte som en lämplig åtgärd för äldre personer om man inte trodde att det gick att uppnå nykterhet. Tvångsvård är dessutom en dyr insats (a.a.).

Storbjörk (2010) har undersökt hur personer som omhändertas enligt LVM skiljde sig från personer som frivilligt befann sig på institution. Det var färre kvinnor än män som var frivilligt på institution. De frivilligt institutionsvårdade hade högre medelålder, alkohol var i större utsträckning deras primärdrog och de hade större problem med sin fysiska hälsa. Sannolikheten att omhändertas enligt LVM var lägre för personer som var äldre än fyrtio år. De som vårdades enligt LVM hade lägre utbildning, i mindre utsträckning eget boende, fler var bostadslösa och arbetslösa jämfört med de personer som vårdades inom frivilligvården.

Till sist: När det gäller äldre personer brukar forskare tala om dels personer som har börjat dricka alkohol sent i livet i samband med problematiska livshändelser och/eller förluster, dels personer som börjat dricka alkohol tidigt och som har haft ett långvarigt missbruk av alkohol. Man räknar med att två tredjedelar av dem som missbrukar alkohol har börjat tidigt i livet medan en tredjedel har börjat senare i livet, ofta i samband med olika livskriser (Royal College of Psychiatrists, 2011).

Forskningsgenomgångar kring äldre och behandling pekar på att det finns få studier och oklara åldersgränser för vad som betraktas som äldre. Samtidigt visar de studier som finns att även äldre personer kan tillgodogöra sig behandling för sina missbruksproblem (Moy et al., 2011; Bhatia et al., 2015).

I rapporten "Our invisible addicts" har Royal College of Psychiatrists tagit fram underlag för hur man ska arbeta med äldre personer med missbruksproblem (Crome & Rao, 2011). På samma sätt som Socialstyrelsen (2012) visat, menar forskarna att äldre personer med missbruksproblem är en förbisedd grupp och att det behövs mer kunskap och utbildning av bland annat geriatriker, sjuksköterskor och socialarbetare för att utveckla relevanta behandlingsinsatser.

Metod

Projektet, som den här studien ingår i, har som utgångspunkt att förstå hur vardagen ter sig för biståndshandläggare och hemtjänstpersonal i arbetet med äldre personer som har missbruksproblem. I intervjuerna har framkommit att äldreomsorgens personal inte alltid uppfattar att de får stöd från missbruksvården. Som ett komplement till äldreomsorgens tal om sitt arbete har även socialsekreterare inom missbruksvård intervjuats. De kommunala verksamheterna har en organisation som kännetecknas av budgetstyrning och kostnadskontroll för den egna enheten. Socialsekreterarna är frontlinjebyråkrater som har ett eget handlingsutrymme inom de ramar som finns (Lipsky, 2010). Dorothy Smith (2005) menar att det är utifrån det vardagliga och människors erfarenheter som samhällets strukturer och funktionssätt förstås. Det faktiska livet för in i de maktförhållanden, processer och relationer som organiserar och bestämmer perspektivet i det vardagliga sammanhanget. Vardagslivets verklighet delad med andra och relationer till andra människor har en avgörande plats. I det här sammanhanget är det av värde att få förståelse för hur socialsekreterarna uppfattar äldre klienter och vilken relation de har till äldreomsorgen. Studien har en explorativ ansats.

Intervjuer har genomförts med socialsekreterare inom den kommunala missbruksvården i sju kommuner. Kommunerna är både större och mindre och geografiskt ligger fyra av dem i ett storstadslän och tre av dem i ett skogslän. Sex intervjuer har gjorts i grupp med 2–4 deltagare och tre intervjuer har gjorts enskilt. Totalt har 18 socialsekreterare deltagit. Urvalet av deltagare förmedlades av berörda enhetschefer som kontaktades via telefon och e-post. Kvalitativa intervjuer har använts därför att de kan utföras med en explorativ ansats som är lämplig för ett område som är relativt outforskat (Dahlin Ivanoff, 2011; Malterud, 2009).

Intervjuerna var semistrukturerade och kretsade kring deltagarnas erfarenheter av äldre personer med missbruksproblem och hur de kunde arbeta med den gruppen. Intervjuerna varade i genomsnitt en timme. Intervjupersonerna liksom de kommuner som ingår i studien är anonyma.

Eftersom studien har en explorativ ansats har analysen från början varit öppen och induktiv. Den har inletts med ett flertal genomläsningar och tematiseringar av intervjuerna. Temana följde initialt de ämnen som togs upp i intervjuerna och handlade om vad som kännetecknade de äldre klienterna, hur anmälningar och utredningar hanterades, vilka insatser som stod till buds och relationen till äldreomsorgen. Så småningom kom teman som frivillighet och motivation upp som centrala för att förstå socialsekreterarnas arbete. Ett annat tema som framstod som allt viktigare i analysen var äldreomsorgens roll i missbruksvården, något som sällan artikuleras i den praktiska verksamheten.

Resultat

Både gruppintervjuerna och de enskilda intervjuerna speglar en kollektiv förståelse av situationen kring äldre och missbruk, men uttrycks på olika sätt. Tillsammans ger socialsekreterarnas utsagor en fördjupad bild av de äldre personer de möter och de eventuella insatser som kan vara aktuella från missbruksenheterna.

Fokus i den här artikeln är socialsekreterarnas uppfattningar och erfarenheter av äldre personer som är 65+ och som har missbruksproblem. En person kan bli aktuell inom den kommunala missbruksvården genom antingen egen ansökan, en så kallad orosanmälan eller en LVM-anmälan. Orosanmälningar kan komma in via anhöriga, grannar, sjukvården, äldreomsorgen eller hyresvärdar, som har reagerat över att en person på ett eller annat sätt far illa på grund av missbruk och/eller är störande. LVM-anmälningar kan komma in via sjukvården och från polisen.

Det är få äldre personer som blir aktuella via egen ansökan utan, som en socialsekreterare uttrycker det, ”det är de ofrivilliga som kommer till oss”. ”Det är en skam att söka soc”, påpekar en annan socialsekreterare. ”Jag tror inte någon av dem som jag har skulle ha kommit frivilligt”, menar en tredje socialsekreterare. Socialsekreterarna möter i första hand äldre personer som inte är intresserade av att ha kontakt eller vill avsluta sitt missbruk. Personer som frivilligt söker hjälp för sitt missbruk vänder sig i första hand till primärvården eller landstingets beroendevård.

De äldre personer socialsekreterarna möter

Socialsekreterarna påpekar att när de får in anmälningar rör det sig i de allra flesta fall om personer som de känner till sedan tidigare. Det är personer som haft många insatser och som det finns en historik omkring, vilket som regel innebär att de har ett sedan tidigare omfattande alkoholbruk. Åldersmässigt framkommer i intervjuerna att det rör sig om personer som är 60+ och att det rör förhållandevis få personer upp i 70- och 80-årsåldern. De äldre personer som haft ett omfattande alkoholmissbruk under en stor del av sitt vuxna liv åldras snabbare, vilket gör att missbruksenheten sätter gränsen lägre än vad som gäller för äldreomsorgen. Det är sällan som någon börjar utveckla ett missbruk vid 65, säger en socialsekreterare i intervjun, utan det har då börjat tidigare.

Det finns även många äldre som dricker hemma och håller sig hemma, säger socialsekreterarna. Det är personer som försöker dölja sitt missbruk så gott det går. De dricker i ensamhet och blir inte uppmärksammade förrän en anmälan kommer in till socialtjänsten. Det finns också en skillnad mellan kvinnor och män.

Det är mer skam hos kvinnor, mer förnekande. Männerna kan vara lite mer öppna om hur det ser ut men sedan vill de kanske inte göra något åt det. Men det tycker jag nog att det är ännu mer förnekande och skam hos kvinnor. (M5)

En socialsekreterare ger i intervjun exempel på en kvinna i 80-årsåldern som gör allt för att dölja sina missbruksproblem för hemtjänsten. Hemtjänsten hade inte upptäckt hennes alkoholproblem eftersom hon inte drack när hemtjänsten var hos henne.

Hon vet när de kommer för de har väldigt tydliga tider, som att vi kommer på tisdag och handlar mat till dig och sedan lämnar vi maten och åker därifrån. Så hon planerar det och det har de aldrig upptäckt utan det är hon själv som har sökt kontakt med oss. (M6)

Socialsekreterarna beskriver pensioneringen som en riskfaktor, särskilt om personen lever ensam. En person kan ha haft ett riskbruk som pågått under många år. När sedan det sociala skyddsnätet, som arbetsliv och umgänge utgjort, försvinner är det risk att alkoholkonsumtionen ökar och leder till ett beroende. Alla har inte haft fritidsintressen eller haft en tradition av att vara med i föreningar som kan fylla upp tiden när man gått i pension.

De som jag har, har inte gjort sådana saker tidigare utan det har varit jobbet, arbetskamrater som varit det sociala. Då är det inte så lätt att som 65–70-åring och ta tag i det här och bli föreningsmänniska. (M6)

När en anmälan kommer in till socialtjänsten har det som regel gått långt, det vill säga den äldre personen har hamnat i misär på grund av sitt drickande. Det är skamfyllt och svårt att tala om, inte minst för kvinnor.

Det kommer jättesent fram till oss och anhöriga är inte så villiga att kontakta oss i första hand utan i det läge när vi får anmälan, då är det verkligen ett långt gånget missbruk. (M4)

Har den äldre personen däremot hemtjänst ”kan de larma till oss att nu är det dags igen så man får snabbare insatser och vi försöker göra en utredning om vad som behöver göras”. (M3)

Frivillighet – inte tvång

När en orosanmälan har kommit in till missbruksenheten och personen inte själv har ansökt om hjälp är det första som socialsekreteraren gör att försöka få till stånd ett möte med den person det gäller. En bedömning görs kring hur allvarlig orosanmälan är och det blir en avvägning mellan hur allvarlig situationen framstår och personens integritet. Socialsekreterarna försöker att få kontakt med personen i fråga och ibland kan anhöriga höra av sig och det blir genom dem som kontakt kan upprättas med den

äldre personen. Har äldreomsorgen lämnat in en orosanmälan kan eventuellt hembesök göras tillsammans med biståndshandläggare eller hemtjänstpersonal.

Vid en LVM-anmälan ska en bedömning göras om en utredning ska påbörjas eller om ärendet kan avslutas. Det handlar även här om hur allvarlig anmälan bedöms vara, om det är en person som inte vill ha kontakt. Det är flera kriterier som ska uppfyllas för att ett omhändertagande enligt LVM ska vara aktuellt.

Kriterierna för ett LVM är att du dricker i den omfattningen att det skadar dig och då ska det uppfyllas och så ska du ha ett läkarintyg på att det ger skador på grund av missbruket och sedan prövar man om man vill något frivilligt. Och alla de tre kriterierna måste uppfyllas och det är sällan de är det i dessa ärenden (som rör äldre personer). (M1)

Frivilliga lösningar är att föredra enligt de intervjuade socialsekreterarna och de menar också att de äldre oftast vill ha frivilligvård, att de går med på frivillig vård. Men om det har gått långt kan intresset för förändring vara obefintligt samtidigt som "det ändå är grunden till allting, att jag ändå är villig att åtminstone nosa på att ta emot hjälp". (M6)

Att vara motiverad till förändring är grundläggande om socialtjänsten ska kunna erbjuda någon insats. Det är många som inte vill ha kontakt även om det kommit in en anmälan. En person kan inte tvingas att ha kontakt om det inte finns en grund för att påbörja en utredning.

Och de kanske säger att det är inget missbruk och de vägrar och det inte finns någon grund att starta en utredning [...] Man kan inte tvinga en person till kontakt, det är trots allt en frivillig kontakt. (M3)

För många som druckit under en stor del av sitt vuxna liv blir det även ett sätt att leva, det blir en livsstil. De äldre personerna "tycker att det fattas något om de inte får ha alkoholen kvar".

Är en person inte motiverad blir insatsen verkningslös. En socialsekreterare berättar om ett ärende hon har där personen dricker mycket och har hemtjänst men han vill inte ha hjälp för sitt missbruk. Han tycker inte att han har något att leva för efter att hustrun gått bort:

Vi har försökt och vi har haft inne honom på avgiftning, men han stannar bara en dag. (M7)

Denna person är inte motiverad att gå igenom den svåra abstinensfasen och kan inte hållas kvar mot sin vilja.

I andra fall kan anhöriga trycka på och anse att den anhörige ska omhändertas samtidigt som den äldre inte själv vill.

"Går det inte med att låsa in honom då?" De trycker ofta på så. De vill få bort honom så att allt blir bra. De anhöriga tror att det är lösningen. Men det har vi sett många gånger när det inte finns någon motivation, då är det ingen lösning. (M7)

Även i de här fallen är det inte möjligt att tvinga någon till behandling, vilket kan vara svårt för anhöriga att acceptera.

Insatser – inte behandling

De insatser som kan vara aktuella för äldre personer handlar framför allt om frivilliga institutionsplaceringar. Det kan röra sig om nyktert stödboende eller lågtröskelboende, där absolut nykterhet inte är ett krav.

Ibland förflyttar vi dem geografiskt ett tag som insats, helt enkelt, till nyktert stödboende. Lite bättre miljö och att äta upp sig. Det finns också att man kan få gå i enskild samtalsterapi, det har hänt någon gång [...] Men det är inte så ofta det är rena behandlingsinsatser, det är det ju inte. (M2)

Rena behandlingsinsatser är sällan aktuella. Socialsekreterarna menar att äldre personer sällan orkar med mer krävande behandlingsinsatser, som till exempel placering på behandlingshem inriktat mot 12-stegsbehandling eller KBT-behandling.

Inte de som är över 65. Det är sällan de är motiverade eller i skick att kunna ta emot mycket avancerad behandling. (M4)

Enligt socialsekreterarna efterfrågar de äldre inte heller den typen av insatser och därmed uppstår frågan vad socialtjänsten de facto kan erbjuda äldre personer med en missbruksproblematik.

Men det finns så lite kunskap också. Vad är det man ska erbjuda? Vad är rimligt, att skicka iväg en 72-åring på 12-stegsbehandling, jag vet inte. Det beror ju på hur konjunktiv man är. (M5)

Men framför allt är det frivilligheten som står i fokus och det är frivilliga insatser som socialsekreterarna vill få till stånd.

Då erbjuder vi nyktert stödboende. Det finns olika kvalitét på dem men ibland kvalificerat upp till sjuksköterskenivå och där man också kan bli behjälplig med att skicka remisser och göra demensutredningar och så. (M2)

För dem som inte vill ha någon hjälp eller inte klarar att sluta dricka är lågröskelboende ett alternativ. Ett lågröskelboende kan innebära att den äldre personen kan få hemtjänst om omsorgsbehovet ökar och därmed få insatser både från missbruksvården och från äldreomsorgen.

Vad skulle behöva förbättras?

Äldre personer med missbruksproblematik är enligt de intervjuade socialsekreterarna osynliga och deras behov har inte förts fram eller uppmärksamats. De äldre har inte varit en grupp som det talats om, "de äldre har alltid varit vid sidan". Frågan är vad som skulle behöva förbättras för den gruppen och förslag finns från de intervjuade socialsekreterarna både när det gäller hemmet, boende och social verksamhet.

Det behöver finnas mer verksamhet i hemmet, påpekar socialsekreterarna, "uppsökande och stöttande i hemmet".

När det gäller hemtjänstpersonalen framgår av intervjuerna att socialsekreterarna menar att de skulle behöva handledning och att det borde finnas personal som har ett speciellt intresse för området.

För det blir jättespeciellt att komma in i det här, man blir rädd och så och vill bara komma därifrån och bara ställa maten. (M6)

Det påpekas också att det är hemtjänstpersonalen som kommer nära de äldre i vardagen och som vet hur de äldre personernas vardag ser ut, "ända fram till köksbordet", som en av de intervjuade uttryckte det. Stora förväntningar finns alltså på hemtjänstpersonalen och föreställningar om att hemtjänsten ska kunna arbeta med "alla sorters människor", vilket innebär att specialistkompetens borde byggas upp inom hemtjänsten.

Det kanske är lösningen att det finns speciella team som jobbar med knepiga personer och som har lite bättre utbildning [...] hemtjänsten borde kunna jobba med människor som är lite alkoholiserade, lite psykiskt sjuka. Alla är ju inte lika och man är ju ändå människa. Du kan ju vara lite senil, dement eller vrång på något annat sätt som många elaka gamla som inte super. Du måste kunna hantera folk. (M1)

Att det inte finns boende för äldre personer med missbruksproblem ses som ytterligare en svårighet. De ordinarie äldreboendena är inte avpassade för den gruppen och det kan vara svårt att placera dem inom äldreomsorgen. Men i intervjuerna påpekar

man att det skulle behövas någon typ av kollektivt boende, som ett servicehus med gemensamma utrymmen och matsal och specialutbildad personal.

Där man kan ta både själva missbruksdelen och hemtjänst med omsorgsbehovet. (M4)

Jag skulle vilja ha ett boende som tar emot just dem här mittemellan. Vi har ju dem som kanske inte alla är över 65, men har både fysisk problematik men även som bara sitter hemma och har inga anhöriga och super och passar inte in på ett särskilt boende, demensboende eller ett behandlingshem. Passar ingenstans, de bara hänger i luften. (M4)

Det behövs boenden som inte är helt drogfria men att det finns "någon form av omsorgstanke mer än behandlingstanke". Behovet av mer specialinriktat och långsiktigt boende för gruppen äldre med missbruksproblem förefaller vara stort både för dem som har ett pågående missbruk och för dem som beslutat sig för att inte dricka längre. Problemet i dag är att det inte finns skräddarsydda lösningar för de äldre med missbruksproblem utan de äldre får "anpassa sig till det som finns och det är inte för äldre, det är inte anpassat till den gruppen". (M7)

Ensamhet och social isolering är en stor del av problematiken för de äldre i den aktuella gruppen. Det är brist på sysselsättning och mötesplatser. Precis som när det gäller boenden så passar äldre med missbruksproblem inte in i de verksamheter som finns för äldre i övrigt. Det behövs någon form av meningsfull och strukturerad tillvaro, påpekas i intervjuerna.

Om man är äldre missbrukare så går man inte till dagverksamhet på äldre sidan. Dom kanske doftar lite även om de inte är direkt fulla men bakfulla. Men det skulle finnas och drivas i frivillig regi eller av före detta missbrukare. Det har vi pratat mycket om. Just för att många är så samsjukliga också, att de har både fysiska krämpor och psykiska krämpor ihop med sitt missbruk [...] Det behövs differentiering och man måste se till hela människan, missbrukare är inte en grupp. (M1)

Det behövs utrymme även för äldre med missbruksproblematik. Det sociala livet ses som den stora utmaningen.

Det behöver ju inte vara anhöriga. Vi pratar om ibland att man skulle bilda en "gamla gubbars klubb". Men sedan att få folk att komma dit är en stor utmaning. Det är ju mycket det som det handlar om. De är väldigt ensamma. Och tycker livet är väldigt tråkigt. (M5)

Sammantaget menar de intervjuade socialsekreterarna att det behövs mer insatser som är riktade till de äldre som bor hemma och också att skapa mötesplatser för äldre med missbruksproblem där de kan känna sig välkomna. Samtidigt behövs fler långsiktiga och anpassade boenden för dem.

Hemtjänst som missbruksvård

I samtliga intervjuer kommer hemtjänstinsatser upp som ett sätt att nå de äldre personerna med missbruksproblem och att via de insatserna försöka förbättra situationen kring den äldre. Men när hemtjänst diskuteras i andra sammanhang i forskning och i myndighetsrapporter är det aldrig i form av att äldreomsorgen skulle kunna vara en del av missbruksvården. Det är olika delar av socialtjänsten som har ansvar för missbruksvård respektive äldreomsorg och därmed hemtjänsten. Inom hemtjänsten betonas att de inte bedriver missbruksvård utan har ansvar för omsorgen (Gunnarsson, 2013). Hemtjänstpersonalen har dessutom i liten utsträckning utbildning kring missbruksfrågor (a.a.).

Som ett sätt att stödja en äldre person med missbruksproblem säger socialsekreterarna att de försöker öka omsorgsinsatserna genom äldreomsorgen.

Ofta hjälper det [omsorg] mot missbruket. Så när man förändrar saker i deras livsvärld så förändrar det också missbruket. (M2)

Hemtjänst kan bli lösningen när den äldre personen själv inte vill ha någon hjälp. Då kan hemtjänsten stå för så kallad tillsyn.

Om de har kommit in via sjukhus så då har jag gått och pratat med biståndshandläggaren. Och det är ju också lite det där när de inte vill något egentligen. Så är en möjlighet att försöka med hemtjänst då i stället. Då kan de få lite stöd så att de inte faller lika hårt då, det blir lite tillsyn med då. (M7)

Hemtjänsten kan även vara ett sätt att undvika en situation som skulle kräva ett ingripande enligt LVM.

Det är lite den gråzonen, där man hamnar i, när de har hemtjänst. Det är ganska mycket resurser de kan få i hemmet och man kan hålla det så att missbruket inte blir LVM-mässigt. Jag har ett sådant ärende som är ett samarbete med biståndshandläggarna, så att vi kanske kan hålla det i schack, på det sättet. (M7)

För missbruksvårdens del är det centrala att komma bort från tvångsingripande av äldre personer med missbruksproblem.

Bort från tvång när det gäller äldre [...] Bara tillsyn några gånger om dagen. Det funkar någorlunda. Sen är han påverkad varje dag [...] om man skulle ha gått in med ett LVM så är det en mycket mer integritetskränkande åtgärd. Jag kan också tycka att det skulle vara olämpligt för den gruppen. (M7)

Kommunens biståndshandläggare är de som ska besluta om hemtjänstinsatserna men det är hemtjänstutförarna som måste hantera situationen hemma hos den äldre dag efter dag. Eftersom äldreomsorgens insatser inte är anpassade efter de behov som kan uppstå kan det vara svårt att hantera situationen. Hemtjänsten förväntas klara av en situation utan något mer omfattande stöd i arbetet.

Diskussion

I intervjuerna framkommer det som även har påpekats i tidigare forskning: det finns inte adekvata insatser för äldre personer med missbruksproblem. Äldre söker sällan hjälp för alkoholproblem. Socialstyrelsen har även framhållit att missbruksvården och äldreomsorgen sällan har ett dokumenterat samarbete. Frågan är vad samarbetet ska leda till när det är ont om insatser anpassade för den aktuella gruppen. De som socialtjänsten möter är äldre personer som i regel har en lång historik av missbruk och insatser i form av institutionsvistelser. De här klienterna är mer marginaliserade än personer med missbruksproblem i allmänhet och männen dominerar (Storbjörk, 2010). De intervjuade socialsekreterarna påpekar att det är mer skamfyllt för kvinnor att tala om att de har ett missbruksproblem och de döljer sitt missbruk så långt det är möjligt. Ensamheten är ett stort problem hos de äldre personer som socialtjänsten möter och ses som en av orsakerna till missbruket. Många personer är i liten utsträckning motiverade att ändra sitt beteende. I kontakten med den äldre är det frivilligheten som står i fokus vilket gör att det kan vara svårt att förändra situationen för den äldre. Det är hemtjänsten som i slutändan får hantera den situation som den äldre befinner sig i. Frivillighet och självbestämmande är ledord både inom missbruksvården och inom äldreomsorgen. Vill den äldre personen inte ha hjälp, även om han eller hon lever i misär i eget boende, är det detta som gäller om inte personen uppfyller rekvisiten i LVM.

De intervjuade socialsekreterarna ser i stor utsträckning insatser genom hemtjänsten som lösningen på de äldres missbruksproblematik. Den äldre får tillsyn, mat och städning. På så sätt kan missbruket hållas på en nivå där tvångsåtgärder inte blir nödvändiga. Av forskningen framgår emellertid att hemtjänsten ser som sin uppgift att ge god omsorg, inte att bedriva missbruksvård (Gunnarsson, 2012; 2013). Hemtjänstpersonalen har inte utbildning kring äldre och alkoholmissbruk och hur problemen ska hanteras. De har inte information om var de kan hänvisa en person

som behöver hjälp (a.a.). Inte heller har hemtjänstpersonalen riktlinjer eller kunskaper om hur de ska kunna mildra konsekvenserna av alkoholmissbruket. Det är även oklart om hemtjänsten kan neka att gå till Systembolaget till en person med missbruksproblem. Det blir i sin förlängning upp till enskilda hemtjänstutförare och hemtjänstpersonalen att fatta beslut kring detta. Det är stor skillnad på hur frågan löses i olika kommuner (Gunnarsson, 2013).

Äldreomsorgen som lösning – hemtjänst som missbruksvård

Både den kommunala missbruksvården och äldreomsorgen finns inom en beställarutförarmodell där varje enhet styrs via budget och kostnadskontroll. Vem som ska betala för olika insatser är en central fråga: dominerar missbruksproblemet eller behovet av omsorg? Hur ska förändringar till exempel kunna ske i en organisation med många utförare och där de äldre har valfrihet när det gäller att anlita hemtjänst. I intervjuerna med socialsekreterarna framkommer en rad förslag på vad som skulle kunna förbättra situationen för äldre personer med missbruksproblem. De vill framför allt se en professionell omvårdnad i hemmet av personal i team som är utbildade för att möta äldre personer med missbruksproblem. Mer av uppsökande och stötande verksamhet i hemmet eftersom många äldre har svårt att ta sig iväg utanför hemmet.

Det är även brist på adekvata boenden för äldre med missbruksproblem. De HVB-hem som finns är inte anpassade för äldre personer vars hälsa är sviktande, har rullatorer och kanske begynnande demens. Krav på nykterhet kan försvåra möjligheten att hitta lämpligt institutionsboende. På särskilda äldreboenden är den fysiska miljön mer anpassad men det kan skapa svårigheter för omgivningen om en person har ett pågående missbruk och personalen inte har kunskap och utbildning att möta de här personerna. I en studie av dilemman i äldreomsorgen framgår att det enligt biståndshandläggare kan vara tryggare för en äldre person på ett särskilt boende eftersom det där inte finns krav på nykterhet, vilket är fallet på ett HVB-hem (Gunnarsson, 2012). Det kan resultera i att en äldre person ställs på gatan trots olika sjukdomstillstånd om personen inte har upprätthållit kravet på nykterhet på HVB-hemmet.

En slutsats av den här studien är att det krävs andra organisationsformer och insatser för att möta äldre personers behov. Det handlar inte bara om att upprätta samarbetsavtal. Det handlar om utbildning och förutsättningar för att kunna bedriva en adekvat utformad vård för äldre personer med missbruksproblem. I intervjuerna med socialsekreterarna blir det tydligt att de ser äldreomsorgen, framför allt hemtjänstens insatser som relevanta för de äldre som inte är motiverade att förändra sin situation. I tidigare studier har det framkommit att hemtjänstpersonalen i sin tur inte anser sig ha stöd av missbruksenheter när det gäller de äldre med missbruksproblem (Gunnarsson, 2013). Det finns vad vi vill kalla organisatoriska stuprör i kom-

munerna, som ibland försvårar samarbete och utveckling av verksamheterna.

I den nyligen framlagda utredningen om kvalitetsplan för vård och omsorg om äldre (SOU 2017:21) lyfts också behovet av särskilda insatser för äldre personer med missbruksproblem fram. Samtidigt understryks behovet av samarbete mellan äldreomsorgen och missbruksvården. Frågan är emellertid som alltid vilka incitament som ska användas för att få till stånd ett samarbete som också leder fram till en utveckling av insatser för gruppen äldre med missbruksproblem.

I slutändan förväntas hela tiden hemtjänsten klara av alla problem som äldre kan ha, inte minst missbruksproblem. För både de äldre och för personalen inom hemtjänsten behövs en organisation i vardagen som svarar mot de behov som finns. Kunskap och utbildning för specialiserade, gärna tvärprofessionella, team med personal som är intresserad av att arbeta med äldre personer med missbruksproblem kan vara en lösning för att förbättra villkoren för dessa äldre och samtidigt ge personalen en bättre arbetsmiljö.

Referenser

- Ahlström, S. (2008) Alcohol use and problems among older women and men. A review. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 25(2): 154–161.
- Bhatia, U., Nadkarni, A., Murthy, P., Rao, R. & Crome, I. (2015) Recent advances in treatment for older people with substance use problems. An updated systematic and narrative review. *European Geriatric Medicine*, 6(6): 580–586.
- Crome, I. & Rao, R. (2011) Substance misuse and older people. Our invisible addicts. *Mental Health and Substance Use*, 4(4): 267–269.
- Dahlin-Ivanoff, S. (2011) Fokusgruppsdiskussioner. I: G. Ahrne & P. Svensson (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber.
- Gilhooly, M.L.M. (2005) Reduced drinking with age. Is it normal? *Addiction Research and Theory*, 13(3): 267–280.
- Gunnarsson, E. (1979) "Det är klart att det är hårda tag ibland ...". Om hemtjänstens arbete med äldre alkoholmissbrukare. Rapport 1. Metodbyrå 2. Stockholm: Stockholms socialförvaltning.
- Gunnarsson, E. (2012) Dilemman och utmaningar. Hemtjänstens arbete med äldre personer med missbruksproblem. I: J. Storbjörk (red.) *Samhället, alkoholen och drogerna. Politik, konstruktioner och dilemman*. Stockholm: Stockholms universitets förlag.
- Gunnarsson, E. (2013) Alkoholmissbruk och självbestämmande. En kartläggning av den svenska hemtjänstens förutsättningar i arbetet med äldre personer med alkoholproblem. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 30(3): 227–242.
- Gunnarsson, E. & Karlsson, L.-B. (2017) Äldre, alkohol och omsorgsbehov. Biståndshandläggare om arbetet med äldre personer med missbruksproblem. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 34(1): 43–56.
- Hallgren, M., Högberg, P. & Andreasson, S. (2009) *Alcohol consumption among elderly European Union citizens*. Stockholm: The Swedish National Institute of Public Health.
- Johannessen, A., Engedal, K. & Helvik, A.S. (2015) Use and misuse of alcohol and psychotropic

- drugs among older people. Is that an issue when services are planned for and implemented? *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 29(2): 325–332.
- Jyrkämä, J. & Haapamäki, L. (2008) *Åldrande och alkohol. Nordisk forskning och diskussion*. NAD publ. 52. Helsingfors: Nordiskt center för alkohol- och drogforskning.
- Kelfve, S., Agahi, N., Darin Mattsson, A. & Lennartsson, C. (2014) Increased alcohol use over the past 20 years among the oldest old in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 31(3): 245–260.
- Koivula, R., Tigerstedt, C., Vilkkö, A., Kuussaari, K. & Pajala, S. (2016) How does older people's drinking appear in the daily work of home care professionals? *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 33(5–6): 537–550.
- Lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM 1988:870).
- Lipsky, M. (2010) *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. 30th anniversary expanded ed. New York: Russell Sage Foundation. (Original work published 1980.)
- Malterud, K. (2009) *Kvalitativa metoder i medicinsk forskning* Lund: Studentlitteratur.
- Millard, A. & McAuley, A. (2008) Alcohol and the over 65:s service gaps seen from home care in Scotland. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 8(3): 417–420.
- Moy, I., Crome, P., Crome, I. & Fisher, M. (2011) Systematic and narrative review of treatment for older people with substance problems. *European Geriatric Medicine*, 2(4): 212–236.
- Palm, J. (2009) "Man får inte suppa ihjäl sig enligt svensk lagstiftning!" Svenska socialarbetares tal om bruket av tvångsvård. *Nordisk Alkohol- och Narkotikatidskrift*, 26(3): 277–293.
- Royal College of Psychiatrists (2011) *Our invisible addicts*. College Report CRn165, London.
- Shaw, C. & Palattiyil, G. (2008) Issues of alcohol misuse among older people. Attitudes and experiences of social work practitioners. *Social Work in Action*, 20(3): 181–193.
- Smith, D.E. (2005) *Institutional ethnography for people*. Oxford: AltaMira Press.
- Socialstyrelsen (2012) *Tillståndet och utvecklingen inom hälso- och sjukvård och socialtjänst*.
- Socialstyrelsen (2015) *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende. Stöd för styrning och ledning*.
- Socialstyrelsen (2016) *Individ- och familjeomsorg*. Lägesrapport.
- Socialtjänstlag (SoL) SFS 2001:453
- SOU 2017:21 *Läs mig! Nationell kvalitetsplan för vård och omsorg för äldre personer*. Socialdepartementet.
- Statens institutionsstyrelse (2016) *SiS i korthet 2015*. En samling statistiska uppgifter om SiS. Tabell 22, 23, 24.
- Storbjörk, J. (2010) Vem tvångsvårdas? Utmärkande drag för tvångsvårdade respektive frivilligt vårdade personer med alkohol- och narkotikaproblem. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 27(1): 19–46.
- Vesa, E., Orjasniemi, T. & Skaffari, P. (2017) Developing a home care model for substance abuse. Supporting aged women with substance addiction. *Gerontologica*, 31(1): 23–37.
- Wadd, S. & Galvani, S. (2014) Working with older people with alcohol problems. Insight from specialist substance misuse professionals and their service users. *Social Work Education: The International Journal*, 33(5): 656–669.

*David Wästerfors, Hanna Edgren &
André Grigoriadis*

”Jag kunde bara slåss”

*Förklaringar och vändningar i tidigare kriminella kvinnors
personliga berättelser*

”Fighting was the only thing I was good at”– Accounts and biographical turns in previously criminal women’s personal stories

Today’s narrative criminology offers a more nuanced approach to understanding crime than many previous approaches. In this article we draw on personal stories from four middle-aged women with criminal experiences to explore some analytic tracks in this area. First, we show how recognizable *sad tales*, employed by the women to account for previous crimes and drug use, are supplemented by incorporated aspects of *happy tales*, as well as reflexive markers of storytelling and ”accounts of accounts”. The women identify their formerly active neutralizations, and they account for why they used them. Second, we refine an analysis of biographical turning points by focusing details that complicate the points at issue. Life changes are narrated as more uncertain, oscillating, long lasting and educational than might be expected. ”Doing motherhood” and a Meadian story of taking the role of the other are conspicuous; the narrators try to depict their lives from their children’s point of view. Having a child and, eventually, caring for it is attributed a life changing significance.

David Wästerfors, docent, Sociologiska institutionen, Lunds universitet;

Hanna Edgren, doktorand i socialt arbete, Socialhögskolan, Lunds universitet;

André Grigoriadis, fil kand i kriminologi och behandlingsassistent vid SiS Ungdomshem Ljungaskog i Örskelljunga.

Kontakt: david.wasterfors@soc.lu.se

Det faktum att kvinnor begår färre brott än män kan göra att kriminella kvinnors livsberättelser framstår som särskilt intressanta.¹ En kvinna med kriminella erfarenheter har frångått inte bara en allmän förväntan om att leva laglydigt utan också kriminalitetens förväntade genus. Samtidigt finns en risk i det här intresset. Ett kvinnligt livsöde bland kriminella kan lätt betraktas som dubbelt avvikande eller "abnormt", i linje med tidiga kriminologers synsätt (Lombroso & Ferrero, 1895). Att i allmänhet analysera en livshistoria som förknippas med en distinkt kategori utan att reproducera gängse antaganden om denna kategori är en svår balansgång.² Å ena sidan bör analysen av detaljerade berättelser inte vara kategoridrivna, å andra sidan ingår användandet av kategorier i åtskilliga berättelser och bör därför uppmärksammas, i synnerhet en så kulturellt etablerad kategori som kön. Den här artikeln försöker utveckla en analytisk stil för sådana projekt.

På senare tid har sociologiska och feministiska perspektiv på kön och brott erövat stort utrymme medan biologiska och essentialiserande perspektiv är relativt tillbakaträngda (Lilly, Cullen & Ball, 2007, s. 207–231). Även intresset för att analysera människors berättelser har blivit alltmer framträdande genom narrativ kriminologi (Presser, 2009; Presser & Sandberg, 2015). Det är inom ramen för de här riktningarna vi vill placera vår artikel. Kvinnor med brottserfarenheter kan studeras i sin egen rätt utan att analysen för den skall hemfalla till biologism eller särartsteori. "Kvinnor och brott" bör studeras som människor och brott – och människor i en könsordnad kultur förväntas göra kön. En fruktbar väg verkar finnas inom de narrativa perspektiv i sociologi som förmår fånga nyanser i både människors framställda biografier och i deras görande av kön. Kvinnor med brottserfarenheter kan på så sätt framträda som personer (jfr Smart, 2007), innäslade i samhället och dess gängse förklaringar av så kallat avvikande beteende, snarare än som kategorimedlemmar. Kön framstår mer som en dimension i personliga historier snarare än en fix kategori bakom dem (Smart, 2007, s. 107; Carlsson, 2013).

1 Kvinnors brottslighet utgör en liten del av den totala brottsligheten. Av samtliga lagföringsbeslut i Sverige 2015 avsåg 83 procent (88 300 beslut) män och 17 procent (18 500 beslut) kvinnor. Fördelningen har varit likartad de senaste tio åren (se BRÅ 2015, s. 2). De mest frekventa brotten bland kvinnliga lagöverträdare (snatteri, stöld och bedrägerier) anses vara mindre allvarliga, vilket är en bidragande orsak till att kvinnliga lagöverträdare sällan får status som socialt problem (Smart, 1977, s. 3).

2 Med kategori avses ofta en indelning av människor som ligger till grund för insamling av statistik och andra data. BRÅ redovisar till exempel kriminalstatistik så att "kvinnor och brott" bildar en urskiljbar kategori. Men en kategori är också ett namn på resultatet av den klassificering som människor gör av varandra i vardagligt tal och som ofta ligger till grund för slutsatser om mänskligt beteende. Genom att placera någon i en kategori – till exempel "kvinna bland kriminella" eller "kvinnlig kriminell" – aktiveras kulturellt etablerade förklaringar förknippade med den kategorin. Med Harvey Sacks termer: indelningen gör det möjligt att återopa *category-based explanations*, även på ett implicit sätt (Sacks, 1992/1998, vol. I., s. 337–338; Silverman, 1998, s. 75). Det vi försöker göra i den här artikeln är att avstå från att spekulera utifrån en given kategori av typen "kvinnlig kriminell". Vi vill i stället uppmärksamma aktiviteter i ett stycke intervjumaterial som genererats med hjälp av människor som på ett relativt fritt sätt förhåller sig till "sin" förväntade kategori. (Se Baker, 2002, för en snarlik ansats.)

I den här artikeln analyserar vi hur fyra medelålders kvinnor (41–60 år) med lång erfarenhet av brott och droger artikulera biografiska *accounts* och vändningar i forskningsintervjuer. Hur förklarar kvinnorna sina tidigare brott? Hur gestaltar de biografiska förändringar, i riktning mot ett liv utan brott? Syftet är inte att slå fast definitiva svar på de här frågorna utan att utforska dem och skissera tänkbara svar. Artikeln motiveras av en strävan efter att skärpa blicken för detaljer i före detta kriminella kvinnors berättelser, så att slentrianmässiga och klichébaseerade synsätt lättare kan kringgås. Med hjälp av begrepp som andra forskare använder blir analysen sannolikt överförbar (Fangen, 2005, s. 276 ff.), det vill säga möjlig att utveckla med liknande material. Vi försöker visa hur kvinnornas egna förklaringar och gestaltningar förhåller sig till teorier om brott, såsom teorier om neutraliseringar, emotioner, livsövergångar och kriminalitetsupphörande.

Kvinnors beteende mäts ofta med män som måttstock. Belknap (2000, s. 6) menar att när forskare inkluderar kvinnor i sina urval försöker de antingen belysa skillnader mellan kvinnor och män eller pressa in kvinnor i en manlig mall. Denna så kallade *malestream*-kriminologi har mött feministisk kritik (Lander, Pettersson & Tiby, 2003, s. 8 ff.). I den här artikeln går vi åt motsatt håll. Kvinnors mall står i centrum, det vill säga deras sätt att beskriva sin tillvaro och sin väg bort från ett liv i samhällets marginaler. Här ingår görandet av kön – framför allt i föräldraskap – men också görandet av avvikelsoecologi och så kallade upphörandeteorier, *theories of desistance* (Lilly, Cullen & Ball, 2007, s. 331–336; Carlsson, 2012, 2013; Maruna, 2001).

Berättelser, *accounts*, *doing gender* och vändpunkter

Berättelse, *doing gender* och vändpunkt har fungerat som ramverk för vår analys. Nära berättelsebegreppet har vi placerat vårt intresse för *accounts* eller förklarande redovisningar.

Presser (2009, s. 178) menar att kriminologer ännu inte har utnyttjat den potential som ryms i människors berättelser för att teoretisera brottsligt beteende. Berättelser kan fungera som verktyg för att upprätthålla *status quo* men de kan också bidra till att utmana uppfattningar om ett visst fenomen (Presser, 2009, s. 189 ff.). Berättelser utmärks i regel av att de förbinder händelser till ett följdriktigt förlopp, även om de också kan presenteras i lösare former (Riessman, 2008, s. 3). Genom att använda berättelser för att övertyga eller underhålla en publik kan människor artikulera personliga erfarenheter och begripliggöra sig själva (Presser, 2009, s. 179; Presser & Sandberg, 2015).

I brottsberättelser blir *accounts* särskilt intressanta, det vill säga yttranden som förklarar egna eller andras oförutsedda eller olämpliga beteenden (Scott & Lyman, 1968). Detsamma gäller neutraliseringar av normbrott (Sykes & Matza, 1957) efter-

som de innebär att berättaren skyddar sig mot det skuldbeläggande som brottslighet ofta innebär. En berättelse kan i sig utgöra en *account* (t.ex. en *sad tale*, Scott & Lyman 1968, s. 52; Warren & Messenger, 1988) men den kan också fläta samman en serie *accounts* (Wästerfors, 2004, s. 163 ff.). Narrativa perspektiv innefattar alltså inte bara studier av berättelsers innehåll, det vill säga *vad* någon berättar (tematisk analys), utan även *hur* det berättas (performativ analys, Riessman, 2008, s. 53 ff., 105 ff.). Med avseende på det sistnämnda kan även emotioner ha stor betydelse. Katz (1988) menar att vissa känslor kan vara avgörande när människor begår brott i och med att de stärker det brottsliga engagemanget; gärningspersonen blir "förförd" av situationen. Lockande känslor – "avvikelsens rus" – kan sedan föras in i en brottsberättelse och visas upp, dramatiseras eller problematiseras av berättaren. Emotioner tillskrivs då förklarande status.

Begreppet *doing gender* myntades av West och Zimmerman (1987) och fick stor genomslagskraft. I kriminologi har det bland annat använts av Messerschmidt (1993; 2004). Teorin om *doing gender* tar avstånd från att könsordnat beteende skulle vara statistiskt och att det enbart skulle finnas *en* standard för vilka beteendemönster som tillåts för respektive kön. I stället menar West och Zimmerman (1987) att ett kontinuerligt åstadkommande av kön är oundvikligt i ett könsordnat samhälle. Människor försöker framträda som könsmässigt begripliga och igenkännbara, *accountable*, och därmed återspegla de förväntningar som kringgärdar män respektive kvinnor i specifika kontexter (Messerschmidt, 2004, s. 37; Carlsson, 2013, s. 664–665; jfr Garfinkel, 1967, kap. 5). Därmed går det att urskilja hur människor förhåller sig till könsordning i samhället – även i sitt berättande – och hur denna ordning hanteras och återskapas. Kön är inte enbart en aspekt av vad människor "är" utan något de gör (West & Zimmerman, 1987, s. 136, 140). I och med att vi självreglerar vårt beteende i ljuset av samhällets normer krävs anpassningsbarhet efter omständigheter och situationer (Messerschmidt, 1993, s. 79 f.).

Narrativa perspektiv, *doing gender* och *accounts* förtjänar mer nyanserade översikter än vad en artikel som den här tillåter. Runquist (2012, s. 88–102) påpekar att bara "floran av översättningsvarianter" av *accounts* i dag är ganska vildvuxen. Han följer Antakis (1994, s. 66) uppmaning om att hålla terminologin så enkel som möjligt. Runquist (2012, s. 92, not 5) visar också att Scott och Lymans välciterade artikel om *accounts* kan föras tillbaka till Harvey Sacks och etnometodologin, vilket ligger nära vår ansats. Människor förklarar saker och ting – och förklarar sig själva – som en del i ett dagligt iordningställande av den sociala verkligheten (Potter, 1996/1997, s. 61). Som Baker (2002) visar kan den bredare och mer subtila förståelsen av *accounts* vägleda forskare som försöker närma sig intervjumaterial som interaktiva händelser snarare än rapporter. Nu måste inte enbart det flagrant olämpliga eller oförutsedda stå i centrum – även mycket annat förväntas bli ursäktat och rättfärdigat. Det, i sin

tur, förutsätter en performativ syn på berättande. Analytikern måste uppmärksamma mer än innehållet. Om inte berättandets utformning beaktas går det inte att skilja ut *accounts*, än mindre berättelser *som* accounts.

Begreppet vändpunkt, slutligen, förknippas här med kriminologiska livsloppsteorier. Laub och Sampson (2003, s. 4, 34) betraktar livet som alltför dynamiskt för att man enbart ska ta hänsyn till riskfaktorer när en individs kriminella beteende ska förklaras; de vill visa hur brottslighet framträder i ett livslopp (Sampson & Laub, 1993). Utöver kontroll betraktar Sampson och Laub en rad andra faktorer som relevanta för att kunna förstå debuten till, kontinuiteten i och avståndstagandet från ett kriminellt beteende (Laub & Sampson, 2003): åldrande, aktörskap, situationella val, rutinaktiviteter samt kulturella, strukturella och sociala kontexter. Så kallade livsövergångar (*transitions*) – till exempel att bli förälder, att gifta sig, att bilda familj eller hamna på anstalt (Sampson & Laub, 1993, s. 8, 211, 219 ff.) – kan innebära att individen bryter sig loss från ett liv med kriminalitet (Laub & Sampson 2003, s. 149). De bildar då en vändpunkt (Carlsson, 2012, s. 3).

I den här artikeln ansluter vi oss till uppfattningen att kriminalitetsupphörande knappast består i en enskild, abrupt händelse (en ”punkt”) utan snarare en gradvis process eller sicksackväg (Maruna, 2001; Carlsson, 2012). Händelser i livet sätter processer i rörelse (mot att exempelvis sluta med kriminalitet) men rörelsen innebär att den enskilde kan driva fram och tillbaka snarare än röra sig på ett enkelriktat sätt (Carlsson, 2012, s. 4; jfr Matza, 1964). Vi utgår från en sådan tolkning för att närmare undersöka vad den kan tillföra vår analys av kvinnornas berättelser samt vice versa: vad narrativ analys kan tillföra forskning om vändpunkter.

Giordano, Schroeder och Cernkovich (2007) anser att Laub och Sampsons (2003) studier kan vara fruktbara för att förklara vilka mekanismer som blir aktuella när människor upphör med normbrytande beteende, men de menar också att Laub och Sampson tillskriver vissa livsövergångar, såsom ”the good marriage”, alltför stor vikt. Att aktören blir konform beror inte nödvändigtvis eller enbart på den nya kontroll som ett visst förhållande medför. I stället kan människor vid vissa tillfällen i livet få chansen att se sig själva på ett alternativt sätt – ett socialt och självkonstituerande rollövertagande (Mead, 1934/1967, s. 153–158). Som vi ska visa ligger våra resultat nära Giordano, Schroeder och Cernkovichs (2007) när det gäller den biografiskt ”vändande” betydelsen av de intervjuade kvinnornas berättelser om moderskap, men det finns också skillnader. När Giordano, Schroeder och Cernkovich granskar känslor i före detta kriminellas livsberättelser uppmärksammar de främst spänning, ilska, depression och kärlek. Skam ägnas mindre uppmärksamhet och ett genusperspektiv saknas.

Metod och material

För att inhämta berättelser från kvinnor med kriminella erfarenheter krävs ett strategiskt eller målstyrt urval (Hennink, Hutter & Bailey, 2011, s. 84; Bryman, 2008, s. 392). Samtal gjordes till kriminalvårdsanstalter, brev skickades till intagnas förtroenderåd, men trots det blev det ingen intervju. Stränga sekretessregleringar gjorde att vi bytte strategi. Vi vände oss till en ideell förening vars syfte är att hjälpa före detta kriminella och missbrukare och vi kom då i kontakt med en första intervjuerson. Kontakten med tre andra intervjuersoner etablerades genom ett så kallat snöbollsurval där vi frågade vår första informant om denne kunde rekommendera eller fråga nya deltagare (Denscombe 2009, s. 38).³ Utskrifterna har sedan jämförts med intervjumaterial från ett tidigare projekt om kriminalvårdsanstalter, där bland annat fyra kvinnor med kriminella erfarenheter hade intervjuats (Wästerfors, 2007/2013). Jämförelsen gjorde det enklare att identifiera vad som utmärker just dessa kvinnors berättande, till exempel vad gäller deras förklaringar, biografiska vändningar och inslag av så kallad *redemption script* (Maruna, 2001). Gemensamma kriterier var att kvinnorna skulle vara i medelåldern, ha dömts för brott och kunna återge personliga minnen förknippade med en kriminell livsstil (jfr Åkerström, 1993).

Intervjuerna ägde rum på kvinnornas arbetsplatser eller i deras hem (jfr Hammersley & Atkinson, 2007, s. 116 f.). Via telefonkontakt samt en skickad förfrågan fick kvinnorna information om studiens syfte, att deltagande var frivilligt, att materialet anonymiserades samt att resultaten enbart skulle användas för forskningsändamål (Bryman, 2008, s. 131 f.). Inför intervjuerna konstruerades en intervjuguide med teman⁴ som präglas av litteratur om ämnet, våra föreställningar om och erfarenheter av kriminella kvinnor samt vårt intresse för genus och emotioner.

Under samtalen strävade vi efter att låta de intervjuade berätta fritt om sina liv, inte avbryta eller ingripa allt för mycket samt ställa hur- i stället för varför-frågor eftersom varför-frågor ibland kan upplevas som anklagande (Becker, 2008, s. 69). Vid några tillfällen försökte intervjupersonerna få bekräftat huruvida deras svar levt upp till våra förväntningar (Hammersley & Atkinson, 2007, s. 110, 156), exempelvis genom frågor som "är det svaret ni är ute efter?" Kvinnorna uttryckte ibland en osäkerhet när de "svävat ut" i sina svar, exempelvis när vi ställt frågor om deras bakgrund och kriminalitet. Samtidigt visade de att de kände sig bekväma i intervjusituationen och fria att styra samtalet. I analysen betraktar vi oss som aktiva uttolkare med speciella för-

3 Endast den första intervjuersonen är alltså kopplad till föreningen.

4 Intervjuguidens teman inkluderade bakgrund, känslan av att begå brott, syn på kvinnlighet och manlighet, syn på ens eget handlande, hur andra ser på ens handlande, känslan av att åka fast, känslan av att vara intagen, relationer och bemötanden i förhållande till myndigheter samt positiva och negativa erfarenheter av att vara intagen. Intervjuguiden formades utifrån studiens narrativa ansats genom att bestå av berättarvänliga teman, som intervjuaren försiktigt försöker ta den intervjuade på en "rundtur" genom (Ryen, 2004), snarare än en lång serie detaljfrågor.

väntningar. Inledningsvis misstänkte några av oss till exempel att skam skulle göra sig gällande som en dominerande känsla men efter hand förstod vi att även andra känslor kom till uttryck i kvinnornas berättelser.

De transkriberade berättelserna blev först föremål för en naturalistiskt inspirerad analys. Det hjälpte oss att kartlägga materialet och göra det mer lätthanterligt. Därefter använde vi performativ analys för att uppmärksamma hur personerna formulerar sina historier och framställer sig själva (Riessman, 2008, s. 53 ff., 105 ff.). Kombinationen innebär alltså både naturalistiska och etnometodologiska inslag. Att finna balansen mellan dem ligger nära det som Gubrium och Holstein (1997, s. 118 f.) kallar *analytic bracketing*; analytikern växlar mellan att uppmärksamma *vad* och *hur* i det aktuella materialet. I artikeln märks det genom att vi ömsom återger kvinnornas berättelser (innehållet), ömsom zoomar in deras formuleringar och interaktionen med intervjuarna (formen). Analysen resulterade i två övergripande spår: förklaringar av kriminalitet och biografiska vändningar. Spåren identifieras genom upprepad läsning av utskriften och ett sökande efter återkommande ämnen. Inom spåren placerade vi sedan vårt intresse för berättandets former och emotioner, *doing gender* och identitetsproduktion. När vi mer i detalj angrep citaten försökte vi placera dem så att de enklaste eller tydligaste sekvenserna lades först och därefter mer komplicerade eller svårtydda utdrag. På så sätt kunde vi successivt formulera våra tolkningar. Här hämtade vi inspiration från analytisk induktion (Runquist, 2012, s. 159–163; Wästerfors 2008).

För att ge stadga till nedanstående analys vill vi kort presentera de intervjuade. Anna är 50 år och har använt droger under större delen av sitt liv. Hon greps av polisen första gången som 14-åring och har dömts för våldsbrott, våld mot tjänsteman och narkotikabrott. Hon fick en son i tjugofemårsåldern och har i dag nära kontakt med honom. Hon har delvis växt upp i en fosterfamilj. Emma är 41 år och har också levt med droger under många år men i dag är hon nykter. Hon har begått stöld, dömts för en stöld och även för narkotikabrott. Hon lever med en sambo och sin dotter som hon tidigare tvingats lämna bort. Hon kommer från ett välbärgat hem och har gått i privatskola. Lina är 43 år och kom som 15-åring till Sverige från ett annat nordiskt land. Hennes föräldrar använde droger och det har även Lina gjort. Hon har varit hemlös, prostituerat sig, begått stöld och narkotikabrott och varit intagen på kriminalvårdsanstalter och behandlingshem. Hon har en dotter som hon frivilligt lämnat bort. Sara är 60 år gammal och har tre döttrar, varav den äldsta blivit bortlämnad till Saras syster. Hon började med droger som 12-åring och dömdes till skyddsanstalt som 17-åring. Hon har begått inbrott, stöld och langning och blivit gripen på en bank i färd med ett bedrägeri. Sara beskriver sin barndom som ”jättebra”.

Samtliga intervjuade har använt droger och dömts för brott. Tre av de intervjuade har varit intagna på anstalt. Alla har barn.

Förklaringar av kriminalitet

En framträdande typ av redovisande förklaringar i vårt material består av *sad tales* eller tragiska livsberättelser (Scott & Lyman, 1968, s. 52; jfr Goffman, 1961/1990, s. 67). De intervjuade kan berätta om uppväxt och bakgrund på ett sätt som särskilt uppmärksammar ett dystert förflutet ("an extremely dismal past", Scott & Lyman, 1968, s. 52). Anna berättar om en "dysfunktionell familj" där mamman söp med sin handläggare på socialtjänsten och där mammans fyllekompisar samt brodern i en fosterfamilj fögrep sig på henne. Vid sju års ålder placerades hon inom barnpsykiatri, därefter i fosterfamilj. Hon rymde, placerades på institutioner och började använda droger. Hon är "född och uppvuxen med stryk", säger hon, "jag kunde bara slåss", och hennes aggressivitet har följt henne genom åren. Som tolvåring började hon använda droger och "hittade hem", det vill säga hon fann likasinnade i den kriminella världen. Hon började leva ett kriminellt liv: stölder, narkotikabrott, misshandel.

Emma, däremot, kom från ett förmöget hem men började tidigt dricka mycket alkohol; "nedsupen" vid 15 år, som hon säger. Hon provade andra droger men kom gång på gång tillbaka till sin "huvuddrog". Hon identifierar sig starkt som "beroendesjuk", "som en diabetiker" med beroendestörning. Som ung ville hon revoltera mot samhället och dess orättvisor (hon kallar det "samhelvetet"). När hon under en period provade hasch började hon också sälja hasch och drogs in i kriminalitet: stölder, häleri, narkotika- och alkoholförsäljning.

Ibland tillskrivs droger och kriminalitet ett eget och ytterst mörkt aktörskap i intervjuerna – "drogerna eskalerar och kriminaliteten eskalerade", säger Anna, "jag åkte in och ut ((på anstalt))"⁵ – som om berättelsens huvudperson tidigt förlorar kontrollen och rycks med i en virvel av elände (jfr Maruna, 2001, s. 94, 87: "ensnared in the vicious circle of crime and imprisonment"). Särskilt droger tillskrivs stor betydelse, ibland med stöd från intervjuerna.

Sara: Och, erhm, började ju droga när jag ((var)) tolv och började sätta sprutor som fjortonåring och, erhm, då blev det ju per automatik att man blev kriminell.

André: Ja, det brukar ofta gå hand i hand.⁶

5 Anna säger också att hon "slussats runt" mellan myndigheter på grund av att ingen "orkat sätta sig ner och ta tag i problemet". Även här skingras hennes aktörskap; i sådana passager framställer hon sig mindre som huvudperson och mer som objekt för ett okontrollerbart skeende.

6 Intervjuerna har skrivits ut med hjälp av en uppsättning enkla transkriptionstecken:

-	stakning, avbrutet tal	—	överlappande tal
(.)	paus i en sekund	((skämtsamt))	utskrivarens tillägg eller kommentar
[[skratt]]	icke-verbala signaler	[...]	utesluten passage
"nej, gå ut!"	röstförändring, recitation		

Stora drogkostnader och illegal handel i kombination med små egna resurser (kvinnorna är unga och utbildade när de börjar) lägger på ett underförstått sätt fundamentet för brottslighet, såsom det beskrivs i samtalen ("per automatik [...] kriminell", "hand i hand"). Utan brott blev det svårt att få tag i mycket pengar.

André: Vad drev dig till att begå dessa, de här brotten?

Lina: Det var ju– erhm– överleva (.) pengar, alltså jag måste ha pengar till droger.

Så långt fungerar alltså *sad tales* som kvinnornas förklarande berättelser. De mörka stråken accentueras och tidig social olycka presenteras.

André: Okej, om du vill ta och berätta lite om dig själv. Du kan börja precis var du vill i ditt liv.

Lina: Jaa, nee, jag är ((ålder)) år då. Född i ((land)) som ni hör–

André: Mm–

Lina: Och, erhm, jag, alltså mina föräldrar var ju också missbrukare så att redan när jag föddes så blev jag omhändertagen och hamnade i en sånt fruktansvärt fosterhem så att redan när jag var åtta år så hade jag bestämt mig. "Vad ska du bli när du bli stor?", så sa jag "Jag ska bli narkoman."

André: Oj.

Lina: Det var– det var det jag gick ((in)) för, så att jag sket ju liksom i allt, skola och allt.

Intervjuarens "du kan börja precis var du vill" besvaras ganska direkt med en *sad tale*: missbrukande föräldrar, "fruktansvärt fosterhem", en tidig identifikation som narkoman. Att animera och citera sig själv som liten (s.k. *reported speech*, se t.ex. Riessman, 2008, s. 112; Adelswärd, Holsánová & Wibeck, 2002) skapar trovärdighet och bidrar till att framställa Linas livslopp på ett begripligt och koherent sätt. Profetian framstår som om den kommer "direkt" från den åttaåriga flickan och den blev sann. I interaktionen med intervjuaren använder Lina den tragiska berättelsen för att göra sig *accountable*: redovisningsbar, förklarlig, sammanhängande.

Berättelserna ordnar händelser så att den ena leder till den andra (missbrukande föräldrar ledde till omhändertagande som ledde till fosterhem och, längre fram, eget missbruk) men förbindelserna är mer antydna än specificerade. Lyssnarna antas känna igen en *sad tale*. Den mottas respektfullt av intervjuarna, troligen eftersom den ingår i samtalets bakgrundsförväntningar (Scott & Lyman, 1968, s. 52–53). Kvinnorna är uppsökta för att berätta om sina tidigare kriminella liv, de har gjort det förut och deras livshistorier läggs till rätta därefter. En skisserad (snarare än fullständig) *sad tale* blir då tillräcklig.

Anna: Sen blev jag flyttad till en fosterfamilj [...], erhm, och trodde allting skulle bli jättebra och det visade sig att brodern till pappan i familjen, han tyckte också om unga flickor, va, så då fortsatte dom här sexuella övergreppen och grejer, va.

André: Du har inte haft det lätt.

Anna: Och rymde därifrån, erhm

En tragisk berättelse tjänar alltså som övergripande förklaring och respekteras av intervjuarna. Men när vi granskar transkriptionerna mer i detalj framkommer åtminstone tre komplikationer.

För det första (1) inflikar kvinnorna fragment som anger att livet som kriminell inte enbart var tragiskt utan också givande. Ett slags mindre utvecklad *happy tale* skymtar, då och då. "Jag har haft mycket roligt under mina 30 år i missbruket också", säger Anna. På liknande sätt säger Lina "det var så roligt där inne också" och syftar på livet på anstalt och gemenskapen där, "alla mina vänner var ju där, mina väninnor var ju där på ((anstalt)) [...] det var som rena kollon [[skratt]]". Nyckelordet verkar vara "också". *Bredvid* det dystra fanns något annat. Lina beskriver vilket lyft hennes självförtroende fick första gången hon injicerade. "Yes, så här ska jag vara i stället, jag vågade prata med folk och så."

På frågan om hur det känns att begå brott berättar Sara att det är "jättespännande" att "smäcka upp" en dörr vid ett inbrott ("då blir det yees!"). När man sedan "går där inne" i huset man brutit sig in i fylls man av spänning och glädje samtidigt som man är "jätterädd att man ska torska". Lyckas stölderna känner man lättnad.

Här skymtar alltså kriminalitetens lockelser i narrativ form. En *sad tale* förblir intakt men inte komplett. Den naggas i kanten av det slags emotionella, fenomenologiska och interaktionistiska förklaringar som Jack Katz (1988) undersökt (jfr Åkerström, 1993, s. 29, 90, 139). Skam och ånger är långtifrån de enda känslor som nämns eller visas upp; här finns även glädje, stolthet, ilska och frihetskänsla. Men kombinationerna förtar knappast tyngden i eländesskildringarna. Kvinnornas engagemang i inbrott, stölder, våldsbrott, droganvändning och droghandel framstår snarare som än mer trovärdigt när det inkluderar en attraktion.

För det andra (2) markerar kvinnorna även formmässig distans till sina förklarande berättelser. De har tidigare blivit intervjuade av studenter och berättat om sitt liv i tolvstegsgrupper eller föreningar, i likhet med de AA-grupper vars mönsterberättelser Cain (1991) har undersökt. De använder begrepp från behandlingsdiskurser och hjälpprogram (*beroendestörning, dysfunktionell, huvuddrog*). Ibland ger de intryck av att "spola fram" berättandet. "Nu tar jag bara kort", inflikar Anna, "ska ni ha hela min lifestory så får vi sitta här till i morgon eftermiddag". Att livet har blivit en historia visas i berättandet.

Än tydligare blir distansen i kvinnornas återgivning av *accounts* som de tidigare

anfört men i dag inte längre tror på. Det kriminella livets neutraliseringstekniker (Sykes & Matza, 1957) kan på så sätt ringas in, beskådas, och ratas i berättandet.

Förklaringarna kan å ena sidan sorteras: bortförklaringar skiljs från "riktiga". "Jag kan inte skylla på drogerna", säger Anna och menar att våldsbrotten hade hon gjort ändå, "för att jag är född och uppvuxen med stryk". Drogerna blir i hennes framställning en falsk förklaring, uppväxten en äkta. Å andra sidan kan även falska förklaringar definieras som betydelsefulla i det avseendet att de en gång i tiden neutraliserade normbrott. En falsk förklaring har uppfattats som sann och därmed fått sanna konsekvenser. Kvinnorna gestaltar på så sätt *tidigare verksamma* versioner av Sykes och Matzas (1957) tekniker.

Emma, till exempel, berättar att när hon började sälja hasch som 14-åring jämförde hon med alkohol. Att supa skapar bråk och våldtäkter medan hasch – "guds gräs" – skapar lugn och harmoni. "Vad är det för problem med det jämfört med det skitet som alkoholen gör?" Emma säger att hon gick "in i andra tankebanor" och var "tvungen att skapa rättfärdiganden". Hon placerar sitt gamla jag i en ironisk ram: att röka hasch, spela gitarr – "peace, love and understanding" – och lära sig "allt från Frank Zappas texter" kunde väl inte vara så farligt. Genom ord som "rättfärdiganden" och "anledningar" (och skildringar av en tillvaro utan vuxna som kunde ifrågasätta förklaringarna) framställer Emma sin debut i den kriminella världen som beroende av en viss uppsättning neutraliseringar som hon idag utmålar som naiva och tar avstånd från.

Sara berättar att hon "stal från dom stora företagen" när hon snattade. Därmed kunde hon upprätthålla känslan av att vara "en schysst tjej". När hon sedan började med inbrott "då försvarar jag ju mig med det där med att jag stökar ju aldrig ner i onödan":

Sara: Alltså såna ba- förklaringar inför mig själv för jag- jag är uppvuxen helt annorlunda, hade en jättebra barndom och att man liksom inte skall stjäla från andra, man ska inte göra det och inte det, då kunde jag bli [...] liksom förfärad hur någon hade ibland om man var med någon annan om man knäckte en lägenhet och dom, du vet, dom bara slet ut lådorna, då blir man ju helt förfärad liksom—

André: —Oj

Sara: Men när man öppnade deras ytterdörr och stal deras grejer (.) guld och allting sånt, det försvarade jag ju för jag gjorde inte någon oreda alltså.

Sara, som även berättar att hon började ta droger vid tolv års ålder och "springa utanför lagen" som 14-åring, betonar alltså här "en jättebra barndom" som knappast kan anföras som förklaring till stöldbrott. Hennes dåtida sätt att "försvara" sig (hennes stölder var prydligare än andras), däremot, definieras i dagens livsberättelse som förklaring. Brotten blev "skeva i mitt huvud", säger Sara.

Lina talar på liknande sätt om tidigare rättfärdiganden. Hon hade en "liten moral" när hon gjorde inbrott. Hon tog inte från vänner och intalade sig att offren inte "lider av det".

Lina: Ja, va fan, man måste göra något för att tycka att man är okej ändå.

André: Mm, jo det är klart.

Det Lina syftar på här ("man måste göra något ...") är alltså inte brottet i sig utan förklaringen av det, närmare bestämt den för henne då verksamma förklaringen. Förklaringen förklarar hon i sin tur: "... för att tycka att man är okej ändå". Att vidmakthålla en moralisk eller respektfull självbild blir dagens *account* för den *account* som Lina då använde.

I berättelser av den här typen framträder alltså en lökstruktur av *accounts*. Berättaren ger förklaringar till (det tidigare användandet av) förklaringar. Förklaringarna av förklaringarna bottnar i motsvarigheter till det akademiska argument som Sykes och Matza anför (1957): en kriminell aktör ingår i samma moraliska universum som andra. "Man överträder fler och fler moraliska gränser ((som kriminell))", säger Emma, "och så måste man ju rättfärdiga det inför sig själv".

I relation till narrativ kriminologi (Presser, 2009) kan vi konstatera att de perspektiv som narrativa analytiker använder (se t.ex. Liljeholm Hansson, 2014, s. 81–83) också används av berättare. Förklaringarna av förklaringarna ger prov på dels den ändlösa serie *accounts* som Garfinkel (1967, s. 25 ff.) identifierar som essentiella för att konstituera all social verklighet, dels det faktum att berättarna agerar som vardagliga etnometodologer gentemot sådana serier. I sitt förflutna finner de *accountability*. Vi kan också konstatera inslag av så kallad förminskning av kriminalitetens tidigare positiva emotioner (*diminution*, Giordano, Schroeder, & Cernkovich, 2007, s. 1 624 ff.).

En tredje komplikation i kvinnornas *sad tales* (3) rör *doing gender*. Görandet av kön finns insprängt i berättelserna. När Emma berättar om hur hon som "beroendesjuk" stannade i utvecklingen och bara tänkte på sig själv och drogerna, då spelade hon "ett socialt spel" och manipulerade sin omgivning, säger hon. Hon gjorde allt för att fortsätta dricka.

Emma: Så kommer– av den här manipulationen– vi då som är tjejer vi liksom, som redan har en skillset där vi har det här inbyggt i oss, vi blir liksom ännu värre på det här på något sätt.

André: Mhm.

Emma: Och får ännu svårare, vi måste hålla masker på ett sätt som en kille aldrig måste.

”Vi då som är tjejer, vi blir liksom ännu värre” – Emma anför en könsbunden ”skillset” där kvinnor anses mer intrigerande än män och samtidigt föremål för särskilda förväntningar om att *inte* vara normbrytande och elaka (”vi måste hålla masken ...”). Emma talar om ”fyllekärringar” på liknande sätt; hon anser att de blir särskilt råa just såsom kvinnor. Sara säger att det anses ”smutsigt” att ”vara mamma och kriminell” eftersom en kriminell kvinna bryter mot sin ”fortplantningsinstinkt” när hon försummar sina barn. ”Jag vet inte hur jag skall förklara– men det är mer accepterat att män blir elaka och kriminella.”

Emma: Kvinnor blir inte direkt kriminella om de inte har missbruk i bakgrunden, ofta är det så [...] för oss är det inte så jävla ballt egentligen utan för oss blir det liksom– ja– det hör ihop med vårt beroende.

På så sätt begripliggör kvinnorna ett kriminellt beteende i termer av drogberoende och samtidigt i termer av föreställningar om normativ femininitet (Lander, Pettersson & Tiby, 2003, s. 33). Att göra kön – både med biologisk och sociologisk bas (t.ex. fortplantningsinstinkt respektive förväntningar) – blir en integrerad del av kvinnornas *sad tales*.

Om vi sneglar mot tidigare akademiska förklaringar av kvinnor och brott (Lilly, Cullen & Ball, 2007, s. 207–231) blir parallellerna tydliga. Även de intervjuade kvinnorna använder ömsom essentialistiska bilder (t.ex. kvinnor som väsentligen ”jiddrande”, intrigerande, invecklade, ”multitaskande”), ömsom konstruktionistiska. Här finns även spår av frigörelseteorier, såsom när Emma säger ”jag var aldrig beroende av någon man”. I Saras berättelser om brott framstår hon som ytterst självständig.

Sara: Jag var liksom den som inte var rädd för att gå ut och knäcka en bil och sådär (.) ja, tyckte det var helt okej– jag– kunde– kom det någon där och hota mig så var jag ju inte rädd för att slåss.

Biografiska vändningar

En annan kvalitet i materialet består av dramatiserade förändringar i kvinnornas biografier. På ett översiktligt plan går det att identifiera en rad artikulera vändpunkter både till och från kriminalitet. Följande nämns som vändningar från kriminalitet:

- att bli gravid och föda barn
- att lämna ifrån sig sitt barn
- att barnet börjar ta droger

- att möta någon som verkligen tror på eller "ser" en
- att ens förälder bryter ihop på grund av kriminaliteten
- att komma in på anstalt eller behandlingshem
- att skaffa jobb
- att vara nära att dö
- att äntligen få en bra behandling
- att bestämma sig för att bli drogfri och nykter.

På så sätt återfinns gestaltade vändpunkter, det vill säga avgörande händelser eller erfarenheter som "omdirigerar" livsloppet (Sampson & Laub, 1993, s. 8, 219 ff.; äktenskap, anställning och militärtjänst har identifierats bland män i amerikansk kontext; jfr Carlsson, 2012). När intervjuaren frågar Emma "hur kom du ut ur det här?" svarar hon "jag blev anmäld" och att hon i dag känner tacksamhet mot denna anonyma anmälare.

Emma: För jag gick ju med Julia på– vid cykelbanan här vid ((geografisk plats)) vid ((geografisk plats)).

Hanna: Det är din dotter?

Emma: Ja, precis och plötsligt, då var hon bara två och jag hade ju en sån här otrolig mask. Jag var ju otrolig på att hålla färgen, så plötsligt så bara vinglade– sprang hon ut i cykelbanan och där tappade jag fattningen och vinglade till och liksom bara "åh gumman" [[famplar i luften med händerna och lutar sig snett i soffan]] och där var det någon som såg att jag var packad och då har dom ringt socialen som ringde polisen så att dom kom alltså inom tio minuter och då var jag liksom redan på väg hem men jag var rätt lätt att känna igen liksom och barnet och allt det– det var faktiskt bara tjugo meter innan min port eller något sånt så svänger polisbilen upp bakom mig.

Hanna: Mhm.

Emma: Och där blir det ju anmälan om barn i fara och på den svängen var det in i behandling och sånt ju.

Dramatiken blir tydlig. Emma kunde inte längre hålla masken. Hon vinglade till och tappade fotfästet, även i livet i stort. Övergången från imperfekt till historisk presens – "så svänger polisbilen upp bakom mig" – accentuerar berättelsens höjdpunkt (Riessman, 2008, s. 113). Intervjuaren tar emot berättelsen som ett svar på frågan "hur kom du ut ur det här?" Livet vände när Julia sprang ut i cykelbanan och mammas berusning avslöjades, "på den svängen var det".

Genom att gestalta sådana händelser som vändpunkter kommunicerar kvinnorna (med intervjuarnas stöd) en tro på ungefär samma typ av omdirigerande tillfällighe-

ter och krafter som Sampson och Laub (1993) identifierat. Kvinnorna kan uttryckligen använda ord som "händer" och "händelser" i denna bemärkelse. "Det hände någonting", säger Lina och syftar på slutet av sina åtta år som hemlös narkoman, "jag kände jag dör om jag fortsätter, jag måste sluta ((med droger och kriminalitet))". "Det hände något med mig", säger Emma på liknande sätt när hon talar om sin graviditet och att hon då kunde minska drickandet. Ytterligare ett exempel: "Och det var väl någonstans där jag bestämde mig", säger Anna och syftar på när hon fick reda på att hennes son hade börjat använda droger, "fan, nu måste du sluta ((sade jag till mig själv))".

Vissa gestaltningar innefattar betydelsefulla personer, framför allt barnen (vi återkommer snart till dem) men också andra: pappan som grät när Anna ringde från en anstalt, en "gubbe" på ett tolvstegsmöte som sade till Emma "du, det finns inga roliga fyllor kvar":

Emma: Svinet. Det gjorde så ont men det var den första människan i hela mitt liv som nådde in i mig och det är någonting visst med oss som har samma störning, vi kan nå in i varandra. Jag vet inte varför det är så.

Hanna: Mhm.

Det är alltså tydligt att berättelserna rymmer avgörande erfarenheter och personer som spetsar till berättandet. Ändå ter sig en uppfattning om fasta vändpunkter som tolkning av *allt* narrativt material alltför schematisk. Talet om livsförändrande händelser i en stark äktenskaplig anknytning eller jobbstabilitet (Sampson & Laub, 1993, s. 240) blir missvisande om materialet granskas mer i detalj. Det finns åtminstone två anledningar.

Först det första (1) är "punkten" i "vändpunkt" svårare att nagla fast än man först tänker sig (jfr Carlsson 2012, s. 3–4). Om man tar hänsyn till fler detaljer från materialet, ofta utspridda i samtalen, blir det uppenbart att biografiska förändringar framställs som utdragna, vacklande eller böljande. Vissa händelser förblir onekligen viktiga men då mindre som definitiva vändpunkter och mer som varningsklockor, insikter eller "knuffar" i anti-kriminell riktning. Den "punkt" som vid första anblicken tycks relativt distinkt är långt mer suddig om vi lyssnar ordentligt. Den framstår mer som ett vinddrag eller stråk, som en omständighet i ett slags framväxande riktning snarare än en vändning mot en annan och linjär utveckling (Carlsson, 2012, s. 10).

Emmas berättelse om hur hennes alkoholism blev avslöjad (och hur hon miste vårdnaden om sin dotter) kan tjäna som exempel. Så här fortsätter samtalet efter förra citatet:

Emma: Och där blev jag inte nykter men fjorton månader och sånt efter att jag klev in på min första behandling så blev jag nykter på egen hand.

Hanna: Hur upplevde du behandlingen av, alltså med myndigheter var det liksom?

Emma: Jag tyckte ju, min socialtjänst gjorde ju så gott dom kunde. Då tyckte jag dom var ett hot men [...] jag hade ju fantasier om hur jag skulle connecta med mitt barn innan hon föddes. Då tyckte jag att jag hade blivit svinnig i mitt drickande när jag valde att spara, behålla henne att jag skulle få ett barn. Så då drack jag bara fem-tio öl om dagen.

Händelsen på gatan kvarstår som avgörande men den biografiska förändringen framstår nu som mer utdragen. Behandlingen tog fjorton månader och Emma markerar att hon försökte dra ned på drickandet redan under sin graviditet, alltså mer än två år tidigare.

Senare berättar Emma att dottern var fyra när hon "lämnade henne till barnhemmet", "men hon var ju alltså två när jag blev anmäld så de hann gå lite tid mellan där". "Jag fick ju behandling först när hon var tre." Avgörande i Emmas livsberättelse är av allt att döma inte en enskild händelse med dottern utan dottern som sådan. Gentemot henne granskar Emma sig själv och beskriver sin förändring. Signifikativt är att dotterns ålder bildar stommen i vad Sacks (1992, vol. I, s. 36–37) kallar en privat kalender. I stället för att nämna årtal och datum på ett konventionellt sätt (t.ex. "jag började i behandling i januari 1999") fäster Emma sin livshistoria vid dotterns åldrar.

Här blir Giordano, Schroeder och Cernkovichs (2007) iakttagelser relevanta. Det emotionella som kan leda en förändring från kriminalitet och sociala avvikelser in i mer konventionella livsstilar är beroende av rollövertaganden. Det handlar inte enbart om kontrollen av Emma – den anonyma anmälaran, polisringripandet, behandlingen och så vidare – utan också om att dotterns existens gör det möjligt för Emma att gestalta sig själv från dotterns synvinkel. Att hävda att materialet kan likställas med en narrativ version av Sampson och Laubs vändpunktsteori blir alltså förenklat. Snarare kombinerar kvinnorna kontrollberättelser med interaktionistiska identitetsberättelser, där det egna barnet ges en biografiskt "vändande" innebörd. I ljuset av barnets perspektiv – såsom det gestaltas narrativt – framstår livet som kriminell narkoman eller alkoholist som ohållbart. Det nutida berättarjaget "förminskar" positiva emotioner förknippade med brott och "förstorar" moderskänslor (jfr Giordano, Schroeder & Cernkovich, 2007, s. 1 624 ff.).

I Emmas berättelser markeras dotterns betydelse när hon beskriver att hon "fick ju växa upp med att gå på tårna för hur jag mädde i stället för att utveckla sin egen intressesfär". Skam blir tydligt gestaltad när hon säger att "det har ju påverkat henne på alla plan och det är ju något jag får leva med i hela mitt liv". Lina berättar i ungefär samma anda att hon svikit sin dotter många gånger men "nu tror hon ju på mig, det är jävligt skönt alltså". "Det positivaste av allt är att jag fått min dotter tillbaks."

Anna beskriver den dagen då hon födde sin son som ”den bästa och lyckligaste dagen i hela mitt liv” och hon lovade ”det här lilla knytet att aldrig någonsin svika honom”. Hon höll sig drogfri i tre år men sedan separerade hon från pojkestens pappa och fick helgerna för sig själv. Då började hon dricka igen. Strax innan sonen började skolan fick hon lämna honom ifrån sig, ”drogerna hade tagit över hela mitt liv”. Först när sonen var äldre och själv börjat använda droger bestämde hon sig definitivt för att sluta – för att kunna hjälpa honom. Nu bor hon och sonen nära varandra.

Anna: Och han är också drogfri i dag, det har varit, det har varit en kamp, det har varit en kamp, det har varit en, uhm

Hanna: Turbulent?

Anna: Jaah, verkligen asså, och jag har varit jätte– asså jag har varit tvungen att sätta tydliga gränser, eh och sätta stopp, och så här och det gör ont som mamma, helst eftersom jag vet precis vad han går igenom.

”En kamp”, ”turbulent”, ”det gör ont som mamma” – formuleringarna i samtalet ger knappast bilden av en klockren vändpunkt utan en kontinuerlig strävan som omfattar två intimt relaterade individer, varav den ena (berättaren Anna) betraktar sig själv genom – och anser sig särskilt väl beskaffad att förstå – den andra (sonen). Vändningen tycks i princip pågå under sonens hela uppväxt. Emma framställer sig på liknande sätt som inbegripen i en utdragen identitetsförändring grundad i föräldraskap. Hon menar att hon fortfarande måste ”ta beslut på ((att avstå från alkohol m.m.)) varje dag” och den ihärdigheten fungerar som ett värn mot det dåliga samvetet mot dottern. ”Då tar inte skulden och skammen på mig.”

Även i Saras berättelser tillskrivs hennes barn – framför allt den äldsta dottern – en vändande kraft. Hon lämnar ifrån sig dottern (i en blandning av tvång och frivillighet) och plågas av dåligt samvete i fängelset. Senare, när hon avtjänat sitt straff och fått hem sina barn igen, förvandlade hon sig till ”supermorsa”.

André: Hur har relationen fungerat med dina barn efterhand som det gått åt ”rätt håll” om man ska säga så?

Sara: Det fungerar jättebra, för min del har det varit jättesvårt i början framför allt för att då helt plötsligt skulle jag bli en sån supermorsa, du vet, jag skulle göra allting rätt, dom skulle äta klockan fem och inne klockan sju så min yngsta sa till mig ”för fan morsan börja knarka igen du är ju rent sjuk i huvudet”, alltså hon bara tyckte jag blev så jäkla jobbig, va, för dom hade ju inte haft de reglerna innan, va.

Vändningen i Saras liv gestaltas här utifrån barnens ögon. Sara citerar sin yngsta dotters (ironiska) vädjan om att mamman borde börja knarka igen (*reported speech*

brukar, som sagt, ge trovärdighet i berättelser, Riessman, 2008, s. 112) och hon målar upp barnens chockartade bild av henne som drog- och brottsfri förälder ("jag skulle göra allting rätt"). Barnen blir hennes narrativa vittnen men också en motivation. *För barnen* skulle "allting" göras rätt, för att väga upp allt det dåliga hon gjort mot dem innan. "Jag har nog haft svårare för att acceptera det jag har varit som morsa ((när jag tog droger och begick brott)) än dom", säger Sara.

Exbrottslingen i allmänhet vill ofta, som Maruna (2001, s. 97, 99) visar, framställa sig som extraordinär: super-frivillig, super-konsult, super-förälder. Det ingår i hennes strävan att göra något "gott" av det tidigare "onda".

Doing gender i dessa berättelser avtecknar sig som *doing motherhood*. Moderskapet begripliggörs både som resultat och rationalisering av ett könsordnat arrangemang (jfr West & Zimmerman, 1987, s. 126) där pappan förpassats till marginalen och mamman – till slut – träder in som primärförälder. Görandet av kön legitimerar den biografiska vändningen. Det visar sig också i berättarnas tillämpning av Harvey Sacks så kallade om-kan-test (*if-can-test*): om människor kan betraktas som medlemmar av relevanta kategorier, så kategorisera dem på det viset. West och Zimmerman (1987, s. 133) menar att könsbunden kategorisering på så sätt erhåller en egendynamik; minsta tecken räcker för att "man" och "kvinna" ska sättas i rörelse som tolkningsschema. I det här fallet: det faktum att livsberättelserna tillhör kvinnor i en manligt dominerad värld (drogernas och kriminalitetens värld) triggas könskategoriseringarna. Sara säger att "som kvinna i den– i den där– i den soppan så blir man smutsig för man ska ha bättre förstånd".

Sara: Sen vet jag inte varför det är så, men jo ni förstår hur jag menar, du är ju mor eller du ska bli mamma.

Sara framställer sig som både träffad av en könsstyrd kategorisering och någorlunda hemmastadd i den. Hon antyder att andra applicerar om-kan-testet mot henne ("som kvinna [...] i den soppan") och själv gör hon detsamma ("du är ju mor eller du ska bli [...]").

En andra problematisering av vändpunktsteori (2) riktar sig mot föreställningen om att före detta kriminella vänder sig helt *från* sitt tidigare liv. Bilden av en vändpunkt kan underförstå en tvär sväng: ingenting av det gamla antas längre betyda något. Som forskningen om *redemption scripts* visar (det vill säga kulturella räddnings- eller frälsningsmanus) förhåller det sig snarare tvärtom. Den som avstår från kriminalitet gestaltar gärna oumbärliga lärdomar från det förflutna (Maruna, 2001; Liem & Richardson, 2014; Carlsson, 2012, s. 678).

Exbrottslingen framställer på så sätt sitt avstående som en nödvändighet (Maruna, 2001, s. 86–87), inte som en "schizofren" process där det gamla jaget förkastas.

Kontinuerlig utveckling gestaltas. Katalysatorn för förändringen kan anses komma utifrån men själva avståendet anses komma inifrån, närmare bestämt från ett "äkta" jag vars kärna till slut kommer till sin rätt, till exempel i form av handlingskraft. Den yttersta behållningen består då inte i att lämna allting bakom sig utan att hjälpa andra att genomföra samma resa (jfr Carlsson, 2013, s. 678–679, om att bli mentor och förebild).

Anna talar om sitt förflutna som "en livserfarenhet som ingen kan ta ifrån mig". "Det är väl därför jag sitter här i dag", säger hon och syftar på föreningen där hon hjälper andra att ta sig ur missbruk och kriminalitet. Sara beklagar att hon aldrig utbildade sig "när min hjärna egentligen var byggd för att plugga" men samtidigt har hon lärt sig andra saker. "Jag lärde mig något helt- med och stå på egna ben, jag såg livet från, ja, låter patetisk, men jag lärde mig från den andra sidan liksom."

Emma lovordar tolvstegsmötenas gemenskap och inflikar att "ibland kan jag känna som om det är en ynnest att ha den här sjukdomen". Lina känner sig tacksam för små saker i livet, som att ha ett fönster att stänga när det blåser och regnar ute. Anna berättar att hon ibland föreläser för myndigheter och att hon i dag, från att ha haft övervakare under många år, själv är övervakare till en ung man. Det beskriver hon som "stort".

Vändningen sker *med* det förflutna; det förflutna vävs samman med nutid och förädlas till biografisk lärdom. Berättelserna liknar en klassisk bildningsroman, där världen inte utgör en serie test av en stillastående huvudperson utan tvärtom en erfarenhet och skola för en människa under utveckling (Bakhtin, 1986/1999, s. 22).

Avslutning

I den här artikeln har vi analyserat personliga berättelser från fyra medelålders kvinnor med erfarenhet av kriminalitet och droganvändning. Utifrån ett narrativt perspektiv har vi identifierat kvinnornas förklaringar och gestaltade vändningar.

Stegvis har vi försökt teoretisera nyanser och växelspel. Kvinnornas tragiska berättelser eller *sad tales* visade sig visserligen tjäna som övergripande förklaringar av kriminalitet och avvikelser men de kompliceras på olika sätt. Berättelserna rymmer fragment av *happy tales*, det vill säga skildringar av attraktiva stunder i det förflutna som liknar ett "katzianskt" porträtt av kriminalitetens lockelser (Katz, 1988). De rymmer även formmässig distans; berättarna "drar sin historia" och då ingår det tidigare livets historier. Kvinnorna granskar sina gamla *accounts* och neutraliseringar som de i dag framställer som förvridna, falska eller naiva. De ger förklaringar till tidigare förklaringar.

Vidare har vi försökt visa att en analys av relativt distinkta vändpunkter i berättelserna kan utmanas med en analys som komplicerar vändpunktsteori och ansluter

till de uttolkare som understryker hur återberättade händelser i livet kan hjälpa analytiker att reda ut och förstå förändringsprocesser (Carlsson, 2012, s. 13). "Punkten" ter sig svårdefinierad när detaljer i materialet inkluderas. Livsförändringen framstår nu snarare som böljande, vacklande och utdragen. Den ter sig mindre som en vändning "från" det förflutna. Det gamla integreras i det nya – som lärdom, erfarenhet och status.

Biografiska förändringar framstår mindre som betingade av (endast) ökad kontroll och mer inbäddade i interaktionistiska identitetsberättelser. Kvinnorna markerar hur ett icke-kriminellt liv är intimt sammanvävt med att betrakta sig själv från sitt eller sina barns synvinkel. Ett meadianskt rollövertagande gestaltas och moderskap görs. Återetablerade relationer med barnen innebär möjligheter att leva upp till föreställningar kring normativ femininitet. De ingår i ett biografiskt händelseförlopp där konventionellt och "moderligt" ansvarstagande blir en dygd. "Good mothering" ingår i räddningsberättelsen snarare än "good marriage".

Det material vi använt i den här artikeln hämtas från en liten krets medelålders kvinnor. Det finns oräkneliga andra berättelser att ta hänsyn till. Ändå förefaller materialet tillräckligt för att identifiera en analytisk stil som kan vara väl värd att utveckla i studier av personliga berättelser kring brott, i synnerhet när det gäller den mångbottnade användningen av *accounts* och biografiska vändningar. Dessa två spår är både kvinnorna själva och människor i deras omgivning intresserade av. De handlar om varför de började begå brott och varför de slutade.

Att då utveckla intresset för meadianska berättelser kan, som Giordano och hennes medförfattare påpekar (Giordano, Schroeder & Cernkovich, 2007, s. 1 607), nyansera föreställningar om givna vändpunkter utan att landa i individualistiskt-mentala processer; förändringsprocesserna är fortsatt sociala. Och att i allmänhet följa hur människor – med Garfinkels (1967, s. 75) ord – gör strukturer bakom aktiviteter synliga, hur de "gör sociologi" i interaktion med varandra, ter sig mer fruktbart än att enbart applicera kategorier eller teorier på ett berättelseinnehåll. På så sätt kan människor framträda mer personligt och mindre som stiliserade exempel på den ena eller andra teorin. I stället för att stänga in människor i fasta identiteter kan analytikern sträva efter att fånga det processuella och ofärdiga i deras praktiker kring att forma ett begripligt själv. Med Smarts (2007, s. 82) ord: sociala identifieringar snarare än identiteter.

Referenser

- Adelswärd, V., Holsanova, J. & Wibeck, V. (2002) Virtual talk as a communicative resource. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*, 12(1): 3–26.
- Antaki, C. (1994) *Explaining and arguing. The social organization of accounts*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Baker, C.D. (2002) Ethnomethodological analyses of interviews. I: J.F. Gubrium & J.A. Holstein (red.) *Handbook of interview research. Context & method*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bakhtin, M. M. (1986/1999) *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Becker, H. (2008) *Tricks of the trade*. Malmö: Liber.
- Belknap, J. (2000) *The invisible woman. Gender, crime and justice*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Bryman, A. (2008) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- BRÅ (2015) *Personer lagförda för brott. Slutlig statistik för 2015*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Cain, C. (1991) Personal stories: Identity acquisition and self-understanding in Alcoholics Anonymous. *Ethos*, 19(2): 210–253.
- Carlsson, C. (2012) Using "turning points" to understand processes of change in offending. *British Journal of Criminology*, 52: 1–16.
- Carlsson, C. (2013) Masculinities, persistence, and desistance. *Criminology*, 51 (3): 661–693.
- Denscombe, M. (2009) *Forskningshandboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Fangen, K. (2005) *Deltagande observation*. Malmö: Liber.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Giordano, P., Schroeder, R. & Cernkovich, S. (2007) Emotions and crime over the life course. A neo-meadian perspective on criminal continuity and change. *American Journal of Sociology*, 112(6): 1 603–1 661.
- Goffman, E. (1961/1990) *Asylums*. New York: Anchor Books.
- Gubrium, J. & Holstein, J. (1997) *The new language of qualitative method*. New York: University Press.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (2007) *Ethnography*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A. (2011) *Qualitative research methods*. Los Angeles: SAGE.
- Katz, J. (1988) *Seductions of crime*. New York: Basic Books.
- Lander, I., Pettersson, T. & Tiby, E. (red.) (2003) *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Laub, J. & Sampson, R. (1993) *Crime in the making*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Laub, J. & Sampson, R. (2003) *Shared beginnings, divergent lives*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Liem, M. & Richardson, N. (2014) The role of transformation narratives in desistance among released lifers. *Criminal Justice and Behavior*, 41(6): 692–712.
- Liljeholm Hansson, S. (2014) *Berättelser om ungdomsgång i förorten: genus, makt och moral*. Institutionen för socialt arbete, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lilly, R.J., Cullen, F.T. & Ball, R.A. (2007) *Criminological theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.
- Lombroso, C. & Ferrero, W. (1895) The female offender. *Criminology series*. Vol. 1. Rothman & Company.
- Maruna, S. (2001) *Making good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Matza, D. (1964) *Delinquency and drift*. New York: Wiley.
- Mead, G.H. (1934/1967) *Mind, self, and society from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Messerschmidt, J. (1993) *Masculinities and crime*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Messerschmidt, J. (2004) *Flesh and blood*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Potter, J. (1996) *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: SAGE.
- Presser, L. (2009). The narratives of offenders. *Theoretical Criminology*, 13(2): 177–200.
- Presser, L. & Sandberg, S. (2015) *Narrative criminology. Understanding stories of crime*. New York: New York University Press.
- Riessman, C.K. (2008) *Narrative methods for the human sciences*. London: SAGE.
- Runquist, W. (2012) *Legitimering av tvångsvård. Klienter och deras socialsekreterare om LVM*. Malmö: Égalité.
- Ryen, A. (2004) *Kvalitativ intervju. Från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber.
- Sacks, H. (1992/1998) *Lectures on conversation*. Oxford: Blackwell.
- Sampson, R. & Laub, J. (1993) *Crime in the making*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scott, M.B. & Lyman, S.M. (1968) Accounts. *American Sociological Review*, 33(1): 46–62.
- Silverman, D. (1998) *Harvey Sacks. Social science and conversation analysis*. New York: Oxford University Press.
- Smart, C. (1977) *Women crime and criminology. A feminist critique*. London: Routledge.
- Smart, C. (2007) *Personal life*. Cambridge: Polity.
- Sykes, G.M. & Matza, D. (1957) Techniques of neutralization. A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6): 664–670.
- Warren, C.A.B. & Messinger, S.L. (1988) Sad tales in institutions. *Journal of Contemporary Ethnography*, 17(2): 164–183.
- West, C. & Zimmerman, D. (1987) Doing gender. *Gender & Society*, 1(2): 125–151.
- Wästerfors, D. (2004) *Berättelser om mutor. Det korruptas betydelse bland svenska affärsmän i Öst- och Centraleuropa*. Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Wästerfors, D. (2007/2013) *Fängelsebråk. Analyser av konflikter på anstalt*. Lund: Studentlitteratur.
- Wästerfors, D. (2008) Analytiska knep. I: K. Sjöberg & D. Wästerfors (red.) *Uppdrag forskning. Konsten att genomföra kvalitativa studier*. Malmö: Liber.
- Åkerström, M. (1993) *Crooks and squares*. New Brunswick: Transaction.

Låt kunskap blomma

– om behovet av en yrkesmaster för socionomer

En blombukett av chefen, inget mer – så lyder titeln på en rapport från Socialhögskolan i Lund. Rapporten är en uppföljning av yrkesverksamma socionomer som tagit en magister- eller masterexamen i socialt arbete vid Lunds universitet åren 2007–2013. I rapporten ställs frågan om vilket stöd de anser sig ha fått från sin arbetsgivare inför och under studietiden, och om deras examen haft någon betydelse i yrkeslivet. Av rubriken att döma blir det ibland bara en blomma.

Så hur ser det ut med relationen yrkesarbete och vidareutbildning inom socialtjänsten? Vill socionomerna fördjupa sina kunskaper – och vill arbetsgivarna att de gör det?

En undersökning genomförd i februari 2017 av *Framtidens Karriär – Socionom (2017a)* visade att 97 procent av socionomerna anser att vidareutbildning är viktigt för deras yrkesutveckling. Populära yrkesområden att vidareutbilda sig inom är samtalsmetodik, psykisk ohälsa, socialrätt och juridik samt ledarskap och projektledning. I en annan undersökning, också från februari 2017, fick yrkesverksamma socionomer frågan: "Vilka är de viktigaste kriterierna för kvalitet i socialt arbete?" (*Framtidens Karriär – Socionom, 2017b*). Kunskap och kompetens samt möjlighet till vidareutbildning kom högst upp på listan, följt av mer tid för klienter och reflektion samt rättssäkerhet. En tredjedel av alla som deltog i undersökningen kopplade ihop kvalitet i det sociala arbetet med utbildning och kunskap.

Det verkar alltså finnas intresse bland socionomerna själva för vidareutbildning. Ändå är det bara ett fåtal som väljer att läsa vidare. Socialhögskolorna runt om i landet kan vittna om detta. Många gånger har man haft svårt att fylla sina kurser och program och det händer att man var tvungen att ställa in kurser på grund av för lågt intresse. Bilden bekräftas av praktiken. Som exempel kan nämnas en socialförvaltning med 300 anställda socionomer. Bara ett fåtal, cirka 3 procent av de yrkesverksamma socionomerna, har valt att läsa vidare på avancerad nivå, trots att arbetsgivaren uppmuntrar och erbjuder möjlighet till studier på avancerad nivå inom ramen för arbetet.

Enligt ovan nämnda rapport från Socialhögskolan i Lund handlar bristande

intresse för att läsa vidare på avancerad nivå om faktorer som är kopplade till arbetsplatsen. Rapporten lyfter fram att det bara ytterst få av studenterna som anser att deras nya kunskaper tas till vara på arbetsplatsen. I de fall där studierna på avancerad nivå uppfattas som positivt har de lett till en karriär inom akademien som lärare på socionomutbildningen eller som doktorand.

Rapportförfattaren drar slutsatsen att stödet för fortbildning i socialt arbete på avancerad nivå tycks vara ganska begränsat bland arbetsgivarna. Som en förklaring spekuleras i bristande kunskap från arbetsgivarnas sida om vad utbildningen kan tillföra i praktiken.

Även om denna förklaring förmodligen bara är en av flera, har vi som arbetar i praktiken tagit till oss kritiken. Utan tvekan finns det ett intresse för medarbetarnas nya kunskaper i syfte att utveckla det sociala arbetets praktik.

Praktikens ambition är inte bara att möjliggöra studier på avancerad nivå utan också att sedan ta tillvara den kompetens och de kunskaper som vidareutbildningen har gett. Ett exempel är att socionomer som läser eller har läst på avancerad nivå ges möjlighet att ingå i ett nätverk med kollegor som också läser på avancerad nivå eller har tagit en master- eller magisterexamen. I det konkreta fallet består nätverket av ett tiotal socionomer och leds av medarbetare som själv har läst på avancerad nivå och på forskarnivå. Nätverket fungerar som träffpunkt för kunskaps- och erfarenhetsutbyte men också som plattform för att diskutera aktuell forskning med relevans för praktiken.

I arbetet med utvecklande av kunskapsbaserat socialt arbete i socialtjänsten bör det vara en självklarhet att arbetsgivaren visar intresse, skapar förutsättningar för och tillvaratar kunskaper som medarbetare har erhållit genom studier på avancerad nivå. Det kanske inte blir någon blombukett när man har tagit en master- eller magisterexamen. Däremot finns det en strävan mot att den nyförvärvade kunskapen ges möjlighet att blomma.

Det är dock inte enbart arbetsgivaren som bär ansvar för att socionomer väljer att läsa vidare på avancerad nivå. Det borde vara allas intresse och således också lärosätenas. En av slutsatserna från Lundarapporten är att ytterst få studenter anser att deras nya kunskaper tas till vara på arbetsplatsen. Detta kan tolkas som att den kunskap som förmedlas på avancerad nivå inte alltid är relevant och av omedelbar nytta för praktiken. Som det ser ut idag krävs det att minst hälften av poängen för en masterexamen tas i teoretiska ämnen så som metod, vetenskapsteori och skrivande av en magister- eller masteruppsats. Dessa ämnen är relevanta i ett vetenskapligt perspektiv, dock inte i samma utsträckning i ett praktikperspektiv. De kunskaper som socionomer lär sig inom ramen för en master- eller magisterutbildning används nog bäst för en akademisk karriär, vilket också rapporten från Lund har visat. En förklaring till att det ställs höga vetenskapliga krav på en masterexamen är att den ska ligga till grund för lämplighetsbedömning inför antagande på forskarutbildningen.

Masterutbildningen är således en viktig strategi för universiteten att rekrytera framtida forskare till doktorandutbildningen. Detta är kanske till och med det viktigaste syftet, åtminstone för universiteten. Att sedan skuldbelägga yrkesverksamma socionomer för bristande intresse av vidareutbildning på avancerad nivå och arbetsgivarna för okunskap hur en masterexamen kan nyttjas i praktiken känns som att nedvärdera yrkeskårens och arbetsgivarens (inte sällan utgörs arbetsgivaren av socionomer i ledningsfunktioner) stävan efter fördjupad kunskap.

Som vi ser det är kurser och utbildningar som ges på avancerad nivå i socialt arbete idag främst anpassade för en karriär inom akademien och leder inte sällan till att yrkesverksamma lämnar socionomyrket. Utbildning på avancerad nivå blir således ett första steg mot "exit" av socionomprofessionen och en ingångsport till en forskarkarriär. Fokus på teoretiska ämnen, den akademiska logiken och svårigheten att överföra den teoretiska kunskapen till praktiskt socialt arbete är exempel som kan antas bidra till "exit" snare än till att yrkesverksamma stannar kvar i praktiken efter en masterexamen.

För att fler yrkesverksamma socionomer ska välja studier på avancerad nivå som en karriärväg för praktiken behöver masterutbildningen reformeras. Vi anser att det bör finnas parallella spår som kan leda till en masterexamen i socialt arbete. Det spår som i dagsläget saknas och som efterfrågas av praktiken är en *praktikorienterad master*, i likhet med exempelvis steg 1- och steg 2-utbildning för socionomer som arbetar med psykosocialt behandlingsarbete. En sådan master skulle kunna ses som en yrkesmaster vilket innebär en fördjupning av yrkesrelevanta områden. En yrkesmaster skulle exempelvis kunna fokusera på myndighetsutövning inom social barn- och ungdomsvård eller missbruks- och beroendevård, förebyggande socialt arbete, kurativt socialt arbete inom socialtjänst och hälsosjukvård, socialt arbete i skolan med mera.

För att lyckas med att öka antal yrkesverksamma socionomer med masterexamen behöver lärosäten ändra strategin. Vi menar att det behövs ett engagerat samarbete från både akademien och praktiken i syfte att förändra innehållet i masterutbildningen. Ett samarbete som skapar dialogtytor för utvecklande av ett kunskapsbaserat arbete inom socialtjänst som inkluderar praktik- och klientnära forskning. Utvecklande av en yrkesmaster skulle gynna det bristande samarbetet mellan praktiken och lärosäte som har påtalats i ett flertal rapporter, senast i rapporten som utgavs av den nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården. En yrkesmaster, tror vi, skulle kunna vara en väg framåt för att attrahera fler socionomer till studier på avancerad nivå samtidigt som deras kunskapar kan nyttjas i och av praktiken. På så sätt skulle vi, det vill säga akademien och praktiken få möjlighet att blomma tillsammans.

Harald Gegner, socionom, utvecklingsledare och doktorand i socialt arbete

Pia Forsberg, socionom, utvecklingssekreterare och fil. lic. i sociologi

Referenser

- Framtidens Karriär – Socionom (2017a) *97% värderar vidareutbildning högt*. [<http://socionomkarriar.se/artikel/97-varderar-vidareutbildning-hogt/>]. Hämtat: 20181020].
- Framtidens Karriär – Socionom (2017b) *Utbildning och kompetens viktigast för kvalitet i socialt arbete*. [<http://socionomkarriar.se/artikel/utbildning-och-kompetens-viktigast-for-kvalitet-i-socialt-arbete/>]. Hämtat: 20181020].
- Regeringskansliet (2017) *Barnets och ungdomens reform – Förslag för en hållbar framtid. Slutrapport från den nationella samordnaren för den sociala barn och ungdomsvården*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Tops, D. (2015) *"En blombukett av chefen, inget mer"*. En uppföljning av studenter som tagit en magister eller masterexamen vid Socialhögskolan, Lunds universitet under perioden HT07-HT13, Working Paper 2015:1, Socialhögskolan, Lunds universitet.

Nya böcker

Hans Swärd & Per Gunnar Edebalk (red.) (2017) *Socialt arbete och socialpolitik – om Centralförbundet för socialt arbete och dess betydelse*. Studentlitteratur: Lund.

Hur bygger man välfärd, socialpolitik och ett socialt arbete som kan skydda människor från fattigdom och umbäranden? Boken *Socialt arbete och socialpolitik – om Centralförbundet för socialt arbete och dess betydelse* utgår från denna fråga.

Det förs i dag en livlig diskussion inom både samhällsvetenskap och teologi om utvecklingen av olika välfärdsmodeller i Europa och deras samband med skilda religionstraditioner i olika länder under reformationstiden. I historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdhs *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige* (2015) noterar författarna i ett nyskrivet kapitel att de tidigare förbiset religionens stora betydelse för modern svensk politisk kultur. De visar hur den svenska alliansen mellan stat och individ har sina rötter i samspelet mellan Luthers teologi, den svenska statens utveckling från 1500-talet och framåt samt den utmaning mot statskyrkan som kom från 1800-talets väckelserörelser. Professorn i religionssociologi, Anders Bäckström, hävdar i antologin *Religionens offentlighet. Om religionens plats i samhället* (2013) också att den svenska välfärdsmodellen inte kommit till stånd utan en luthersk statskyrka som genom sin teologi gav staten en stark legitimering. Han menar att förhållandet mellan religion och välfärd inte enbart är en historisk fråga utan relationen mellan det privata och offentliga är en aktuell teologisk och politisk fråga. Det finns nu en process där religionen tycks vara på väg från det privata livet till det offentliga rummet.

Anders Wejryd, tidigare ärkebiskop och numera Europapresident för kyrkornas världsråd, skriver i antologin *Sedd men osedd* (2016) att inom den lutherska traditionen utgår man inte från tanken om individens moraliska förädling, utan från tanken om medmänniskans behov och nöd. Därmed blir det inte den enskilda medborgarens välvilja som förväntas lösa problemen "... utan man skapar strukturer, som garanterar stöd och hjälp, oberoende av om den goda viljan finns eller inte. [...] en generell socialpolitik istället för en selektiv med dess förödmjukande behovsprövning" (s. 19 f.).

Det är den utvecklingen mot en generell socialpolitik under tidigt 1900-tal som

boken tar sig an. Det är tiden när stora demografiska, ekonomiska och politiska förändringar ägde rum i det svenska samhället. Man kan också säga att det är en brytpunkt gentemot många hundra år av kristen omsorg om fattiga i stift och socknar. Under reformationen stärktes kyrkans inflytande i nationsskapandet genom en statlig-kyrklig kontroll av medborgares tanke- och trosföreställningar och kristet välfärdsarbete i socknarna. Ur sockenstämmor och sockennämnder växte efterhand fattigvårdsstyrelser, skolstyrelser och sundhetsnämnder som senare bildade grunden för 1900-talets välfärdssamhälle. Kyrkan fick rollen som furstens och statsmaktens lokale representant i socknen samtidigt som staten blev överhuvud för kyrkans andliga auktoritet. De bildade en enhet.

Om denna förhistoria och dess betydelse för socialpolitikens utformning berättar dock antologin ingenting. Redaktörerna beskriver framväxten av socialpolitiken och det moderna sociala arbetet med utgångspunkt i den roll som centralförbundet har haft. CSA var vid sekelskiftet 1900 en inflytelserik paraplyorganisation för ett sjuttio-tal reformorganisationer och mötesplats för ett nätverk av engagerade medborgare och yrkesverksamma som ville komma till rätta med avigsidor av det moderna samhället: industrialisering, urbanisering, fattigdom, bostadsproblem och växande klassklyftor. Enligt initiativtagarna själva ville man skapa *en social upplysningsinstitution*.

Antologin ger flera exempel på hur CSA deltog aktivt inom många olika samhällssektorer i arbetet med att skapa dagens socialpolitik och sociala arbete. Det är en omfattande antologi där några av Sveriges ledande forskare inom socialt arbete, idéhistoria, historia, ekonomisk historia, nationalekonomi och sociologi tar sig an olika aspekter av utvecklingen. Omfånget gör dock att den nästan är omöjlig att sammanfatta. Jag konstaterar att den på alla sätt är en tung antologi (1,5 kg) som ger väl underbyggda kunskaper på både djupet och bredden om välfärdssamhällets framväxt. För den socialpolitiskt intresserade är den en veritabel guldgruva. Det gäller också för studerande och yrkesverksamma som i sin dagliga gärning möter människor i nöd och behov av bistånd. Boken kan tjäna som både lärobok och uppslagsbok under många år framöver. Den innehåller dessutom ett rikt och unikt bildmaterial som speglar antologins ambition att illustrera välfärdssamhällets och socialpolitikens framväxt.

Vi får inblickar i den demografiska och ekonomiska utvecklingen i Sverige, i utvecklingen från filantropi till professionalisering av det sociala arbetet, presentationer av några centralgestalter i bildandet av CSA och exempel på hur arbetet bedrevs med några ständigt aktuella "sociala" frågor: kampen för förbättrade livsvillkor för små barn och ensamstående mödrar, för större samhällsansvar för utomäktenskapliga barn och deras mödrar, kampen för kriminalpolitiska reformer och omdefiniering av ungdomsbrottslighet till ett socialt problem, åtgärder för att förbättra levnadsvillkor och bostadsstandard både i staden och på landet och kampen för att skapa bättre

åldringvård inom fattigvårdens ram, det vill säga att få kommunerna att bygga ålderdomshem. Kort sagt, den täcker många aspekter av hur omvandlingen gick till för att föra Sverige från ett land av svält och fattigdom till dagens välstånd och välfärd.

Ett av kapitlen behandlar en av CSA:s centralgestalter, Ebba Pauli. Enligt idéhistorikern Roger Qvarsell var Ebba Pauli tidigt aktiv inom Föreningen för välgörenhetens ordnande (FVO) och i CSA:s fattigvårdskommitté. Hon bidrog till att de sociala frågorna sattes i relation till allmänna livsåskådningsfrågor. Pauli var också starkt engagerad i att starta det som senare blev S:t Lukasstiftelsen. Framför allt betonade hon den så kallade personlighetstanken som innebar hjälp till självhjälp och principen att all hjälpverksamhet skulle baseras på ett personligt möte. Socialt arbete blev därmed också ett uppfostringsprojekt med ett skötsamhetsideal som man delade med arbetarrörelsen.

För Pauli var det klart att det sociala arbetet hade sin grund i den kristna läran. Hon förmedlade tanken om det ansvar som det allmänna prästadömet innebar och att de kristna därför måste agera i samhället just i rollen som kristna. Därmed skulle de skapa ringar på vattnet som kunde förändra hela samhället. Förändring måste ske inifrån och ut. En motsatt ordning, där förändring kommer från staten till den enskilda människan skulle vara skadlig, hota det personliga livet och därmed kristendomen.

Det här bäddade för stridigheter inom CSA kring det sociala reformarbetets karaktär. Förbundet var en sekulär organisation, men många av företrädarna slet med frågan hur de skulle hantera sitt kristna engagemang. Att bortse från det sociala arbetets relation till den kristna läran blev svårt för många. De ansåg att både samaritidealet och förvaltarskapstanken skulle ligga till grund för det sociala arbetet. En andlig fördjupning sågs som en förutsättning för den enskildes förmåga att hantera sin personliga och ekonomiska situation. Inställningen till socialdemokratins arbete mot en välfärdsstat blev problematisk eftersom man såg arbetarrörelsen som religionsfientlig. När arbetarrörelsen senare förklarade att religion var en privatsak upplöstes spänningarna.

Idéhistorikern Kerstin Thörn visar i ett av kapitlen hur CSA tog som sin uppgift att inleda en professionaliseringsprocess av det sociala arbetet. Det skulle förvandlas från ett obetalt hjälparbete till ett avlönat yrkesarbete. Man insåg betydelsen av avlönad arbetskraft för att få kontinuitet i arbetet. Man insåg också att det inte räckte med personliga egenskaper utan att det krävdes sakkunskap inom fattigvårdsarbetet. Kerstin Hesselgren och Ebba Pauli var eldsjälarna som drev på det utvecklingsarbete som så småningom ledde fram till dagens socionomutbildningar och forskning i ämnet socialt arbete.

Den lutherska kallelsetanken hade stor betydelse i den utvecklingen och i emancipationen av kvinnorna. Historikern Inger Hammar (1999) menar i sin avhandling *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i*

debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900 att historieskrivningen om kvinnlig emancipation är "religionsblind". Ofta beskrivs kyrkan som hindrande eller rent av fientlig mot frigörelsen från hushållet. De som drev kvinnoemancipationen under sent 1800-tal var emellertid förankrade i en kristen och luthersk livsåskådning och debatten fördes i teologiska termer. Hur kunde kvinnor få delaktighet i den offentliga sfären utan att den lutherska traditionen förkastades? Det är här kallelsetanken kommer in. Det är enligt Luther inom de tre stånden *ecclesia, politica* och *oeconomia*, det andliga, världsliga och hushållet, som människan ska utöva sitt kall. Att vara far, mor, man eller hustru är att vara en del av hushållsståndet. Här hade kvinnan en roll, men i de andra stånden kunde enbart mannen verka. När den filantropiska rörelsen startade sitt medmänskliga arbete kom arbetet att tolkas som ett utvidgat hushållskall. Därmed legitimerade det kvinnans filantropiska engagemang för nästan och blev en utvidgning av hushållssfären. Men det gav inte inträde till den (manliga) borgerliga offentligheten. Filantropin kom därmed att under lång tid hindra verklig kvinnlig emancipation, men den blev samtidigt starten på en utvecklingsprocess. Den fortsatta emancipationen skedde av kvinnor inom ramen för den religiösa liberalismen och via kraven på varje individs rätt till frihet. Thörns kapitel beskriver vägen från denna position av begränsande filantropi till emancipation, utbildning och socialt yrkesarbete för dagens socionomer och diakoner.

Kanske kunde antologin ha bidragit till en större förståelse av det specifikt svenska i den här utvecklingen om reformationen och arvet från Luther hade funnits med. Övergången från den kristna fattigvården till den sekulära socialpolitiken behandlas ofta i böcker om socialpolitik som ett diskret steg mellan ett önskat förr och ett modernt rationellt samhällsprojekt. Andra forskare som Berggren och Trägårdh (2015), Per Svensson (2016) och kyrkohistorikern Urban Claesson (i Gerle, 2008) menar att Luthers teologi och arvet från reformationen fortfarande har stor betydelse. Vid tiden för den svenska statsbildningen under 1500-talet ändrades kyrkans roll från att vara överställd statsmakten till att bli en del av den. Luthers tankar innebar att individen hade ett eget personligt förhållande till evangeliet, och den världsliga makten sågs som god eftersom den var tillsatt av Gud. Kyrkohistorikern Urban Claesson menar att denna teologi passade väl in i socialdemokratins och arbetarrörelsens arbete för en sekulariserad stat baserad på tankar om individualism och en stark stat. Socialdemokratien kom att påverkas av det reformatoriska arvet, en sekulariserad lutherdom. Så samtidigt som Luther marginaliserats kan man se det som att han samtidigt lever kvar på många olika sätt i dagens samhälle.

Grace Davie (2016) och Sigrun Kahl (2005; 2010) är andra exempel på religionssociologer som framhåller betydelsen av hur religiösa idéer påverkar välfärdsstatens

framväxt. De lutherska länderna var först med att utveckla välfärdssystem och socialförsäkringar. En viktig orsak till detta, menar Davie, finner vi i Luthers tankar om tvåregementsläran, där Gud styr både genom den andliga och den världsliga makten. Därifrån stammar den svenska uppfattningen om den goda staten. Katolska och reformerta länder var senare i sin utveckling och motsatte sig statens inblandning i vad man traditionellt såg som kyrkans ansvarsområden. Dessa skilda värderingar och trossystem har blivit inbäddade i dagens sekulära fattigvårds- och välfärdsinstitutioner, vilket än i dag påverkar synen på de fattiga och deras behandling och förhållandet mellan kyrka och stat.

Så frågan är om vi, som forskarna Phil Zuckerman (2008) och David Thurfjell (2016) hävdar, ska se Sverige som ett av de mest gudlösa folken i världen och att välfärd och socialpolitik just därför ligger på internationellt sett hög nivå. Eller är det tvärtom så att just det kristna arvet och Luthers tankar om kallelse och medskapande bidragit till ett Sverige där de kristna värderingarna institutionaliserats och bäddats in så att vi inte längre känner igen dem som kristna?

Denna recension har tidigare publicerats den 16 mars 2018 i en längre version i *Svensk Kyrkotidning*, nr 3, (5094), årgång 114.

Claes Levin
FD i socialt arbete

Referenser

- Berggren, H. & Trägårdh, L. (2015) *Är svensken människa? Gemenskap och beroende i det moderna Sverige*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Bäckström, A. (2013) Religion mellan det privata och det offentliga- om religion och välfärd. I: Hanna Stenström (red.) *Religionens offentlighet. Om religionens plats i samhället*. Skellefteå: Artos Norma Bokförlag.
- Claesson, U. (2008) Att lösa klimatproblem med Luther eller Calvin. Reflektioner om det typiskt svenska som uttryck för en sekulariserad teologi. I: Elisabeth Gerle (red.) *Luther som utmaning. Om frihet och ansvar*. Stockholm: Verbum.
- Davie, G. (2016) Svenska kyrkan sedd från England. I: Anders Bäckström & Anders Wejryd (red.) *Sedd men osedd. Om folkkyrkans paradoxala närvaro inför 2020-talet*. Stockholm: Verbum.
- Hammar, I. (1999) *Emancipation och religion. Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Kahl, S. (2005) The Religious Roots of Modern Poverty Police: Catholic, Lutheran and Reformed Protestant Traditions Compared. *European Journal of Sociology*. 45(1): 91–126.
- Kahl, S. (2010) Religious doctrines and poor relief: A different causal pathway. I: Kees van Kersbergen & Philip Manow (red.) *Religion, Class coalitions, and welfare states*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svensson, P. (2016) *Frihet, jämlikhet, reformation! 500 år med Luther*. Stockholm: Weylers.

- Thurfjell, D. (2016) *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin Sorgenfrei.
- Wejryd, A. (2016) En svårförklarlig kyrka. I Anders Bäckström & Anders Wejryd (red.) *Sedd men osedd. Om folkkyrkans paradoxala närvaro inför 2020-talet*. Stockholm: Verbum.
- Zuckerman, P. (2008) *Society without God*. New York: New York University Press.

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig Tidskrift publicerar artiklar, forumartiklar, debattinlägg, bokrecensioner, presentation av aktuella avhandlingar och andra nyheter inom forskningen.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet. Manuskriptens skvar skrivna på svenska.

Såväl originalartiklar som forumartiklar referebedöms av två oberoende personer med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten eller översiktsartiklar av något socialvetenskapligt intresseområde. Dessa artiklar ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max 300 ord vardera) samt en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7800 ord inklusive engelskt abstract, fotnoter och referenser. Den svenska sammanfattningen inkluderas inte i dessa sidor då den enbart används i förhållande till referees.

Forumartiklar: Utöver mer traditionella vetenskapliga artiklar, välkomnar SVT välargumenterade och kritiska/reflekterande essäer och kommentarer kring aktuell forskning, politik, teori och metoder som är relevanta för tidskriftens läsare. Artiklar som publiceras i Forum genomgår sammangranskningsförfarande som övriga artiklar, men formen kan vara friare. Texten ska inte överskrida 5000 ord.

Debattinlägg kan gälla teoretiska och metodologiska frågor eller behandla kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor m.m. Debattinlägg ska inte överskrida 2500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Dessa texter ska inte vara längre än 2000 ord.

Manuskripten ska sändas in i Word-format med e-post till den korresponderande redaktören torbjorn.hjort@soch.lu.se.

Följebrevet ska beröra följande frågor:

- Författarnamn med titel och institutions-tillhörighet
- Kontaktuppgifter till korresponderande författare
- Om projektet är etikprövat
- Om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- Kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet

För ytterligare anvisningar om utformning av manuskripten se:

<http://www.soch.lu.se/socialvetenskaplig-tidskrift/forfattaranvisningar>

Redaktionen påtar sig inte ansvar för manuskripten.

Artiklarna publiceras både i tidskriften och senare elektroniskt.

B**PP**

Sverige, Port Payé

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420